

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Навчально-науковий інститут права

Кафедра екологічного права

Кафедра земельного та аграрного права

Юридична компанія GRECO — Law Company

GRECO
LAW COMPANY

ЗБІРНИК тез наукових доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції

**«Концепт Природи в сучасному праві»:
науково-методологічні питання розвитку екологічного,
земельного, аграрного та інших галузей права»,**

присвяченої світлій пам'яті докторки юридичних наук, професорки, член-кореспондентки НАПрН України, заступниці декана юридичного факультету з навчальної роботи заочного відділення (2002–2004), завідувачки кафедри екологічного права юридичного факультету (2011–2018), професорки кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Марії Василівни Красної (26 травня 2023 року)

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
Навчально-науковий інститут права
Кафедра екологічного права
Кафедра земельного та аграрного права
Юридична компанія GRECO — Law Company**

**ЗБІРНИК
тез наукових доповідей учасників
Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції**

**«Концепт Природи в сучасному праві»:
науково-методологічні питання розвитку екологічного,
земельного, аграрного та інших галузей права»,**

**присвяченої світлій пам'яті докторки юридичних наук, професорки,
член-кореспондентки НАПрН України, заступниці декана юридичного
факультету з навчальної роботи заочного відділення (2002–2004),
завідувачки кафедри екологічного права юридичного факультету
(2011–2018), професорки кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка Марії Василівни Краснової
(26 травня 2023 року)**

**м. Київ
Талком
2023**

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 21 від 20 червня 2023 р.)*

Упорядник: к.ю.н., доцентка кафедри екологічного права О.В. Бевз

- К64 **«Концепт Природи в сучасному праві»:** науково-методологічні питання розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права»: збірник тез наукових доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті докторки юридичних наук, професорки, член-кореспондентки НАПрН України, заступниці декана юридичного факультету з навчальної роботи заочного відділення (2002–2004), завідувачки кафедри екологічного права юридичного факультету (2011–2018), професорки кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Марії Василівни Красної (26 травня 2023 року) / За ред. Т. Г. Ковальчук, к.ю.н., доц. та Е. В. Позняк, к.ю.н., доц. — Київ : Талком, 2023. — 202 с.

ISBN 978-617-8352-17-2

Збірник містить тези доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті д.ю.н., проф., член-кор. НАПрН України, заступниці декана юрид. ф-ту (2002–2004), завідувачки (2011–2018) та професорки кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Марії Василівни Красної, яка відбулася 26 травня 2023 р. Збірник розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, здобувачів освіти, практичних працівників органів державної влади, місцевого самоврядування, громадськість. Відповідальність за достовірність, якість і академічну доброчесність несуть учасники конференції.

УДК 502:34

КРАСНОВА МАРІЯ ВАСИЛІВНА

25.10.1955 — 28.03.2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
ДОПОВІДІ УЧАСНИКІВ ПЛЕНАРНОГО ЗАСІДАННЯ	
Анісімова Г.В. Парадигма «людина-природа» у науковій спадщині М. В. Краснової: пошук співіснування	8
Балюк Г.І. Проблеми правового забезпечення радіаційної безпеки в умовах воєнного стану в Україні	12
Бевз О.В. Новели договірного регулювання екологічних правовідносин і наукова спадщина професора М.В. Краснової: історія і сучасність	15
Бобровник С.В. Еколого-правова політика сучасної держави: проблеми та шляхи вирішення	17
Бондар О.Г. Аксіологічні аспекти розвитку земельного права України	21
Бредіхіна В.Л. Взаємодія антропоцентричного та екоцентричного підходів як концептів формування екологічного права та екологічної держави в роботах М.В. Краснової	24
Ващишин М.Я. Сучасна екологічна політика України у сфері охорони атмосферного повітря: євроінтеграційний контекст	27
Дзейко Ж.О. Основні техніко-юридичні правила конструювання процедурних норм права у законах в контексті гарантій реалізації екологічних прав та обов'язків громадян: теоретико-правові аспекти	31
Заєць О.І. Питання гарантованості земельних прав у працях професора М.В. Краснової	35
Кірін Р.С. Розвиток права екологічної безпеки та системи його законодавчих джерел в умовах збройної агресії	37
Кобецька Н.Р. Довкілля як «dobro wspólne» в польській правовій доктрині, законодавстві та правозастосуванні	40
Коваленко Т.О. Ліси України як об'єкт екоциду	43
Ковалів О.І. Конституційна сутність концепту землі та її природних ресурсів як природних об'єктів права власності українського народу — потреба сьогодення	46
Ковальчук Т.Г. Професор Марія Василівна Краснова — науковець, педагог, колега	50
Ковтун О.М. Актуалізація вчення М.В. Краснової про концепт Природи в сучасному праві у контексті збройної агресії російської федерації проти України	54
Костицький В.В. Екологічна держава: фікція чи умова виживання цивілізації	57
Костяшкін І.О. Екологічні пріоритети у здійсненні права власності на землю в Україні	62
Краснова Ю.А. Подальші перспективи формування екологічної держави в Україні в контексті наукової доктрини професора М.В. Краснової	66
Кулинич П. Ф. Правовий концепт Природи та межі рекодифікації цивільного законодавства України	68

Куфтирєв П.В. Групові позови як інструмент притягнення до відповідальності та отримання компенсації за порушення екологічних прав громадян	71
Лісова Т.В. Ідея біосфероцентризму як основа використання та відновлення земель	74
Малишева Н.Р. Концепт людини в екологічному праві: вчора, сьогодні, завтра	77
Марченко С.І. Принцип екологізації в сучасному земельному та аграрному праві крізь призму наукової спадщини проф. М. Красної	83
Мірошниченко М.І. Право приватної власності на землю в Україні: за і проти. Традиція українського народу в земельних відносинах — проти	85
Мушенко В.В. Про еколого-економічний механізм регулювання суспільних відносин в Україні	91
Носік В.В. «Концепт природи в праві» чи інноваційне оновлення парадигми аграрного, земельного та екологічного права в сучасних умовах?	93
Олещенко В.І. Об'єктивність системної єдності та диференційованості довірливих правовідносин	96
Позняк Е.В. Концепт Природи в екологічному праві України: філософський зміст і культурологічний вимір (за науковими працями проф. М.В. Красної)	100
Ріпенко А.І. The Impact of Russian full-scale armed Attack on Land Use Regulation in Ukraine: General Observations	104
Соколова А.К., Черкашина М.К. Договір оренди водних об'єктів: сучасні аспекти	105
Суетнов Є.П. Впровадження екосистемного підходу як спосіб реалізації «концепту Природи» в екологічному праві	108
Тищенко О.В. Еколого-гуманістичні ідеї у працях М.В. Красної	114
Харитонова Т.Є., Григор'єва Х.А. Охорона та захист лісів за кримінальним законодавством: аналіз ідей	116
Шомпол О.А. Наукові погляди М.В. Красної на місце держави в системі екологічних правовідносин	119
Шульга М.В. До питання про природоохоронне землекористування	121
Яремак З.В. Застосування примирних процедур для вирішення екологічних спорів	124

ДОПОВІДІ УЧАСНИКІВ СЕКЦІЙНОГО ЗАСІДАННЯ

Власенко Ю.Л. Екологічний дью ділідженс: сутність та роль при прийнятті управлінських рішень у бізнесі	127
Гринько С.В. Військова стандартизація як організаційно-правова форма охорони довкілля та гарантування права на екологічну безпеку	130
Данілік Д.М. Законодавчі новели щодо виникнення земельних прав для потреб надрокористування	135
Дрозд І.В. Особливості системи прав на землю в Україні	137
Закаль О.О. Правові аспекти запобігання шумовому навантаженню, як запорука екологічної безпеки населення	139

Ковтун Д.С. Шкода, заподіяна лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, як різновид екологічної шкоди	142
Коломійцева Д.М. Проблеми реалізації державного контролю за використанням та охороною земель в умовах воєнного стану	145
Круговий С.В. Деякі особливості охорони водних об'єктів при здійсненні рибогосподарської діяльності	148
Кузь В.О. Міжнародна відповідальність росії за екоцид в Україні	150
Малохліб О.С. Еколого-правові питання повоєнного відновлення України	154
Манюк Л.П. Agricultural Land Market in Ukraine in Light of International Challenges	157
Настіна О.І. Практичні проблеми земельно-правового регулювання в сучасних умовах	159
Пацурківський Р.Ю. Правове стимулювання забезпечення екологічної безпеки в умовах еколого-правового нігілізму	162
Петлюк Ю.С. Особливості юридичної відповідальності за екологічні правопорушення на транспорті	165
Саркісова Т.Б. Проблеми відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу України внаслідок збройної агресії РФ	167
Семенець Р.Ю. Зелена трансформація України: реформа управління відходами на шляху до членства в ЄС	170
Слепченко А.А. Значення екологічної освіти у формуванні та реалізації державної екологічної політики в період воєнного стану та післявоєнної відбудови в Україні	173
Сюйва І.С. Правові питання відновлення лісів на деокупованих територіях України	176
Теремцова Н.В. Актуальне питання юридичної відповідальності та компенсація шкоди за екологічним та земельним законодавством в умовах відбудови України в період післявоєнного стану	179
Туліна Е.Є. Законодавче визначення біологічної безпеки: постановка проблеми	181
Федотова О.С. Окремі правові аспекти реалізації переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення	184
Чекавська Я.О. Перспективи відшкодування шкоди, завданої навколишньому природному середовищу за рахунок РФ: міжнародно-правові аспекти	187
Черноус С.М. Про спільні засади правового регулювання трудових та екологічних відносин в Україні	190
Чурилова Т.М. Деякі проблемні питання обмеження екологічних прав громадськості в процедурі оцінки впливу на довкілля	193
Шараєвська Т.А. Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій в системі правового регулювання екологічних відносин у сфері цивільного захисту	196
Шарапова С.В. Моніторинг у складі системи інформаційного забезпечення землекористування та охорони земель	199

ПЕРЕДМОВА

Серед правників-екологів, які за роки незалежності України зробили значний внесок у розвиток екологічного права як галузі права, науки, навчальної дисципліни та системи законодавства, вирізняється Марія Василівна Краснова — докторка юридичних наук, професорка, член-кореспондентка Національної академії правових наук України, завідувачка кафедри екологічного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2011–2018 роки).

Марія Василівна — авторка та співавторка численних наукових статей, навчальних посібників, підручників, науково-практичних коментарів до кодексів та законів; відома в Україні вчена та педагогиня; науковий керівник багатьох кандидатських та консультант докторських дисертацій; розробниця проектів нормативно-правових актів; організаторка і співорганізаторка наукових конференцій, «круглих столів» та інших наукових заходів.

Численні наукові публікації вченої свідчать про те, що Марія Василівна Краснова сформувала наукову ідею «Концепту Природи в екологічному праві», обґрунтувавши необхідність визнання природи публічним благом та найвищою соціальною цінністю із закріпленням цих положень на рівні Конституції України, а також розробила нові доктринальні та практичні підходи у сфері: вирішення проблем правового регулювання екологічної політики України та перспектив формування екологічної держави, розвитку еколого-правової культури; методології формування правових режимів об'єктів екологічного права; реалізації та захисту екологічних прав громадян України; інституційно-правового та функціонально-правового забезпечення ефективності екологічного управління; договірного регулювання відносин в екологічному праві; становлення та розвитку права екологічної безпеки; формування правового механізму запобігання, реагування та подолання наслідків надзвичайних ситуацій, зумовлених ризиками техногенного та природного характеру; еколого-правової відповідальності та компенсації шкоди за екологічним законодавством.

Зазначені та інші напрацювання вченої, що складають її науковий спадок, знайшли та продовжують знаходити своє відображення і розвиток у наукових публікаціях її колег, учнів та послідовників, у тому числі, й тих представників еколого-правових, земельно-правових, аграрно-правових та інших правничих наукових шкіл різних начальних закладів та інституцій, які взяли участь у Всеукраїнській науково-практичній онлайн конференції, присвяченій світлій пам'яті Марії Василівни Красної.

Дозвольте висловити щиру повагу та вдячність усім, хто виступив із науковими доповідями на цій конференції та всім, хто надіслав тези.

Світла пам'ять про Марію Василівну Краснову назавжди залишиться у наших серцях.

**Т.Г. Ковальчук, завідувачка кафедри
екологічного права Навчально-наукового
інституту права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
кандидатка юридичних наук, доцентка**

ДОПОВІДІ УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ

ДОПОВІДІ УЧАСНИКІВ ПЛЕНАРНОГО ЗАСІДАННЯ

*Анісімова Ганна Валеріївна,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
професорка кафедри екологічного права,
докторка юридичних наук, професорка*

ПАРАДИГМА «ЛЮДИНА-ПРИРОДА» У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ М. В. КРАСНОВОЇ: ПОШУК СПІВІСНУВАННЯ

Багато наукових праць, написаних М. В. Красновою упродовж життя, присвячено вирішенню питань подолання екологічної кризи, віднайденню дієвих механізмів правового забезпечення підтримки рівноваги відносин «людина-природа», досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, притягнення до юридичної відповідальності за екологічні правопорушення тощо. Безумовно, особливе місце серед наробок вченої відведено подальшому розвитку концепту Природи в сучасному праві й просуванню екоцентричного підходу, їх науково-теоретичному обґрунтуванню. Так, професорка вважає, що екоцентричний підхід знаходе відображення в засадничих документах Організації Об'єднаних Націй, у тому числі й в ідеях Концепції сталого розвитку, відповідно до яких безпековий характер існування суспільства розглядається як невід'ємний елемент природи, що розвивається за своїми законами. На думку М. В. Краснової, такий підхід дає змогу, по-перше, природу з її економічними, екологічними і духовними (соціальними) атрибутами визнати публічним благом і найвищою соціальною цінністю, по-друге, переглянути державну політику щодо неї на рівні Конституції України, по-третє, посилити заходи суспільної відповідальності за її стан.

До окресленої вище проблем авторка зверталася неодноразово. Зокрема, у науковій статті «Стан та перспективи розвитку вчення про об'єкти екологічного права: науково-методологічні аспекти» (2013) доведено, що «природоохоронні об'єкти екологічного права дозволяють враховувати концепт Природи — ідеологію, що сформована на основі суджень і критеріїв для використання природи як об'єкта права» [2, с. 9], тобто природу запропоновано визнати самостійним об'єктом права. У розвиток висловленого М. В. Краснова слушно зазначала, що в даному разі завдяки віднесенню (у тому числі й актами міжнародного екологічного права) клімату, озонового шару атмосфери, біологічного різноманіття, екологічної мережі, навколомземного космічного простору, генофонду живої та неживої природи та ін. до об'єктів екологічного права їх природоохоронний ряд розширюється. До того ж такі об'єкти в одних випадках відображають певні характеристики самої природи (або ж навколишнього природного середовища), на-

приклад клімату, в інших — відбивають сучасні підходи до інтеграції сукупності компонентів природи як комплексів і ландшафтів [2, с. 8].

Маємо констатувати, що тенденція до розширення переліку об'єктів еколого-правової охорони зберігається й нині, а їх дефініції закріплюються на законодавчому рівні. Підтвердженням цьому є прийняття Закону України від 20.03.2023 р. № 2973-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля» [5], який набере чинності через шість місяців після скасування чи припинення воєнного стану, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затвердженням Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. Згідно із згаданим актом Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» доповнено статтею 64¹ «Збереження біологічного та ландшафтного різноманіття». Вказаною нормою закріплено, що «біологічне різноманіття (біорізноманіття) — це різноманітність живих організмів з усіх джерел, зокрема наземних, морських та інших водних екосистем і екологічних комплексів, частиною яких вони є. Біорізноманіттям є різноманітність у рамках виду, між видами і різноманіття екосистем. Біорізноманіття складається з видового, популяційного, ценотичного, генетичного різноманіття. Ландшафтне різноманіття — це множинність ландшафтів як природно-територіальних комплексів, сформованих у результаті взаємодії природних та/або антропогенних чинників» [5]. Безумовно, подальше формування й приведення у відповідність до європейських стандартів національного понятійно-категоріального апарату, що стане предметом для нових наукових дискусій.

Варто зупинитися на тому, що М. В. Краснова доводить доцільність віднесення до об'єктів екологічного права й екологічної безпеки. Крім того, професоркою зроблено акцент на доречності наукового дослідження правової категорії «ресурсно-екологічна безпека», що «дозволить вийти на такий рівень наукового обґрунтування, що саме в процесі суспільного використання природних ресурсів і природи в цілому утворюється найбільший ступінь розробленості заходів захищеності національних інтересів у цілому та в екологічній сфері зокрема» [2, с. 11]. На наш погляд, такий підхід набуває актуальності особливо з огляду на сучасні виклики і загрози, пов'язані з повномасштабним вторгненням РФ, а також необхідністю повоєнного відновлення України.

У контексті наведеного додамо, що еколого-відтворювальна форма взаємодії суспільства і природи, завдяки використанню якої стає можливим регулювання відносин із відновлення якісного й безпечного стану природних об'єктів і природного середовища існування людей, поставлена Марією Василівною на вищий шабелі, поряд з економічною, екологічною і захисною саме зараз набуває особливого забарвлення. Заслужують на увагу доводи вченої на користь того, що така форма

базується «на засадах сталого розвитку, сталого природокористування і на екоцентричному підході». Як стверджує М. В. Краснова, людству, щоб вижити, передусім треба переосмислити ставлення «до природи як до середовища і місця свого існування. Цій формі відповідають ноосферне та інформаційне природокористування, в межах яких впроваджуються унормовані, безвідходні, енергозберігаючі, відновлювальні та інші природоохоронні заходи» [4, с. 11]. У зв'язку із сказаним виникає питання щодо змістовного навантаження таких категорій, як: «форма взаємодії», «підхід», а також «функції», які виконують екологічне право й законодавство задля забезпечення сталого розвитку, які, на жаль, досі залишаються малодослідженими в еколого-правовій науці.

Не можна оминати увагою й того, що Марія Василівна наполегливо й послідовно намагалася довести доцільність зміни антропологічних підходів, що домінували в екологічному праві, на екоцентричні. Це повною мірою узгоджується з ситуацією, що склалася на цей час, за якої серед філософських концепцій і напрямків, що впливають на формування сучасного екологічного права, виокремлюють такі, як: анімізм, антропоморфізм, антропологізм, антропоцентризм, конкордизм, екоцентризм, екогуманізм, енвіроменталізм та ін. У даному випадку, безумовно, до уваги береться той факт, що сама людина, яка розглядається як субстанція тілесного виду, як і все живе, вимагає стабільного середовища свого існування. Вона разом з іншими представниками біосфери не є самодостатньою істотою, натомість являє собою істоту, що має причетність до духовного світу [3, с. 48]. Виходячи з цього, можемо стверджувати, що вченою концепт Природи в праві запропоновано вводити крізь призму екософії, культури, традицій українського народу та його етносів. При цьому екософія права покликана «виховувати людину нової генерації, здатної відповідально приймати екологічно виважені рішення та нести відповідальність за зміни в природному середовищу» [4, с. 11]. Екософія права визначається як пост(мета)некласична парадигма філософії гармонізації відносин між людьми в соціумі і Природою через екологізацію свідомості. В основу вказаного підходу покладено зміну парадигми мислення шляхом екологічного синтезу його екстравертного і інтровертного типів на підставі їх гармонізації в цілісне правове мислення [3, с. 9]. Як наголошувала М. В. Краснова, вирішальна роль при цьому відводиться чиннику визнання індивідом відповідальності щодо Природи як своєї колиски і годувальниці, джерела власного життя. Науковець акцентувала на тому, що особистість має формуватися як «екологічна правова людина, здатна взяти на себе відповідальність за своє життя, майбутнє соціуму і Природи» [1, с. 9].

Вважаємо за доречне висловити власну позицію. Як свого часу було зазначено у особистій монографії, повністю погоджуємося і підтримуємо наукову позицію Г. І. Балюк щодо енвіроменталізму як новітньої екологічної парадигми розвитку людства у третьому тисячолітті, визнаючи його прогресивним тому, що за такого підходу

усуваються існуючі суперечності між антропоцентричним й екоцентризмом підходами [1, с. 88]. На підтвердження зазначимо, що після конференції ООН (Ріо-де-Жанейро, 1992) саме енвайроменталізм почав розглядатися як ідея об'єднання зусиль усіх країн світу в галузях економіки, політики, техніки, науки, культури, освіти і права для збереження довкілля на екологічно обґрунтованих засадах, а основними його постулатами виступають: сприйняття людства частиною природи, що унеможливорює його домінування й антропоцентризму, визнання того, що втручання людини в природу призводить до руйнівних і непередбачуваних наслідків, серед яких формування ознак екологічної кризи; усвідомлення необхідності віднайдення шляхів збалансування соціального, економічного й екологічного аспектів розвитку, впровадження стійкого економічного зростання, що співвідноситься з можливостями біосфери; скерування людства до обрання ноосферного шляху еволюціонування; підвищення конструктивного потенціалу науки і сучасних технологій, що, у свою чергу, сприятиме екологізації розвитку; нагальність формування екологічної свідомості, яка має змінити світогляд і цінності сучасного суспільства. Вбачається, що завдяки застосуванню цього підходу людство отримує шанс протидіяти власноруч створеним екологічним загрозам і катастрофам.

Звісно, згадуючи здобутки Марії Василівни, дуже прикро вживати минулий час, але, на нашу думку, промінчик її натхнення, таланту, позитиву, наукових ідей завжди буде нашим дороговказом. Завжди пам'ятатиме її співучий голос, лагідну мову, доброзичливу посмішку. Її наукові напрацювання житимуть у її рукописах, знаходитимуть розвиток у працях учнів і представників наукової школи, створеної нею. Загальновизнано, що про справжніх науковців не можливо говорити «був», вони завжди залишаються з нами. Шкода, що не буде нових монографій, підручників, наукових статей, але з нами залишалася велика скарбниця еколого-правових ідей, прагнень, наробок, законодавчих ініціатив, які будуть актуальними доволі тривалий час для багатьох поколінь науковців. Наше завдання — сприяти їх втіленню в життя.

Список використаних джерел

1. Анісімова Г. В. Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства в контексті природно-правової доктрини : монографія. Харків : Право, 2019. 672 с.
2. Краснова М. В. Стан та перспективи розвитку вчення про об'єкти екологічного права: науково-методологічні аспекти. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. Серія «Юрид. науки»*. 2013. № 2 (96). С. 8–12.
3. Краснова М. В. Сучасні тенденції розвитку екологічного права. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного та екологічного права* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22–23 трав. 2015 р.), присвяч. 90-річчю від дня народж. акад. В. З. Янчука / за ред. В. М. Єрмоленка. Київ : Вид. центр НУБіП України, 2015. С. 47–50.
4. Краснова М.В., Краснова Ю.А. Реалізація та захист екологічних прав громадян: теоретико-правові аспекти: наукове видання. Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2021. 148 с.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля: Закон України від 20.03.2023 р. № 2973-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2973-20#Text> (дата звернення: 12.05.2023).

Балюк Галина Іванівна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професорка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права
докторка юридичних наук, професорка,
член-кореспондентка НАПрН України*

ДЖЕРЕЛА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Держава, яка розвиває таку потенційно небезпечну сферу людської діяльності, як використання ядерної енергії, повинна законодавчо гарантувати своїм громадянам безпеку та дотримання їх прав. Йдеться, перш за все, про їх право на життя в безпечних екологічних умовах, право на охорону здоров'я від імовірних негативних наслідків, пов'язаних з використанням властивостей ядерної енергії.

У зарубіжних країнах напрацьовано доволі об'ємне законодавство, яке розвивається за двома напрямками.

У першому напрямку виходять з того, що відносини, які пов'язані з використанням властивостей ядерної енергії, не є відособленими, єдиними за характером відносинами, і тому, не виникає необхідності в прийнятті єдиного комплексного закону.

Норми ядерного законодавства в цьому разі інкорпуються в нормативні акти, які регламентують аналогічну групу суспільних відносин. Зокрема, норми про забезпечення радіаційного захисту включаються в законодавство про охорону здоров'я, про радіаційне опромінення — в законодавство щодо продуктів харчування, про транспортування радіоактивних матеріалів — в нормативні акти, які регулюють перевезення небезпечних вантажів.

Другий напрямок у розвитку зарубіжного законодавства визначається тим, що відносини у сфері використання ядерної енергії визнаються самостійною групою відносин, що тягне за собою розробку і прийняття спеціальних законів. Такий підхід характерний для держав, у яких уже прийняті закони, що регулюють відносини безпеки в сфері використання ядерної енергії (США, Канада, Швеція, Німеччина, Австрія, Швейцарія, Італія, Іспанія, Нідерланди, Велика Британія, Японія, тобто більшість країн Східної Європи та інші).

Для України характерний другий шлях розвитку ядерного законодавства.

Однією з особливостей розвитку України як самостійної держави стала саме активізація законодавчої діяльності в сфері вико-

ристання ядерної енергії, забезпечення ядерної та радіаційної безпеки, захисту людини від впливу іонізуючого випромінювання.

Починаючи з 1994 року в Україні було сформовано розгалужену систему ядерного законодавства. Зокрема, в основу формування ядерного законодавства та радіаційного захисту України, тобто в фундамент створення ядерного законодавства держави було покладено Концепцію державного регулювання безпеки та управління ядерною галуззю в Україні, яка була затверджена постановою Верховної Ради України від 25 січня 1994 року.

Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08 лютого 1995 року вперше встановив пріоритет безпеки людини та навколишнього природного середовища, права та обов'язки громадян у сфері використання ядерної енергії, врегулював діяльність, пов'язану з використанням ядерних установок та джерел іонізуючого випромінювання, визначив також правові основи міжнародних зобов'язань України щодо використання ядерної енергії тощо.

Крім того, прийняті були і цілий ряд інших законів: «Про поводження з радіоактивними відходами», «Про дозвільну систему в сфері використання ядерної енергії», «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення», «Про порядок розміщення ядерних об'єктів загальнодержавного значення», «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання», «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» та ряд інших законів.

На сьогодні нормативно-правової базис у сфері використання ядерної енергії, забезпечення ядерної та радіаційної безпеки, захисту громадян від впливу іонізуючого випромінювання в Україні складається з документів трьох рівнів.

Документи першого рівня — це закони та інші підзаконні акти в галузі використання ядерної енергії, забезпечення ядерної та радіаційної безпеки, захисту громадян від впливу іонізуючого випромінювання.

Документи другого рівня — це нормативні документи (норми, правила і стандарти), що реалізують конкретні положення законів і мають забезпечувати виконання вимог, які регламентовані законодавчими актами і виконують регулюючу роль як в основній галузі, що виробляє ядерну енергію та джерел іонізуючих випромінювань, так і в суміжних з нею галузях, де іонізуюче випромінювання використовують для вирішення різноманітних науково-дослідних, виробничих, соціальних та суспільних завдань.

Документи третього рівня — це галузеві стандарти й відомчі документи, спрямовані на досягнення відповідності вимогам нормативних документів другого рівня і мають лише конкретизувати показники, встановлені в них, а також можливі способи і шляхи їх досягнення.

Зазначимо, що у 2007 році констатація того, що Україна має досить розвинену систему ядерного законодавства, послужило підставою

для прийняття Кабінетом Міністрів України постанови «Про розробку проєкту Ядерного кодексу України».

Хоча, на нашу думку, яка була оприлюднена неодноразово в ті роки, а також озвучена на вітчизняних та міжнародних конференціях, зустрічах науковців і практиків, цей крок був охарактеризований як передчасний. Чому?

Перш за все тому, що не були сформовані методологічні засади роботи над цим важливим документом.

Однак, як показав час, вітчизняне ядерне законодавство є не лише не завершеним, але й не досконалим. Мабуть, якщо оцінювати міжнародне ядерне законодавство, а також європейське, то в цілому висловлена вище оцінка може бути поширена і на нього.

Наскільки правомірне об'єднання норм, які регулюють відносини в сфері використання ядерної енергії, радіаційно небезпечних технологій і речовин, норм по забезпеченню ядерної та радіаційної безпеки, а також норм щодо захисту людини від впливу іонізуючого випромінювання в самостійну галузь законодавства? При вирішенні цього питання, на нашу думку, слід виходити із загальнотеоретичних розробок з питань систематизації права та законодавства.

Проблема систематизації як права, так і законодавства досить складна, особливо з урахуванням динамічного розвитку суспільного життя і постійного розширення сфери правового регулювання.

Особливу увагу привертають проблеми правового захисту населення України при радіаційних надзвичайних ситуаціях в умовах воєнного часу. Підкреслимо, що ніхто і ніколи не проектував систему захисту роботи АЕС в умовах воєнних дій, так само, як і захист персоналу та населення від впливу іонізуючого випромінювання за обставин, що АЕС захоплена в результаті воєнних дій.

Це означає, що є необхідність законодавчо передбачати як превентивні, так і компенсуючі заходи з метою підвищення готовності АЕС до роботи в умовах воєнного стану.

Адже, на той час і міжнародне, і національне законодавство було орієнтоване на регулювання відносин в процесі мирного використання ядерної енергії.

Проте є аспекти в регулюванні ядерних суспільних відносин, які врегульовані, зокрема, в законодавстві Європейського Союзу і мають бути імplementовані в законодавство України.

Події, які тривають в Україні уже майже два роки, показали, що ядерне і міжнародне і вітчизняне законодавство в сфері, яка пов'язана з використанням ядерної енергії є недосконалим і не дає адекватної відповіді на багато питань. Власне, можна говорити про його безсилля під час ведення війни. Підтвердженням цьому є факти, пов'язані з захопленням Чорнобильської та Запорізької АЕС, коли агресор шантує весь світ ядерною катастрофою, а отже наражає людство на радіаційну небезпеку.

Бевз Олена Володимирівна
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцентка кафедри екологічного права,
Навчально-наукового інституту права
кандидатка юридичних наук

НОВЕЛИ ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВОВІДНОСИН І НАУКОВА СПАДЩИНА ПРОФЕСОРА М.В. КРАСНОВОЇ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Науковий доробок Марії Василівни Краснової вражає своєю різноманітністю. Вона сміливо бралася за різні теми, робила їх «своїми», наповнювала оригінальними ідеями і змістом.

Один із наукових напрямків, який розвивала Марія Василівна, стоїть питання договорів в екологічному праві. Так, різним аспектам договірної регуляції відносин в екологічному праві присвячені її наукові статті, також за авторством М.В. Краснової у 2012 році був виданий навчальний посібник «Договори в екологічному праві» [1]. Крім того, під керівництвом Марії Василівни аспіранткою кафедри екологічного права Рудень О.В. було підготовлене і захищене дисертаційне дослідження, присвячене регулюванню екологічних договірних правовідносин [2]. І якщо науковці, які раніше досліджували це питання, зосереджувалися в основному на договорах щодо використання природних ресурсів [3], то М.В. Краснова одна з перших звернула увагу на формування договірних відносин у сфері забезпечення екологічної безпеки [4, с. 8].

Так само комплексно з точки зору складових предмету екологічного права до питання екологічних договірних відносин в сфері забезпечення екологічної безпеки підходить Рудень О.В. Екологічні договірні відносини в сфері забезпечення екологічної безпеки, на її думку, виникають при реалізації абсолютного права — права на екологічну безпеку, коли йдеться про такий об'єкт як життя і здоров'я людини [2, с. 175]. Враховуючи вищевикладене, в екологічному законодавстві існує ціла система правових норм, які є передумовами (умовами) виникнення екологічних договірних відносин в сфері забезпечення екологічної безпеки. Що в свою чергу є складовою механізму забезпечення екологічної безпеки шляхом посилення рівня екологічної безпеки, попередження погіршення екологічної ситуації, виникнення небезпеки для життя і здоров'я людей та природних систем, локалізацію проявів екологічної небезпеки [2, с. 198–199].

Одним з цікавих прикладів договорів у сфері забезпечення екологічної безпеки є договір на проведення громадського обговорення в процедурі ОВД. 3 березня 2023 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про внесення змін до Порядку передачі документації для надання висновку з оцінки впливу на довкілля та фінансування оцінки впливу на довкілля». Новим абзацом п.15 Порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 1026, встановлено, що укладення договору здійснюється

шляхом публічної оферти виконавця та акцептування її замовником. Також Порядок доповнено додатком 6, яким затверджений примірний договір про надання послуг з проведення громадського обговорення в процесі здійснення оцінки впливу на довкілля.

За словами міністра захисту довкілля та природних ресурсів України, такі зміни мають на меті спрощення та переведення процедур у сучасний цивілізований формат: «Фактично ми замінюємо паперові договори, які потрібно було пересилати поштою, на договір публічної оферти, який можна укласти онлайн». Також міністр наголосив, що таке рішення Уряду дозволяє зберегти повноту і достовірність оцінки, та водночас осучаснити процедуру [5].

Таким чином, за інформацією Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України завдяки таким нововведенням замість друку купи паперів та очікувань відтепер укласти договір про проведення громадського обговорення в процесі здійснення ОВД можна онлайн на ЕкоСистемі за кілька хвилин [6].

Публічна оферта — це пропозиція, що містить усі істотні умови майбутнього договору, в якій виражається воля особи, яка її зробила, укласти договір на вказаних умовах з будь-якою особою, яка відгукнеться. Отже, публічний оферті не притаманна така ознака, як адресність пропозиції, тому що вона звернена не до конкретних осіб, а до будь-кого, хто виявить бажання укласти запропонований договір [7, с. 15].

При цьому в самому тексті примірного договору про надання послуг з проведення громадського обговорення в процесі здійснення оцінки впливу на довкілля зазначається, що цей договір є публічним і укладається відповідно до статей 633, 634, 641 та 642 Цивільного кодексу України.

Відповідно до ч. 1 ст. 633 ЦКУ публічним є договір, в якому одна сторона — підприємець взяла на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться (роздрібна торгівля, перевезення транспортом загального користування, послуги зв'язку, медичне, готельне, банківське обслуговування тощо). Отже, із положень ст. 633 ЦКУ випливає, що особливостями публічно-правових договорів є те, що однією із сторін договору є підприємець; предмет діяльності підприємця складає продаж товарів, виконання робіт або надання послуг. В той же час, виконавцем за договором на проведення громадського обговорення в процедурі ОВД є уповноважений центральний або територіальний орган виконавчої влади, тому на цей договір не можна поширювати положення ст. 633 ЦКУ. Крім того, на такі договори розповсюджується законодавство про захист прав споживачів, яке теж не можна застосовувати до правовідносин, пов'язаних із укладанням договору на проведення громадського обговорення в процедурі ОВД. В даному випадку мова йде саме про публічну оферту, а не публічний договір.

З урахуванням викладеного вище, пропонується виключити із тексту примірного договору на проведення громадського обговорення

в процедурі ОВД посилання на ст. 633 ЦКУ, залишивши посилання на ч. 1 ст. 641 ЦКУ, відповідно до якої пропозицією укласти договір є, зокрема, документи (інформація), розміщені у відкритому доступі в мережі Інтернет, які містять істотні умови договору і пропозицію укласти договір на зазначених умовах з кожним, хто звернеться, незалежно від наявності в таких документах (інформації) електронного підпису.

У цілому, на нашу думку, новели законодавства, спрямовані на модернізацію укладання договорів на проведення громадського обговорення в процедурі ОВД, за умови, що такі нововведення будуть сприяти проведенню оцінки впливу на довкілля, адже це є міжнародним зобов'язанням України, виконання якого вкрай важливе під час євроінтеграційного процесу, заслуговують на позитивну оцінку. Водночас, необхідно усунути неточності в законодавчому закріпленні таких нововведень.

Список використаних джерел

1. Краснова М.В. Договори в екологічному праві: Навч. посібн. — К.: Алерта, 2012. — 216 с.
2. Рудень О.В. Правове регулювання екологічних договірних відносин в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.06. К., 2015. 236 с.
3. Соколова А.К. Договори на користування природними ресурсами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 1993. 18 с.
4. Краснова М.В. Юридичні засади договорів в екологічному праві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2010. Вип. 85. С. 6–9.
5. Договір на проведення громадського обговорення в процедурі ОВД можна буде укласти онлайн. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/dohovir-na-provedennia-hromadskoho-obhovorennya-v-protseduri-ovd-mozhna-bude-uklasty-onlain> (дата звернення 20.05.2023).
6. Договір про проведення громадського обговорення в процесі здійснення ОВД відтепер можна укласти онлайн на ЕкоСистемі. URL: <https://mepr.gov.ua/dohovir-pro-provedennya-gromadskogo-obgovorennya-v-protsesi-zdijsnennya-ovd-vidteper-mozhna-uklasty-onlajn-na-ekosystemi/> (дата звернення 10.09.2023).
7. Договірне право в умовах ринкової економіки: Конспект лекцій / І.В. Жилінкова, В.І. Борисова, І.В. Спасибо-Фатєєва та ін.; За заг. ред. І.В. Жилінкової, В.І. Борисової. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. 116 с.

Бобровник Світлана Василівна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
завідувачка кафедри теорії та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права
докторка юридичних наук, професорка*

ПОНЯТТЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

Проблематика охорони навколишнього природного середовища вже тривалий час розглядається в межах галузевих юридичних наук — екологічного, земельного права. Водночас предметом комплексного

загальнотеоретичного дослідження питання екологічної функції держави ще не стали. Недостатність опрацювання відповідної проблематики на вказаному рівні актуалізує необхідність аналізу процесів становлення та розвитку екологічної функції держави, визначення особливостей її формування в Україні, встановлення загальних закономірностей та перспектив розвитку цього напрямку державної діяльності у нашій країні.

Звернення до історичних джерел свідчить про те, що діяльність держави в екологічному напрямку проявляла себе в тому чи іншому вигляді значно раніше XX століття. На те, що екологічна діяльність знаходила пряме відображення у правових відносинах вказує зокрема аналіз багатьох нормативних актів різних епох. Так, найдавніший звід давньоруського права «Руська Правда» містила чимало регламентацій, які мали відношення до часу і термінів полювання на тих чи інших хутрових звірів, встановлювала заборону на виловлювання деяких видів риб під час нересту, передбачала значну кількість застережень щодо збереження та використання природних засобів землеробства, бортництва, броварства, деяких інших промислів та ремесел, пов'язаних із використанням природних ресурсів. Відповідна пам'ятка слов'янського права передбачала також деякі покарання у вигляді штрафів за порушення вимог щодо полювання [1, с. 28], крадіжку дров, тощо. Аналогічним чином заборонявся видобуток бобрів та видр, що знаходилися у феодалній власності та були об'єктом виключно князівського або боярського полювання. Істотна кількість природоохоронних норм «Руської Правди» згодом була закріплена в таких пам'ятках литовського та польського права, як Вислицький статут 1347 р., Вартський статут 1420–1423 рр., Литовський статут 1529 р. Еколого-правові норми Литовського статуту, дія якого у XIV–XVII ст. поширювалася на українські землі, фактично утворювали вже більш розвинену систему правового регулювання, порівняно із «Руською Правдою». Так, Статут 1588 р. мав спеціальний розділ — «Про лови і про дерево бортне». У статтях цього розділу мова йшла, зокрема, про податки за лов диких звірів, були закріплені деякі правила і обмеження на лови риби, лісокористування, встановлювались заходи відповідальності за порушення відповідних правил. Дещо пізніше істотна частина еколого-правових норм відповідного Статуту увійшла до складу важливої пам'ятки українського права — «Прав, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.

Таким чином, у XVIII столітті, власне як і раніше, охорона об'єктів природи відбувалася здебільшого опосередковано, через охорону приватної, общинної або державної власності. Діяльність держави у цьому напрямку ще не набула комплексного характеру та полягала в охороні лише окремих природних об'єктів. В цьому простежуються лише зачатки майбутньої екологічної функції держави — її охоронної складової.

Із плином часу стан речей з охороною навколишнього середовища дещо змінюється. Посилюється експлуатація природних ресурсів, зокрема корисних копалин, деревини для суднобудування. Ос-

новним результатом на цьому етапі формування екологічної функції стає запровадження регламентації їх використання та відтворення — фактично базових складових екологічної функції сучасної держави.

Нові досягнення у контексті розвитку напрямків діяльності держави, що згодом трансформуються в екологічну функцію держави пов'язані із Жовтневою революцією 1917 року. Селянський Наказ про землю 1917 року проголошував, що всі надра землі — руда, нафта, вугілля, сіль, тощо, а також ліси та води, які мають загальнодержавне значення, переходили у виключне користування держави, а усі мілкі річки, озера, ліси — у користування громад, за умови завідування ними місцевими органами самоврядування [1, с. 202]. Поряд із закріпленням правового статусу природних ресурсів, починає формуватися законодавство, що закріплює порядок користування ними.

Зрозуміло, що не слід перебільшувати природоохоронне значення законодавства періоду часу, що розглядається, адже ці питання турбували молоду радянську державу насамперед у контексті захисту прерогатив держави на видобування та розподіл природних ресурсів. Тенденція до розширення сфери дії природоохоронного законодавства намічається наприкінці 50-х початку 60-х років, коли були прийняті закони про охорону природи в усіх союзних республіках. Закон про охорону природи Української РСР від 30.06.1960 р. визначав своїм завданням збереження природи, раціональне використання всіх її багатств, відтворення і розвиток цінних видів флори і фауни [2].

Водночас, складний і тривалий шлях формування відповідного напрямку державної діяльності проявляв себе і в тому, що екологічна діяльність держави тривалий час не була предметом спеціальних досліджень. Питання охорони природи та природокористування вивчалися переважно представниками природноресурсового, сільськогосподарського та інших галузей права, що найбільш тісно були пов'язані з охороною навколишнього природного середовища. При цьому відповідні проблеми в основному не розглядалися у контексті дослідження відповідної функції держави.

Лише з початку 70-х років екологічна функція держави стає предметом спеціальних досліджень і починає розглядатися у загальнотеоретичній та галузевій юридичній літературі в якості самостійної основної функції держави. Завдяки відзначеним обставинам відповідний напрямок діяльності держави поступово набуває ознак однієї з її основних функцій та сприяє організації та удосконаленню державного і правового механізму регулювання суспільних відносин, пов'язаних із впливом на природу.

Основу комплексної галузі екологічного законодавства було закладено Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р., який визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища у нашій країні. Законом було передбачено основні напрямки

здійснення нашою державою екологічної політики, а саме: збереження безпечного для існування навколишнього середовища, захист життя і здоров'я населення від негативного впливу, пов'язаного із забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, забезпечення охорони, раціонального використання і відтворення природних ресурсів.

Як бачимо, відносно досліджуваного нами поняття «екологічна функція» можна зробити висновок про те, що у праві, яке детермінує досліджувану функцію, знайшла свій прояв низка субфункцій, що зводяться до охорони, раціонального використання та відтворення навколишнього середовища.

З урахуванням проведеного аналізу уявляється можливим виявлення особливостей екологічного напрямку діяльності держави, що є необхідним для подальшого визначення екологічної функції:

- екологічна діяльність держави починає найбільш повно себе проявляти на певних стадіях суспільного розвитку за умов істотного поширення наслідків технічного прогресу, в результаті чого її значення в сучасному суспільстві постійно зростає;

- необхідними компонентами відповідного напрямку діяльності держави є охорона навколишнього природного середовища, забезпечення раціонального використання природних ресурсів, та гарантування екологічної безпеки, що полягає, зокрема у забезпеченні екологічних прав людини;

- будучи багатоаспектним системним явищем, відносини із реалізації екологічної функції держави в контексті їх правового регулювання знаходяться на межі декількох галузей права, а на доктринальному рівні — входять до предмету дослідження різних суспільних та природознавчих наук, що ускладнює їх дослідження та визначення.

У результаті, на нашу думку, екологічна функція сучасної держави може бути визначена як напрямок діяльності держави щодо охорони навколишнього природного середовища, забезпечення раціонального використання природних ресурсів, гарантування екологічної безпеки, у тому числі забезпечення екологічних прав людини, який знаходить відображення у правотворчій правозастосовній, правоохоронній, установчій та контрольно-наглядовій формах реалізації.

Список використаних джерел

1. Законодавство України про довкілля: збірник / [уклад. А.П. Гетьман, М.В. Шульга]. — Х.: Одісей, 2007. — Т. 1. — 670 с.
2. Відомості Верховної Ради УРСР. — 1960. — № 23.

АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

У переважній більшості наукових праць, що стосуються правових аспектів започаткування та перебігу новітньої земельної реформи в Україні, міститься чіткий наголос на її суттєвих вадах, суперечливості та непослідовності. На часовому екваторі, якщо рахувати до сьогодні, цих процесів, а саме у 2006 р., проф. Володимир Носік зазначав, що «упродовж 15 років Україна ... пробувала, не доводячи до логічного завершення, впроваджувати на практиці як мінімум чотири різні за напрямками, наслідками, способами, структурою, правовими формами моделі земельної і аграрної реформи, які своїми засадами щодо права власності на землю та використання землі або ж суперечили одна одній, або ж пропонувані нові напрями земельної реформи перекреслювали раніше розпочаті реформаційні заходи» [1, с. 84]. Тим не менш, є достатні підстави стверджувати, що ця реформа, хоч і тернистим шляхом, але відбулась. Однак при цьому виникає питання, а чи є вона завершеною. Проф. Павло Кулинич у 2020 р. писав: «Розпочата в нашій країні майже 30 років тому земельна реформа наближається до свого завершення. Формальним критерієм завершеності земельної реформи має, за рекомендаціями вітчизняного політикуму та більшості науковців, стати усунення останньої перешкоди для повноцінного функціонування інституту права власності на землю — земельного мораторію» [2, с. 232–233].

За влучним висловлюванням Георга Мільбрадта, «немає нічого гіршого за незавершену реформу» [3]. Відповідь на питання, чи можемо ми у 2023 р. в умовах воєнного стану та повномасштабної рашистської агресії вести мову про завершення земельної реформи, розпочатої у 1990 р., видається вкрай складною. Очевидно, ні, але, з іншого боку, зациклюватись на темпоральних формальностях не варто. Згадаймо геніальні слова Ліни Костенко: «І кожен фініш — це, по суті, старт» [4, с. 242]. А от провести ґрунтовну системну інвентаризацію зробленого і, відповідно, недосягнутого, конче необхідно, і це буде основою для подальшої розбудови земельного ладу в державі. Вказана пропозиція цілком логічно, на нашу думку, корелює із завданням щодо розробки Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель, Концепція якої була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-р [5].

У згаданій вище науковій статті Павло Кулинич стверджує, що «всі заходи щодо реформування земельних відносин, у тому числі економічні, технічні, організаційні, здійснюються шляхом запровадження у законодавство правових норм, в яких закріплені такі заходи. Отже, будь-які заходи щодо здійснення земельної реформи є правовими, хоча й різними за своїм змістом (економіко-правовими, еколого-

правовими, організаційно-правовими тощо). Тому методологічно правильним є визначення земельної реформи як реформи земельного законодавства, яка має на меті певні цілі» [2, с. 234]. Втім, попри виняткове значення права як соціального регулятора, така теза сприймається контрверсійно.

У далекому, як для динамічних сьогоднішніх реалій, 1993 році, Леонід Кучма, представляючи у статусі Прем'єр-міністра у Верховній Раді України програму дій Уряду щодо стабілізації фінансової та економічної системи, наголошував: «Ніяка економічна криза не спричиняється суто економічними мотивами. В неї завжди є інші чинники. У нашої принаймні два: один — це криза свідомості, другий — криза структурна. Криза свідомості триватиме довго, її корені — у переоцінці життєвих принципів» [6, с. 308]. Очевидно, що феномен життєвих принципів, а краще сказати, цінностей, має ключове значення для ефективності усіх соціальних процесів, зокрема, й формування нової парадигми земельного ладу в Україні. Проф. Ярослав Грицак у своїй непересічній науковій праці «Подолати минуле: глобальна історія України», у контексті сьогодення пише про те, що «однією з найфундаментальніших змін, які сталися в історії України, є новий ціннісний зсув. Він пов'язаний із кількома факторами. І найперше — з економічним» [7, с. 408]. Фокусуючись на земельному праві, звернемось до глибокої тези проф. Василя Мунтяна про те, що «після набуття Україною незалежності в результаті фундаментальних змін у суспільно-політичному, соціально-економічному розвитку, в процесі формування ринкової економіки, активізації товарно-грошових відносин відбулося переосмислення багатьох цінностей, що зумовлює необхідність екологізації новітнього земельного законодавства» [8, с. 28].

Уся палітра цінностей, яка знаходить своє втілення у вітчизняному праві, визначаючи його сутнісні риси, тенденції розвитку та враховуючи чітко визначений і конституційно закріплений стратегічний вектор щодо незворотності європейського та євроатлантичного курсу України, є досить різноплановою та напевно може бути зведена до певного формалізованого реєстру. З огляду на це суттєвий інтерес становить практика Сумського державного університету, де у межах реалізації грантового проекту ЕРАЗМУС+ «Впровадження в Україні цінностей Європейського Союзу» було розроблено навчальний курс «Цінності Європейського Союзу». У силабусі цієї дисципліни серед цінностей ЄС окреслені: права людини, плюралізм, свобода, солідарність, гідність, рівність та недискримінація, толерантність, справедливість, демократія, верховенство права та цінності адміністративного права у руслі концепції «good governance» [9]. Потужно представлений блок вибірових дисциплін «Право Європейського Союзу та правова система України» у Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка, який загалом присвячений «осмисленню європейських цінностей як основи європейської ідентичності, ролі та значення правової культури, проблем правової та

культурної ідентичності українського суспільства як частини європейської культури та традиції» [10].

Із огляду на викладене набуває принципової ваги запитання, яким повинен бути стратегічний вектор формування державної земельної політики і, своєю чергою, розвитку вітчизняного земельного права: спрямований на лібералізацію правового забезпечення відповідних суспільних відносин чи, навпаки, із акцентом на запровадження жорстких регулятивних підходів у поземельній сфері. Можливим, і найбільш прийнятним, вбачається посередній, компромісний варіант між цими двома полюсами, але при цьому постає проблема пошуку меж та критеріїв такого компромісу.

На нашу думку, земельне право України зараз перебуває в зоні суттєвої «турбулентності» і змушене черговий раз відстоювати своє місце у національній системі права. Йдеться передусім про певні ризики як надмірного його «оцивільнення», так і зайвого ухилу в «зону впливу» адміністративного права. В обох випадках ставиться під загрозу непорушність принципу пріоритету вимог екологічної безпеки. Тож чи стане тоді для нас через певний час питання-виклик, аналогічне тому, яке сформулював Джаред Даймонд у книзі «Колапс: Чому одні суспільства занепадають, а інші успішно розвиваються?»: «Про що думав мешканець острова Пасхи, який рубав останню пальму?» [11].

Наведемо одну із досить поширених точок зору на окреслену проблематику представників економічної науки: «Нинішня українська модель земельних відносин тяжіє до неоліберальної моделі, що виявляється в надконцентрації земельних ресурсів, монопольному привласненні земельної ренти, ... зростанні рівня сільського безробіття, ... структурних коливаннях на користь високомаржинальних видів продукції рослинництва, виснаженні ґрунтового покриву, самоусуненні частини вертикально інтегрованих агроформувань від розв'язання соціально-економічних та екологічних проблем територіальних громад тощо» [12, с. 6]. Вбачається, що не в останню чергу така негативна картина є наслідком хибної інтерпретації, а, можливо, й певної свідомої маніпуляції цінностями та ідеями, покладеними в основу нормативного забезпечення земельних відносин.

Підсумовуючи, зазначимо, що для вирішення суто прикладних завдань нормативного забезпечення подальшої розбудови земельного ладу в Україні суттєво актуалізуються не лише методологічні, але й аксіологічні питання в царині земельно-правової науки.

Список використаних джерел

1. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
2. Кулинич П. Ф. Завершення земельної реформи в Україні: правові проблеми. *Правова держава*. 2020. Вип. 31. С. 232–241.
3. Не варто перейматися вчорашніми проблемами, треба думати на 20 років вперед, — Георг Мільбрадт про децентралізацію. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/10676> (дата звернення: 10.05.2023).

4. Костенко Ліна. Триста поезій : вибрані вірші. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2014. 416 с.
5. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-p#Text> (дата звернення: 10.05.2023).
6. Гайдучкий П. Леонід Кучма: прем'єр-реформатор. Київ : ДКС Центр, 2023. 416 с.
7. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ : Портал, 2021. 432 с.
8. Мунтян В. Л. Актуальність екологізації земельного законодавства України. *Право України*. 2012. № 7. С. 28–32.
9. Курс «Цінності Європейського Союзу» у СумДУ. URL: https://kmeep.law.sumdu.edu.ua/sites/default/files/files/syllabus_dlya_prava.pdf?overlay-context=uk/vykkladannya (дата звернення: 10.05.2023).
10. Курс «Право Європейського Союзу та правова система України» у КНУ ім. Тараса Шевченка. URL: https://law.knu.ua/images/2022/Mag_denna/19.pdf (дата звернення: 10.05.2023).
11. Даймонд Джаред. Колапс: чому одні суспільства занепадають, а інші успішно розвиваються? URL: <http://maxima-library.org/knigi/knigi/b/72305?format=read> (дата звернення: 10.05.2023).
12. Ходаківська О. В., Левек Р. Земельні відносини: пошук балансу інтересів між державним регулюванням та неолібералізмом. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 5–17.

Бредіхіна Вікторія Леонідівна

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
доцентка кафедри екологічного права,
кандидатка юридичних наук, професорка*

ВЗАЄМОДІЯ АНТРОПОЦЕНТРИЧНОГО ТА ЕКОЦЕНТРИЧНОГО ПІДХОДІВ ЯК КОНЦЕПТІВ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ ДЕРЖАВИ В РОБОТАХ М.В. КРАСНОВОЇ

Коли усвідомлюєш значення певних людей у своєму професійному або особистому житті, починаєш істинно розуміти, які подарунки інколи посилає нам доля. Таким подарунком було знайомство та, на жаль, не часте, але всякчас приємне та продуктивне спілкування з Марією Василівною Красною, талановита, поважна та водночас скромна особистість якої завжди була і залишається сьогодні взірцем високоморального ставлення до людей, відданості своїй професійній справі та науковим і творчим ідеям.

В умовах сьогодення наукові напрацювання М.В. Красної буквально пронизують численні дослідження з природоохоронної, природоресурсної та безпекової проблематики. Її ідеї стали підґрунтям та надали поштовх для розвитку багатьох напрямів формування науки не тільки екологічного, а й земельного, аграрного, цивільного

та інших галузей права, зокрема, у сферах реалізації екологічних прав громадян; правового забезпечення ефективності екологічного управління; забезпечення екологічної безпеки та відшкодування шкоди, завданої порушенням екологічного та іншого законодавства; договірного регулювання екологічних, земельних та інших суспільних відносин тощо.

Продовжуючи впровадження та розвиток наукових здобутків М.В. Краснової, вбачається доцільним зупинитися та ще раз привернути увагу до питань взаємодії антропоцентричного та екоцентричного (біоцентричного) підходів як основоположних концептів формування науки і галузі екологічного права та розбудови екологічної держави в Україні на засадах сталого розвитку, які знайшли своє відбиття як в роботах цієї видатної вченої, так і в працях інших науковців, колег та учнів Марії Василівни.

Еколого-ресурсна складова правової системи України, як відомо, базується на правовому регулюванні суспільних відносин, що складаються у сфері взаємин людини та природи і тісно пов'язана з розумінням та визначенням природи та її ресурсів через сукупність їх економічних, екологічних та духовних атрибутів як можливих об'єктів права. У цьому зв'язку характерною рисою екологічного права є його моральна обумовленість, яка дозволяє за допомогою правових норм здійснювати формування нової людини з екологічно спрямованим світоглядом і високою еколого-правовою культурою, виховувати екологічну правосвідомість суспільства, дбайливе ставлення до природних ресурсів та навколишнього середовища в цілому.

Розглядаючи еволюцію розвитку екологічного права та права екологічної безпеки фахівці-правники часто звертаються до положень екологічної етики та філософії, де можна спостерігати існування та ідеологічну «боротьбу» двох основних філософських підходів до правового регулювання екологічних суспільних відносин — антропоцентричного (гуманістичного) та екоцентричного (біоцентричного). В основі антропоцентричного підходу лежить благоденство та процвітання людини як найвищої цінності у сфері взаємин суспільства і природи, а законодавство та наука покликані захищати життєво важливі (матеріально-ресурсні, фізичні, духовні та ін.) інтереси людини від різних зростаючих загроз в природно-техногенній і соціально-економічній сферах життя. Натомість біоцентричний підхід виходить із залежності людини від природи і ґрунтується на уявленні про об'єктивне існування єдиної системи, в рамках якої всі живі організми взаємодіють між собою і з навколишнім природним середовищем. В межах цього світоглядного підходу людина є лише одним із представників живих істот, що існують на Землі [1, с. 31–33].

Обумовлюючи формування екологічної доктрини України та необхідності екологізації національної правової системи, М.В. Краснова вважала одним з важливих напрямків цих процесів створення механізму забезпечення врахування екологічних вимог у нормах

права всієї національної системи законодавства. Щоб забезпечити належний екологічний правопорядок, на думку вченої, право повинно, володіючи екологічною сутністю, у своєму змісті, у властивих йому формах виражати сукупність екологічних вимог, які впливають із законів природи та слугують для побудови надсучасної моделі екологічно виваженої поведінки людей, закріпленої в нормах права [2, с. 106–107]. Це, в свою чергу, складає основу правового механізму екологічної функції держави, мета якого полягає в забезпеченні засобами правового регулювання певної якості довкілля в умовах господарського розвитку суспільства і досягається шляхом розробки, прийняття і застосування норм права, які відображають вимоги екологічних закономірностей у взаємодії суспільства і природи, що закріплюють науково обґрунтовані нормативи господарського впливу на природне середовище проживання. При цьому М.В. Краснова пропонувала розглядати Природу як найвищу соціальну цінність, яка охороняється і захищається законом та державою, та закріпити таку її значимість на рівні Конституції України [2, с. 108].

Розглядаючи питання еволюції екологічного права, вчена також піддавала критиці існуючі концепції взаємодії Суспільства і Природи, котрі базуються на ідеях споживання, задоволення передусім суспільних потреб при використанні Природи та її багатств шляхом розвитку науково-технічного прогресу, та визнавала антропоцентричний підхід до сутності екологічного права помилковим та таким, що виражає схиляння до позиції так званого панування Людини над Природою та спробою виправдати існуючі негативні для довкілля наслідки людської діяльності. На її переконання, у відносинах Суспільство-Природа слід шукати нові форми взаємодії між ними, наприклад, відновлювально-компенсаційної, яка відображає прагнення людства привести планету Земля, як місце свого існування, у належний безпечний стан [3, с.48; 4].

Слід зазначити, що концепція відмови від антропоцентричного підходу була підтримана і деякими вченими з різних галузей правової науки. Так, наприклад, О.О. Сурілова, досліджуючи принципи міжнародного екологічного права, наголошує на актуальності питання про надання правовому регулюванню екологічних відносин екоцентричної спрямованості, тобто визнання власної цінності природних об'єктів — повітря, ґрунтів, ландшафтів, інакше кажучи визнання «власного права природи», частиною якої постає людство [5, с. 387]. При такому розумінні, як зазначає вчена, природа визначається в якості живого об'єкту, а не тільки майнової цінності. В літературі також можна зустріти пропозиції переходу від «політики антропоцентризму до політики соціоекологічного поліцентризму» з визнанням рівнорангового балансу (паритетності) пріоритетів екологічної безпеки для існування суспільства та соціально-економічної безпеки для існування природного середовища [6, с.16]; теорії енвіроменталізму (компромісу між економічним розвитком та ощадливим споживанням природних ресурсів) як провідної ідеології сталого роз-

витку, при якій можуть бути усунені існуючі суперечності між антропоцентричним й екоцентричним підходами [7] тощо.

У будь-якому випадку, на думку М.В. Краснової, наука екологічного права має переглянути власні підходи до багатьох методологічних засад, зокрема, до основного об'єкта правового регулювання (Природи) та запропонувати державі і суспільству сучасні ефективні правові моделі застосування і дотримання її законів, які дозволять здійснити якісний перехід до менш споживацького способу існування людства, однак до більш природного екотехнічного типу економіки, який буде враховувати потребу відновлення (відтворення) і збереження самої природи [8, с. 217].

Список використаних джерел

1. Краснова Ю.А. Право екологічної безпеки України: теоретичні аспекти: монографія / за заг. ред. В.М.Єрмоленка. Київ: НУБіП України, 2017. 589 с.
2. Краснова М.В. Принцип екологізації національної правової системи України: науково-методологічні аспекти. *Екологічне право України*. 2016. № 1–2. — С. 106–108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eklprukr_2016_1-2_32.
3. Краснова М.В. Науково-методологічні питання еволюції екологічного права. *Актуальні проблеми соціального права. Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин*. Матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Львів, 18 листоп. 2016 р.) за заг. ред. П.Д. Пилипенка. Львів, 2016. С. 46–49.
4. Краснова М.В. Проблеми компенсації шкоди за екологічним законодавством України: дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.06 — земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. Київ: Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2010. 519 с.
5. Сурілова О.О. Міжнародно-правові принципи та принципи міжнародного екологічного права: екоцентричний та антропоцентричний підходи до їх розуміння. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 386–388.
6. Васюта О. А. Особливості та принципи функціонування екологічної безпеки. *Екологічне право*. 2020. № 3. С. 11–19. URL: <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2020.3.2>.
7. Гетьман А.П., Анісімова Г.В. Еколого-правова політика: сучасні підходи до формування. *Теорія і практика правознавства*. 2021. Вип. 1 (19). URL: <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2021.19.235508>.
8. Краснова М.В. Пріоритети розвитку сучасного екологічного права України: науково-методологічні питання. *Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України*: зб. тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 26 травня 2017 р.). Укладачі: В.В. Носік та ін. Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Чернівці: Кондратьєв А.В., 2017. С. 213–218.

СУЧАСНА ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ

Основними засадами (стратегією) державної екологічної політики України на період до 2030 року констатовано, що забруднення атмосферного повітря є однією з найгостріших екологічних проблем у нашої державі. На довоєнні проблеми з якістю атмосферного повітря наклалося масштабне забруднення атмосфери, ґрунтів, водних ресурсів внаслідок активних бойових дій на півночі та сході України, а також постійні обстріли всієї території нашої держави, що катастрофічно впливає на загальний стан довкілля в Україні.

Пріоритетним завданням державної екологічної політики для України, спрямованим на поліпшення якості атмосферного повітря та посилення реагування на наслідки зміни клімату і досягнення цілей сталого низьковуглецевого розвитку всіх галузей економіки, постало організаційне забезпечення неухильного виконання ратифікованих Верховною Радою України міжнародних документів щодо протидії зміні клімату та поліпшення якості атмосферного повітря. Окрім глобальних міжнародно-правових договорів у цій сфері (зокрема, Паризької угоди) Україна взяла на себе зобов'язання дотримуватися окремих директив ЄС у рамках євроінтеграційного курсу розвитку, котрий передбачає амбітні плани досягнення кліматичної нейтральності Європи до 2050 року.

Як справедливо зауважує О. Я. Трагнюк, Європейський Союз відіграє провідну роль у формуванні універсального механізму протидії змінам клімату, створюючи на своєму рівні нормативну базу з елементами наднаціональності, котра є зразком для усіх інших держав та навіть впливає на розвиток законодавства третіх країн у відповідній сфері, передусім тих держав, які активно прагнуть набути членство у ЄС [1, С. 62]. Саме тому надзвичайно важливими є питання адаптації національного законодавства у кліматичній сфері до вимог права ЄС з огляду на набуття Україною 23.06.2022 р. статусу держави-кандидата на вступ до Європейського Союзу.

Європейська комісія щороку проводить аналіз реформ держав-кандидатів у члени ЄС та ухвалює пакет документів, що пояснює її політику стосовно розширення ЄС. У цьому «Пакеті розширення» підбиваються підсумки подій за кожний рік; розглядається прогрес, досягнутий країнами-кандидатами; виклики, з якими вони зіткнулися; реформи, які необхідно впровадити, а також пропозиції щодо подальших дій. Європейська комісія представляє детальну щорічну оцінку поточного стану прогресу реформ країни-кандидата на своєму офіційному веб-сайті. Відповідні оцінки супроводжуються

рекомендаціями та вказівками щодо пріоритетів реформ [2]. Для цього країна-кандидат проводить аналіз національних євроінтеграційних змін та готує відповідний звіт.

У цьому контексті результати впровадження євроінтеграційних реформ нашої держави з'ясовує Кабінет Міністрів України. Своєю чергою Міндовкілля активно працює над аналізом національного природоохоронного законодавства на відповідність праву ЄС, адже цей напрямок на рівні Уряду визначено як найбільш пріоритетний з огляду на отриманий Україною статус кандидата на вступ до ЄС. Так, Міндовкілля підготувало відповідні інформаційно-довідкові матеріали щодо прогресу, досягнутого Україною в частині виконання політичних та економічних критеріїв для вступу до ЄС (за період 2022 року та початок 2023 року) у сфері довкілля та зміни клімату.

У Звіті Міндовкілля про оцінку поточного стану відповідності вимогам ЄС зазначено, що за цей період в Україні у природоохоронній сфері прийнято низку євроінтеграційних законів [2]: «Про ратифікацію Поправки та Другої поправки до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті» від 18 липня 2022 р. № 2403-IX, «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення механізму регулювання викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря» від 9 липня 2022 р. № 2393-IX, «Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів» від 20 вересня 2022 р. № 2614-IX (набрання чинності 08.10.2023), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу навколишнього природного середовища, інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічної інформації) та інформування з питань екологічного врядування» від 20 березня 2023 р. № 2973-IX (набрання чинності через шість місяців з дня скасування чи припинення воєнного стану).

Друга Поправка до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті була прийнята з метою подальшої активізації її застосування і підвищення взаємодії з іншими багатосторонніми природоохоронними угодами, з урахуванням відповідних правових документів ЄС, зокрема Директиви від 27 червня 1985 р. № 85/337/ЕЕС про оцінку наслідків впливу деяких громадських і приватних проєктів на навколишнє середовище з поправками, внесеними директивами № 97/11/ЕС та № 2003/35/ЕС.

Законом № 2393-IX було кардинально змінено Закон України «Про охорону атмосферного повітря» стосовно процедури видачі, відмови у видачі, анулювання дозволу на викиди та призупинення господарської діяльності суб'єкта господарювання, який здійснює викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря зі стаціонарних джерел. Законом № 2973-IX вперше передбачено, що з метою управління якістю атмосферного повітря у зонах та агломераціях у разі перевищення рівнів концентрацій забруднюючих речовин, визначених Кабінетом Міністрів України, органи управління якістю атмосферного

повітря забезпечують підготовку планів поліпшення якості атмосферного повітря та короткострокових планів дій для відповідної зони або агломерації, а також реалізацію передбачених ними заходів. Цей закон спрямований на покращення інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень у сфері охорони довкілля у всіх природоресурсних сферах, зокрема, вдосконалення управління якістю атмосферного повітря.

На його виконання прийнято наказ Міндовкілля від 01.08.2022 № 268 «Про затвердження Порядку розроблення та затвердження планів поліпшення якості атмосферного повітря». Плани поліпшення якості атмосферного повітря спрямовані на зменшення рівня забруднення атмосферного повітря та ризиків перевищення граничних величин або цільових показників у зоні або агломерації, що затверджується органами управління якістю атмосферного повітря для досягнення відповідних граничних величин чи цільових показників. Наказом Міндовкілля від 01.08.2022 № 267 «Про затвердження Порядку розроблення та затвердження короткострокових планів дій» передбачено, що органи управління якістю атмосферного повітря розробляють та затверджують короткострокові плани дій з метою зменшення ризику чи тривалості перевищення одного або більше порогів небезпеки, загроза перевищення яких існує у зоні або агломерації.

Найсуттєвіші зміни у сфері охорони атмосферного повітря передбачає закон № 2614-IX України, яким визначено правові та організаційні засади створення та функціонування Національного реєстру викидів та перенесення забруднювачів з метою забезпечення доступу громадськості до повних, узгоджених і достовірних даних про викиди та перенесення забруднювачів і відходів, у комплексному застосуванні із Законом України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів».

Згідно з європейським кліматичним законодавством як безумовну кліматичну ціль ЄС передбачено скорочення викидів парникових газів щонайменше на 55% до 2030 року. Країни ЄС постійно працюють над удосконаленням законодавства, щоб досягти цієї мети та зробити європейський континент кліматично нейтральним до 2050 року. Так, Пакет ЄС «Fit for 55» консолідує пропозиції щодо перегляду та оновлення законодавства ЄС і впровадження нових ініціатив задля забезпечення узгодженої та збалансованої основи для досягнення кліматичних цілей ЄС.

Пакет «Fit for 55» охоплює законопроекти у таких сферах [3]: система торгівлі викидами (EU ETS); регулювання розподілу зусиль щодо скорочення викидів; землекористування та лісове господарство (LULUCF); інфраструктура альтернативних видів палива; механізму коригування на кордоні викидів вуглецю (CBAM); фонд соціального клімату; екологічне авіаційне паливо (RefuelEU) та більш екологічне паливо в судноплавстві (FuelEU Maritime); зменшення викидів метану; стандарти викидів CO₂ для легкових автомобілів і мікроавто-

бусів; оподаткування енергоносіїв; відновлювані джерела енергії; енергоефективність; енергоефективність будівель. Ці напрями є орієнтиром для формування сучасної екологічної політики України у сфері охорони атмосферного повітря та скорочення викидів з огляду на перспективу членства нашої держави в ЄС.

Список використаних джерел

1. Трагнюк О. Я. Деякі питання правового регулювання співробітництва України та Європейського Союзу у сфері боротьби зі змінами клімату. *Закарпатські правові читання. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів* : Матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 27 квітня 2023 року р. Частина I. Львів — Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 62–65.
2. Впровадження євроінтеграційних реформ у природоохоронній сфері: Міндовкілля підготувало звіт про оцінку поточного стану прогресу. URL: <https://mepr.gov.ua> (дата звернення 14.05.2023).
3. Пакет ЄС «Fit for 55». URL: <https://ecoaction.org.ua/paket-ies-fit-for-55.html> (дата звернення 14.05.2023).

Дзейко Жанна Олександрівна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професорка кафедри теорії та історії права
та держави ННІ права,
докторка юридичних наук, професорка*

ОСНОВНІ ТЕХНІКО-ЮРИДИЧНІ ПРАВИЛА КОНСТРУЮВАННЯ ПРОЦЕДУРНИХ НОРМ ПРАВА У ЗАКОНАХ В КОНТЕКСТІ ГАРАНТІЙ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ ГРОМАДЯН: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Марія Василівна Краснова — достойна та поважна людина, видатна вчена, висококваліфікована юристка, хороша подруга, однокурсниця, колега та керівниця, гідна громадянка України. Світлу пам'ять про Марію Василівну ми зберігаємо у наших серцях. З почуттям глибокої поваги та пошани до Марії Василівни можна сказати, що її ґрунтовні наукові роботи є фундаментом для подальшого розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права України та сучасної юридичної науки, а її наукова ідея про «концепт Природи в сучасному праві» — важливим підґрунтям ефективного розвитку правової системи України.

Можна констатувати, що проблематика реалізації норм права є однією з ключових у сучасній юридичній науці та практиці. Одним з основних елементів механізму реалізації норм права є процедурно-правовий механізм, що функціонує на основі процедурних норм права та інших правових засобів, способів, методів, принципів тощо. У зв'язку з цим постає низка важливих проблем, пов'язаних із необхідністю

належного формулюванням процедурних норм права у процесі створення законів в контексті ефективного застосування законодавчої техніки, зокрема у сфері екологічного права.

Нормативно-правові моделі процедури (які містяться у процедурних нормах права) зазвичай повинні передбачати: тип основних правових відносин; цільове призначення процедури; коло учасників, які беруть участь у процедурі; права, свободи і обов'язки відповідних учасників; акти поведінки, які можуть і/чи повинні здійснити учасники реалізації процедури; упорядкована послідовність та форми здійснення актів поведінки учасників реалізації процедури; строки та місце здійснення окремих процедурних дій та процедури загалом; правові засоби, які забезпечують здійснення процедури; конкретні правові результати та ін. Основна ціль правової процедури — реалізація матеріальної норми права, матеріального правовідношення, що засновується на ній.

Нормативно-правові моделі процедур, що формулюються у законах у процедурних нормах права повинні відповідати загальному стану соціального середовища, в якому вони реалізуються, рівню розвитку правової системи, системи права та системи законодавства. Вони повинні мати змістовний та функціональний зв'язок не лише з наявними, але й з передбачуваними моделями. Орієнтиром при створенні та реалізації таких конструкцій повинні бути як моделі врегульованих правом суспільних відносин, так і принципи права, закріплені у Конституції України, та такі, що впливають з її змісту. При створенні законів потрібно узгоджувати моделі процедур, які використовуються у внутрішньодержавному та міжнародному праві.

Нормативно-правові моделі процедур у законах не повинні містити недоцільних відтворень правових приписів, а мають бути засобом конкретизації правових норм, передбачених Конституцією України. Нормативно-правові моделі у законах повинні описувати суспільні відносини чи їх елементи у логічній послідовності, бути лаконічними і водночас повними. Вони повинні бути визначеними, тобто мають чітко та недвозначно відбивати найсуттєвіші ознаки того чи того явища суспільного життя, яке знаходиться у правовій сфері. Модель норми права повинна визначати: суб'єкт та об'єкт, зміст (права та обов'язки суб'єктів) та умови встановлення, зміни та припинення правових відносин, відповідальність за порушення правил поведінки, механізм реалізації закону.

Нормативно-правові моделі повинні бути простими, тобто доступними та прийнятними для суб'єктів права, а наслідки їх реалізації — прозорими. Нормативно-правові моделі у законах повинні бути оптимально конкретизованими. Будь-яка конструкція норм права у законодавстві в сторону звуження прав і свобод людини і громадянина є підставою для визнання цих актів нечинними в якійсь частині чи повністю. Не можна допускати випадків свавільної так би мовити «конкретизації» норм права у законах підзаконною нормотворчістю, коли

права і свободи людини, закріплені в законах, практично можуть бути зведені до мінімуму. Норми, які встановлюють права і свободи людини і громадянина можуть конкретизуватися лише в напрямі їх розширення (при цьому не повинні порушуватися права і свободи інших суб'єктів). Ці моделі повинні бути засобом забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Щодо обов'язків людини і громадянина, то в законах слід давати їх чітке формулювання і не розширювати їх обсяг і зміст у підзаконних нормативно-правових актах. У нормативно-правових моделях повинні бути збалансовані дозволи, заборони та зобов'язання. Мають бути дотримані принципи пропорційності та заборони надмірного у разі необхідності створити юридичні конструкції норм права. Нормативно-правові моделі у законах не повинні містити колізій, прогалини в регулюванні суспільних відносин.

При створенні нормативно-правових моделей процедури у законах доцільно здійснювати конструювання зв'язків між нормами права за допомогою застосування таких правил і засобів законодавчої техніки та дотримуватися наступних вимог: норми права, які закріплюються у законі, повинні виявляти єдність загального і конкретного; норми права повинні перебувати у змістовному та функціональному зв'язку з наявними та передбачуваними конструкціями норм права; кілька норм права, які змістовно об'єднані між собою, доцільно закріплювати у частинах (однак не в пунктах) однієї статті закону. Цей прийом є оптимальним зокрема для закріплення норм права у законах тоді, коли їх гіпотези чи диспозиції мають спільні родові, однак різні видові ознаки; не можна перевищувати оптимальні межі закріплення в одних і тих самих статтях різних норм права; недоцільно робити посилання до статей законів, у текстах яких уже містяться посилання на інші статті; недоцільно дублювати приписи про наявність юридичної відповідальності виразами типу: «згідно із законодавством України», «згідно з чинним законодавством України» та под. Формула «згідно із законодавством» може вживатися лише в разі роз'яснення в законі терміна «законодавство»; у випадках коли необхідно підкреслити обов'язок нести юридичну відповідальність, встановлену як законами, так і іншими нормативно-правовими актами, має вживатися словосполучення «відповідальність, передбачена законами та іншими нормативно-правовими актами». Якщо ж санкція встановлює положення того самого закону, в ньому робляться відповідні посилання; у разі використання в необхідних випадках словосполучення «відповідальність, передбачена законом», підкреслюється обов'язок нести юридичну відповідальність на підставі закону як акта органу законодавчої влади (чи всього народу), що регулює найбільш важливі суспільні відносини та має вищу юридичну силу; у разі конструювання перерахувань видів юридичної відповідальності доцільніше вживати слова «та/або»; потрібно дотримуватися меж нормотворчої конкретизації; небажаними є посилання до актів, які ще не прийняті тощо.

Основні параметри та умови формулювання належних нормативно-правових моделей процедури (які містяться у процедурних нормах права) можна назвати такі: виникнення матеріальних і процедурних норм повинно бути синхронним; в ідеалі процедурні норми повинні бути тієї ж юридичної сили, що й матеріальні; матеріальні та процедурні норми зі змістовної точки зору повинні бути узгоджені; процедурні норми слід в разі можливості розміщати у тих самих нормативних актах, у яких містяться матеріальні норми, на реалізацію яких процедурні норми спрямовані; процедурні норми не повинні торкатися змістовного боку матеріальних норм, а тим більше суперечити їм; правова процедура повинна забезпечувати необхідну для досягнення правового результату ступінь деталізації і у той же час бути раціональною; процедурні норми повинні бути правовими, конституційними, законними, демократичними, доступними, послідовними, визначеними, передбачуваними тощо; процедурні норми не повинні бути бюрократичними; правові процедури повинні в разі можливості мати властивості багатоваріантності та диспозитивності; процедура потребує засобів забезпечення: юридичних, матеріальних, організаційних та ін.

Особливості конструювання процедурних норм права у законах, які повинні бути однією з гарантій реалізації екологічних прав та обов'язків громадян обумовлені предметом, методами, принципами, функціями екологічного права України. Слід враховувати також особливості певних інститутів екологічного права. Так, як слушно стверджує проф. М. В. Краснова, «правові норми, які встановлюють вимоги щодо компенсації шкоди за екологічним законодавством, є нормами публічно-правового характеру і можуть бути об'єднані в спеціальному інституті відповідальності за порушення установлених вимог у сфері попередження та ліквідації екологічної шкоди» [1, с. 420]. Орієнтиром у розвитку науки і практики може бути твердження проф. М. В. Красної про те, що «... наука екологічного права має переглянути підходи передусім до основного об'єкта свого дослідження — до Природи, і на її економічних, екологічних та соціальних характеристиках запропонувати суспільству сучасні ефективні правові моделі застосування та дотримання її законів, які дозволять здійснити перехід до більш природного, менш споживацького способу життя та до екотехнічного типу економіки, який і буде враховувати потребу відновлення (відтворення) та збереження природи» [2].

Список використаних джерел

1. Краснова М. В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти): монографія. К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. 439 с.
2. Краснова М. В. Наукознавчі аспекти формування екологічного права України. *Екологічне право України*. 2017. № 1–2. С. 33–39.

ПИТАННЯ ГАРАНТОВАНOSTІ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВ У ПРАЦЯХ ПРОФЕСОРА М.В. КРАСНОВОЇ

Марія Василівна Краснова була і назавжди залишиться для нас видатним українським вченим-правником-екологом, а ще прекрасною талановитою людиною, Громадянкою України з великої літери, яка завжди була патріотом, любила Україну і працювала на її благо. Свій науковий талант Марія Василівна розкрила невтомною працею на ниві земельного, аграрного та екологічного права, а також інших галузей права, залишивши нам і прийдешнім поколінням значну наукову спадщину.

Одним з напрямів наукових інтересів вченої були питання гарантованості екологічних прав [1]. Хотілося б зупинитися на земельно-правовому аспекті цієї проблеми у працях проф. Краснової М.В. та їх значенні для сучасної України.

Так, у Науково-практичному коментарі до Земельного кодексу України вчена зазначає, що поняття «гарантії» (від франц. *«garantir»* — поручатися, забезпечувати) досить поширене у різних сферах людської діяльності. У юридичній літературі їх розглядають як гарантії реалізації норм права, прав та обов'язків. У будь-якому разі *гарантії* — це створення умов і надання таких юридичних засобів державою, за яких особа вільно і безперешкодно мала б можливість реалізувати закріплене за нею право [2, с. 452–453].

«Кожна суверенна, незалежна, демократична, соціальна, правова держава прагне закріпити за своїми громадянами та юридичними особами відповідні гарантії права власності і відповідні обов'язки, що йому кореспондуються, та створює найсприятливіші умови для реалізації цього права. Тому одним із найголовніших завдань держави у галузі земельного права і законодавства є запровадження системи дієвих юридичних засобів забезпечення здійснення земельних прав фізичними та юридичними особами, а також захист законних прав громадян та юридичних осіб на землю» [3, с. 456]. Тут принагідно звернемо увагу, що проф. Краснова М.В. вибудовує систему гарантії саме земельних прав, а не прав на землю, як буквально зазначено в назві розділу 5 та глави 23 ЗК України. Очевидно, вчена вже тоді, в перших коментарях до ЗК України, застосувала системне тлумачення цієї правової категорії і заклала правильне розуміння багатоманітності прав стосовно землі, які повинні гарантуватися.

Систему гарантії земельних прав проф. Краснова М.В. побудувала починаючи з норм Конституції України. «Так, відповідними засобами забезпечення права власності на землю є конституційні імперативи про те, що «кожний громадянин має право користуватися природними

об'єктами права власності народу відповідно до закону», що «власність зобов'язує», що «власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству», що «держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки», а також про те, що «усі суб'єкти права власності рівні перед законом» (ст. 13 Конституції України). Право власності на землю гарантується відповідно до положень ст. 14 Конституції України» [3, с. 457].

Другий рівень системи гарантій земельних прав складали, на правильне переконання вченої, норми екологічного законодавства. «Про гарантії зазначається і в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», ст. 10 якого спеціально присвячена гарантіям екологічних прав, а ст. 11 визначає форми та способи захисту таких прав. Стаття 12 цього закону визначає обов'язки громадян у галузі екології, серед яких особливе значення мають обов'язки не порушувати екологічних прав та інтересів інших осіб, відшкодовувати шкоду, заподіяну забрудненням навколишнього природного середовища, та інше. Тобто, виступаючи гарантом реалізації законних прав, держава тим самим забезпечує виконання суб'єктами покладених на них законом обов'язків» [3, с. 457].

Наступний рівень гарантій земельних прав логічно складають норми земельного законодавства, а саме коментарі глави ЗК України, де вчена основну увагу приділила гарантіям захисту земельних прав. Так, проф. Краснова М.В. однією з перших в Україні розпочала дослідження, дала визначення та характеристику основних категорій захисту земельних прав, а саме засобів, способів та форм захисту порушених прав на землю.

«Так, *засоби захисту* — це дії уповноваженої особи, за допомогою яких остання може вимагати здійснення захисту своїх земельних прав від посягань інших суб'єктів (наприклад, подання позову, скарги, заяви). *Способи захисту* — це дії державних органів в межах їх компетенції, які безпосередньо спрямовані на захист земельних прав громадян (наприклад, визнання права на землю судом, розгляд земельних спорів радою, опротестування прокуратурою акту органу державної влади, що порушує земельні права тощо). *Форми захисту* — це варіанти звернення громадян за захистом свого порушеного права, зумовлені різницею діяльності державних та інших органів із захисту прав у цілому. Тобто громадяни та юридичні особи вправі звертатися за захистом своїх земельних прав до правоохоронних органів, органів адміністративної чи судової юрисдикції, які зобов'язані в межах своїх повноважень розглянути такі звернення та застосувати відповідні способи захисту порушених прав» [3, с. 458]. У подальшому ці висновки вченої були використані у працях Мірошніченка А.М., Мякохода Ю.В., Заєць О.І. та інших вчених.

Далі вчена детально аналізує способи захисту земельних прав, передбачені ст. 152 ЗК України, при цьому системно тлумачить їх разом з вимогами Цивільного кодексу України. «Приписи цивільного законо-

давства при розгляді зазначених спорів застосовуються в субсидіарному порядку, тобто тоді, коли з якихось конкретних питань у земельному законодавстві немає спеціальних норм», зазначає проф. Краснова М.В.

Серед гарантій екологічних і, зокрема, земельних прав, Марія Василівна завжди приділяла багато уваги відшкодуванню шкоди і збитків, заподіяних як правомірними, так і неправомірними діями у галузі екології та, зокрема, у земельно-правовій сфері [2; 3; 4], що, очевидно, було предметом її особливого наукового інтересу і згодом лягло в основу докторської дисертації «Проблеми компенсації шкоди за екологічним законодавством України» [5, 6].

Отже, підводячи підсумок дуже короткого екскурсу до праць шановної і дорогої нам Марії Василівни Краснової в аспекті гарантій земельних прав, хочемо ще раз відмітити новаторство, філософське бачення перспективи, невтомну працю на науково-правовій ниві Вченої з великої літери нашої Української держави. Наукова спадщина проф. Краснової М.В. непересічно свідчить про силу і міць українського духу в різних сферах життя народу.

Список використаних джерел

1. Краснова М.В. Гарантії реалізації права громадян на екологічну інформацію. Дис. к.ю.н. К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 1997.
2. Земельний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. В. І. Семчика. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 676 с.
3. Земельний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. В. І. Семчика. 3-є вид., перероб. і доп. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 896 с.
4. Краснова М.В. Правові аспекти гарантій прав на землю // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Право. 2003. Вип. 58. С. 144–148.
5. Краснова М. В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти): монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 439 с.
6. Краснова М.В. Проблеми компенсації шкоди за екологічним законодавством України. Дис. д.ю.н. К., КНУ імені Тараса Шевченка, 2010.

Кірін Роман Станіславович

*Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України»,
провідний науковий співробітник, доктор юридичних наук*

РОЗВИТОК ПРАВА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА СИСТЕМИ ЙОГО ЗАКОНОДАВЧИХ ДЖЕРЕЛ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Однією з основних засад державної екологічної політики, оприлюдненої за три роки до початку повномасштабної збройної агресії [1], було визначено забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, підвищення рівня екологічної безпеки в зоні відчуження.

Крім того, парламент доручив Кабінету Міністрів України прискорити розроблення та затвердження [2]: національних планів дій щодо охорони навколишнього природного середовища (далі — НПС), щодо адаптації до зміни клімату, щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням; програм щодо запобігання і ліквідації наслідків зсувів та підтоплень; комплексної програми стабілізації екологічної ситуації та забезпечення екологічної безпеки на Донбасі; положення про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи тощо.

Великі плани щодо розвитку права екологічної безпеки та системи його законодавчих джерел були пов'язані науковою спільнотою також із Стратегією екологічної безпеки [3], яка розроблялася, у тому числі, й для забезпечення виконання цілої низки нормативно-правових актів в цій сфері. В державі було комплексне уявлення про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері, розроблялися першочергові заходи щодо їх нейтралізації [4]. Проте перебіг впровадження намічених планів сповільнили, але не зупинили військові дії країни-агресора на суверенній території України, що мають масштаб, небачений у Європі протягом десятиліть.

Тож, цілком виправданим був крок уряду щодо необхідності формування блоку нормативно-правових актів, спрямованих на визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії [5], якою, серед іншого визначено й безпосередньо природоресурсні напруги, а саме: шкода, завдана земельним ресурсам; втрати надр; збитки, завдані водним ресурсам; шкода, завдана атмосферному повітрю; втрати лісового фонду; збитки, завдані природно-заповідному фонду.

Якщо продовжувати блок нормативно-правових актів природоресурсної екологічної безпеки, який видається найбільш об'ємним, то слід виділити: Порядок організації охорони і захисту лісів [6]; рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29.09.2022 р. «Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період» (ведено в дію Указом Президента України від 29.09.2022 р. № 675/2022); Правила експлуатації водосховищ Дніпровського каскаду [7]; Водна стратегія України на період до 2050 р. [8]; «Мала реформа надрокористування» [9].

Блок, присвячений окремим видам і складовим екологічної безпеки представлений наступними підзаконними актами: План заходів з реалізації Концепції підвищення рівня хімічної безпеки до 2026 р. [10]; План заходів з реалізації Стратегії біобезпеки та біологічного захисту на 2022–2025 рр. [11]; питання ідентифікації об'єктів підвищеної небезпеки [12]; Стратегія інтегрованої автоматизованої системи радіаційного моніторингу на період до 2024 р. [13].

Міжнародно-правовий блок джерел права екологічної безпеки цього періоду представлений забезпечуючими (оперативними) законами України, якими ратифіковані: 1) Поправка та Друга поправка до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транс-

кордонному контексті [14]; 2) Угода між Україною та Європейським Союзом про участь України у Програмі ЄС LIFE — Програмі дій з довкілля та клімату [15].

Перспективними як для практики правозастосування так і для наукових досліджень вбачаються законодавчі акти, які вже прийняті, але набрання ними чинності відтерміновано, як то закони України про: управління відходами (від 20.06.2022 р. № 2320-IX, набрання чинності — 09.07.2023 р.); Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів (від 20.09.2022 р. № 2614-IX, набрання чинності — 08.10.2023 р.); забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією (від 01.12.2022 р. № 2804-IX, введення в дію — 29.06.2024 р.); внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля (від 20.03.2023 р. № 2973-IX, набрання чинності — через шість місяців з дня скасування чи припинення воєнного стану, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 64/2022, затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 2102-IX»).

Список використаних джерел

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII. *Офіційний вісник України*. 2019. № 28, ст. 980.

2. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Пріоритети екологічної політики Верховної Ради України на наступні п'ять років» : постанова Верховної Ради України від 14 січня 2020 р. № 457-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 30, ст. 211.

3. Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 р. № 1363-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 87, ст. 5584.

4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 березня 2021 року «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» : Указ Президента України від 23 березня 2021 р. № 111/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 26, ст. 1249.

5. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 22 липня 2022 р. № 951). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.04.2023).

6. Про затвердження Порядку організації охорони і захисту лісів : постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2022 р. № 612. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/612-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.04.2023).

7. Про затвердження Правил експлуатації водосховищ Дніпровського каскаду : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 27 травня 2022 р. № 210. *Офіційний вісник України*. 2022. № 53, ст. 3136.

8. Про схвалення Водної стратегії України на період до 2050 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2022 р. № 1134-р. *Офіційний вісник України*. 2022 р. № 99, ст. 6244.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства у сфері користування надрами : Закон України від 1 грудня 2022 р. № 2805-IX. *Офіційний вісник України*. 2023. № 2, стор. 99, ст. 85.

10. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції підвищення рівня хімічної безпеки до 2026 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2022 р. № 314-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 37, ст. 2010.

11. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії біобезпеки та біологічного захисту на 2022–2025 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 липня 2022 р. № 573-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 56, ст. 3344.

12. Деякі питання ідентифікації об'єктів підвищеної небезпеки : постанова Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2022 р. № 1030. *Офіційний вісник України*. 2022 р. № 75, ст. 4554.

13. Про схвалення Стратегії інтегрованої автоматизованої системи радіаційного моніторингу на період до 2024 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 р. № 323-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 38, ст. 2052.

14. Про ратифікацію Поправки та Другої поправки до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті : Закон України від 18 липня 2022 р. № 2403-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 62, ст. 3718.

15. Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у Програмі ЄС LIFE — Програмі дій з довкілля та клімату : Закон України від 20 вересня 2022 р. № 2590-IX. *Офіційний вісник України*. 2022 р. № 80, ст. 4813.

Кобецька Надія Романівна
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
професорка кафедри трудового, екологічного
та аграрного права,
докторка юридичних наук, професорка

ДОВКІЛЛЯ ЯК «DOBRO WSPÓLNE» В ПОЛЬСЬКІЙ ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ, ЗАКОНОДАВСТВІ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННІ

Аналіз правової доктрини, законодавства та судової практики сусідньої Польщі, зокрема, в сфері охорони довкілля, викликав цікавість щодо розуміння та ролі в правовому механізмі категорії «*dobro wspólne*». Словосполучення «*dobro wspólne*» можна перекласти як «загальне благо». Це поняття є досить поширене в польському законодавстві. Насамперед, воно використане в ст. 1 Конституції Республіки Польща, яка проголошує: «Республіка Польща є загальним благом усіх громадян». При цьому категорія «*dobro wspólne*» законодавчо не визначена, що породжує численні філософські, етичні, теоретико-правові міркування вчених щодо обсягу її змісту та сутності. Цей термін неодноразово зустрічається в постановах вищих судових ін-

станцій, а в окремій думці до постанови Конституційного Трибуналу від 10 жовтня 2001 р. К 28/01 висловлене твердження, що «загальним благом Республіки Польща є добро усіх громадян. Це надіндивідуальна цінність, орієнтована на діяльність і цілі індивідів. Це також вища цінність у тому сенсі, що вона об'єднує інші цінності, включно з тими, які є наслідком індивідуальних громадянських прав і свобод. [...] Загальне благо забезпечується насамперед відповідними державними органами. Ці органи — в конкретних ситуаціях — якщо цього вимагає захист загального блага, не тільки можуть, а й зобов'язані вводити обмеження на здійснення свобод, якщо це необхідно для такого захисту» [1].

Розуміння загального блага побудоване на пріоритетності відображення та захисту публічних інтересів. Саме в цьому контексті категорія «*dobro wspólne*» знайшла свій прояв в екологічному законодавстві Польщі. Конструкція «довкілля як загальне благо» («*środowisko jako dobro wspólne*») використана в ч. 2 ст. 323 польського Закону про охорону довкілля від 27 квітня 2001 року (*Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska*). У ч.1 ст. 323 йдеться про право особи, якій протиправним впливом на довкілля заподіяна або існує можливість заподіяння шкоди, на звернення з вимогою (позовом) до суб'єкта такого впливу про усунення цих порушень, зокрема, і шляхом припинення діяльності, що їх спричиняє. Ч. 2 цієї статті закріплює: «Якщо існує загроза довкіллю як загальному благу, то зі зверненням, про яке йдеться в ч. 1, може виступати Державне казначейство (Держказначейство Польщі (*Skarb Państwa*)) є юридичною особою, що виступає представником держави в подібного характеру відносинах — *авт.*), орган місцевого самоврядування, а також громадська екологічна організація».

Звернемось до детальнішого тлумачення цього положення, розуміння категорії «довкілля як загальне благо», особливостей правового механізму захисту довкілля як загального блага.

Законодавчого поняття «довкілля як загальне благо» немає. В ст. 3 (ч. 1 п. 39) Закону Республіки Польща про охорону довкілля визначається поняття «довкілля» — всі природні елементи, у тому числі змінені в результаті діяльності людини, зокрема, поверхня землі, надра, води, повітря, ландшафт, клімат та інші елементи біорізноманіття, а також взаємодія між цими елементами. При цьому, абсолютно слушним є висновок П. Коженювського (*P. Korzeniowski*), що визначення «довкілля» у відповідному законі не можна ототожнювати з поняттям «довкілля як загальне благо». Як підкреслює автор, кожне посилення на загальне благо стосовно довкілля потребує підтвердження того, що ми маємо справу з довкіллям, яке захищається в публічних інтересах [2, с. 29]. В окремих науково-практичних джерелах все ж є намагання конкретизувати обсяг категорії «довкілля як загальне благо», шляхом звернення до юридичної конструкції «стратегічні природні ресурси країни». Відповідно до ст. 1 Закону Польщі «Про збереження національного характеру стратегічних природних ресурсів країни» (*Ustawa z dnia 6 lipca 2001 r. o zachowaniu narodowego charakteru strategicznych zasobów natural-*

nuch kraju) до стратегічних природних ресурсів країни належать: 1) підземні і поверхневі води в природних водотоках і в джерелах, з яких ці водотоки беруть початок, в каналах, озерах і водосховищах з безперервним водотоком; 2) води морських акваторій Польщі, включаючи прибережну смугу та їх природні живі та мінеральні ресурси, а також природні ресурси дна та надр, що знаходяться на цих ділянках; 3) державні ліси; 4) родовища корисних копалин, які не входять в склад земельної нерухомості; 5) природні ресурси національних парків. З точки зору В. Радецького (*W. Radecki*), ці п'ять груп природних ресурсів і складають довкілля як загальне благо [3, с. 105]. Однак таке тлумачення є дискусійним і більшість науковців сходяться у висновку, що визнання довкілля загальним благом залежить від кожної конкретної ситуації, в якій слід виходити з того, що його охорона здійснюється через публічний, а не приватний інтерес, і передбачає існування ситуації, коли на карту поставлене спільне, а не індивідуальне благо [4, с. 515]. Особливості правового режиму довкілля в розумінні загального блага не залежать ні від суб'єкта власності (приватна чи публічна власність), ні від їх призначення (для загального чи індивідуального користування), а визначаються об'єктивною його цінністю [5, с. 122].

Розуміння довкілля як загального блага визначає особливості правового режиму використання його елементів, доступу до природних об'єктів, а також правових інструментів, що забезпечують його захист. Б. Іванська (*B. Iwańska*) обґрунтовує особливості дії правових механізмів охорони довкілля як загального блага через систему трьох категорій: повноваження (компетенцію державних органів, котрі реалізують обов'язок держави щодо охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки), обов'язок (конституційний обов'язок кожного охороняти природу та не заподіювати шкоду її елементам) та можливість (що розглядається через призму участі громадськості в охороні довкілля, в тому числі через пред'явлення позовів громадськими організаціями в порядку ч. 2 ст. 323 польського Закону про охорону довкілля) [5, с. 142–354].

Варто підкреслити, що припис ч. 2 ст. 323 Закону про охорону довкілля закріплює можливість звернення з вимогою (позовом) про усунення шкоди суб'єктів, які безпосередньо не зазнали порушення своїх прав через негативний вплив на довкілля. Тобто, позов подається в публічних інтересах, виходячи з особливостей об'єкта — довкілля як загального блага. Слід також підкреслити, що в цьому випадку правом на звернення наділені не будь-які громадські організації, а лише екологічні. В ст. 3 (ч. 1 п. 16) Закону про охорону довкілля визначено поняття «екологічна організація» як громадська організація, статутною метою діяльності якої є захист довкілля. В польській літературі наголошується, що кожен із зазначених в приписі цієї статті суб'єктів повинен усвідомлювати, чи діє він у власних інтересах, чи стоїть на захисті публічного інтересу. На практиці ця обставина є дуже важливою, оскільки процедура захисту особистого інтересу буде іншою, ніж коли йдеться про захист публічного інтересу [6, с. 1119].

Слід відзначити, що саме концепція «довкілля як загальне благо» лежить в основі обґрунтування інституту «колективної скарги» («*skarga zbiorowa*»). Інститут колективної скарги (колективного позову) став результатом впровадження в польське законодавство вимог Орхуської конвенції та законодавства ЄС. Польський закон 2001 року про охорону довкілля в ст. 323 вперше закріпив право громадських екологічних організацій на звернення з такого роду позовами. Водночас, Іванська (B. Iwańska), вказує що можливості громадських організацій обмежені суб'єктивними (є окремі категорії справ, наприклад, щодо видачі дозволів на викиди, в яких громадська організація не може виступати суб'єктом звернення) та об'єктивними (вимоги до самої організації — обов'язкова державна реєстрація, природоохоронний характер) чинниками і підлягають оцінці безпосередньо судом. Однак, на переконання вченої, «колективізація позовів», поданих в інтересах «надіндивідуального» захисту довкілля як загального блага, має особливе значення для усунення прогалин у захисті прав громадян у відносинах охорони та використання довкілля [5, с. 622–632].

Список використаних джерел

1. Zdanie odrębne sędziego Mariana Zdyba od orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego 14 z dnia 3 października 2001 r. w sprawie K. 28/01. Wyrok z dnia 10 października 2001 r. Sygn. K. 28/01. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20010340565/T/M20010565L.pdf> (дата звернення 18.04.2023).
2. Korzeniowski P. Pojęcie «środowisko jako dobro wspólne» w systemie prawa ochrony środowiska. *Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego*. 2015. No 1 (58). S. 21–36.
3. Radecki W. Ustawa o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie. Komentarz. Warszawa: Difin, 2007. 133 s.
4. Ciechanowicz-McLean J., Bukowski Z., Rakoczy B. *Prawo ochrony środowiska*. Komentarz. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2008. 824 s.
5. Iwańska B. Konceptcja «skargi zbiorowej» w prawie ochrony środowiska, Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2013. 719 s.
6. Gruszecki K. *Prawo ochrony środowiska*. Komentarz. Wyd. 6. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2022. 1444 s.

Коваленко Тетяна Олександрівна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
професорка кафедри земельного та аграрного права
Навчально-наукового інституту права
докторка юридичних наук, професорка

ЛІСИ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ ЕКОЦИДУ

В умовах збройної агресії російської федерації проти України лісам, як цінному природному ресурсу та об'єкту права власності Українського народу, заподіяно величезної шкоди веденням бойових дій. Серед компонентів довкілля ліси, поряд із атмосферним повітрям та ґрунтами, зазнали безпосереднього та першочергового нищівного

впливу. Масоване застосування артилерії та ударної авіації по об'єктах інфраструктури та військових об'єктах, розташованих в лісах і поблизу них, призводить до лісових пожеж, які в посушливих умовах можуть знищити тисячі гектарів лісу. Характерною ознакою шкоди, яка завдається лісам України в умовах війни, є те, що відновлення цього компонента довкілля займе чи не найбільше часу, адже для того, щоб виростити дерева, які пошкоджені чи спалені внаслідок ведення воєнних дій, потрібно в середньому 20–30 років.

Надзвичайна шкода, яка завдається українським лісам як цінному компоненту довкілля та власності Українського народу внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, дає підстави кваліфікувати такі дії як екоцид. Відповідно до ст. 441 «Екоцид» Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. екоцидом визнається масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Оскільки склад злочину «Екоцид» містить оцінні поняття — «масове знищення рослинного світу..., а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу», екоцид щодо українських лісів має наступні прояви.

Насамперед, це знищення українських лісів пожежами, які виникають внаслідок попадання вибухонебезпечних предметів чи умисних підпалів окупантами. У цьому аспекті найнебезпечнішими в плані займання є чисті сосняки, в основному — це схід України, Полісся. Лісові пожежі, викликані веденням бойових дій, призводять не лише до знищення лісового покриву, але й негативно впливають на стан атмосферного повітря та становлять істотну небезпеку для життя місцевих мешканців. Війна спровокувала найдовшу пожежу за всю історію Незалежної України — у Чорнобильській зоні, яка почалася 4 квітня 2020 року і тривала місяць. За даними «Української природоохоронної групи», російські війська обстрілювали ліси в Зоні відчуження в той час, коли вітер дув у бік Києва. Робилося це для того, щоб підпалити їх і тим самим значно погіршити якість повітря у столиці України та негативно вплинути на населення міста [1].

За даними, які озвучив міністр захисту довкілля та природних ресурсів Руслан Стрілець, внаслідок повномасштабного вторгнення росіян постраждала майже третина всього лісового фонду України, у разі зросла кількість пожеж: якщо у 2021 році в Україні була лише одна велика пожежа площею понад 5 га, то 2022 року таких було понад 100. Збитки рослинному світу та лісам орієнтовно становлять 183,2 млрд гривень [2]. Знищення лісів внаслідок ведення бойових дій може мати й більш глобальний негативний вплив, зокрема призвести до зміни біорізноманіття та мікроклімату на певних територіях, спричинити посухи у південних областях України.

Одним із проявів екоциду щодо українських лісів є їх забруднення вибухонебезпечними предметами. Загалом на Півночі країни заміновано багато лісів. На жаль, є випадки, коли як співробітники

лісової галузі, так і мешканці населених пунктів, що розташовані не-подалік, підривалися на мінах. Внаслідок замінування певні лісові ділянки вилучають з господарського обігу. Говорячи про проблему розмінування лісів необхідно зважати на те, що в першу чергу будуть знешкоджуватись вибухонебезпечні предмети в містах, об'єктах критичної інфраструктури та землях сільськогосподарського призначення. За оцінками екологів для розмінування українських лісів знадобиться як мінімум 10 років. Як показує історичний досвід, це проблема залишається актуальною досить тривалий час. Так, в Німеччині ще й досі знаходять в лісах вибухонебезпечні предмети часів другої світової війни, є лісові масиви, куди проїзд ще заборонено [3].

У даний час понад 2,4 млн гектарів лісів вже звільнені Збройними Силами України. Ці ліси зазнали значних пошкоджень, вони спалені та перекопані окопами. На їх відновлення знадобляться десятки років. У цьому зв'язку постають проблеми: а) фіксації інформації про факти екоциду українських лісів, б) компенсації російською федерацією шкоди, заподіяної нашим лісам; в) відновлення лісів, де велись активні бойові дії.

На деокупованих територіях України актуальними є також проблеми розмінування українських лісів та їх відновлення. З метою проведення розмінування українських лісів на думку експертів Лісового напрямку WWF-Україна необхідно: а) ідентифікувати усі ліси з нерозірваними боеприпасами та розробити спеціальні карти із зазначенням небезпечних територій; б) проінформувати про наявність таких лісів працівників лісової галузі та цивільне населення; в) провести роботи з розмінування лісів на території, де ці заходи можливі; г) обмежити або заборонити для цивільного населення та працівників лісової галузі доступ до лісів, де розмінування повністю не можливе; д) на законодавчому рівні надати особливу категорію лісам, забрудненим боеприпасами, та встановити на їхніх територіях зони відчуження [4].

Відновлення лісів, де велись активні бойові дії, можливо кількома способами. Насамперед, це консервація таких лісів, особливо якщо їх розмінування є ускладненим або небезпечним. Це створить умови для природнього самовідтворення лісів. З часом цим територіям може бути надано правовий режим природно-заповідного фонду. Іншим способом відновлення пошкоджених або знищених внаслідок бойових дій лісів є заліснення територій. Цей спосіб є найбільш прийнятним для відновлення штучних лісів, зокрема Херсонщини та Луганщини, відновлення яких у природній спосіб є досить ускладненим внаслідок природно-кліматичних умов. Орієнтовна кількість дерев, яку необхідно буде заново висадити для відновлення лісового фонду, оцінюється екологами приблизно у кілька мільярдів [5].

Отже, надзвичайна шкода, яка завдається українським лісам, як цінному компоненту довкілля та власності Українського народу, внаслідок збройної агресії російської федерації проти України дає підстави кваліфікувати такі дії як злочин, передбачений статтею 441

«Екоцид» Кримінального кодексу України. Екоцид щодо українських лісів має наступні прояви: а) знищення українських лісів пожежами, які виникають внаслідок попадання вибухонебезпечних предметів чи умисних підпалів окупантами; б) забруднення лісів України вибухонебезпечними предметами. Після звільнення територій Збройними Силами України вимагають вирішення проблеми: а) фіксації інформації про факти екоциду українських лісів, б) компенсації російською федерацією шкоди, заподіяної нашим лісам; в) відновлення лісів, де велись активні бойові дії.

Список використаних джерел

1. Екологічний тероризм російської армії в Україні. <https://eco.rayon.in.ua/topics/503988-ekologichniy-terorizm-rosiyskoi-armii-v-ukraini>.
2. У Мінекології оцінили збиток довкіллю за півроку війни в Україні. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/09/01/novyna/finansy/minekolohiyi-oczinyly-zbyt-tok-dovkillyu-pivroku-vijny-ukrayini>.
3. Лісова галузь в умовах війни. Чого чекати і чого боятися? URL: <https://eco.rayon.in.ua/topics/517755-lisova-galuz-v-umovakh-vijni-chogo-chekati-i-chogo-bo-yatisya>.
4. Пожежі, міні, корупція та вирубка: що відбувається з українськими лісами під час війни. URL: <https://dnister.in.ua/articles/257671>.
5. Крижний А. Збитки на трильйони: як راشисти руйнують українське довкілля. URL: <https://www.unian.ua/ecology/zbitki-na-trilyoni-yak-rashisti-ruynuyut-ukrajinske-dovkillya-12024633.html>.

Ковалів Олександр Іванович

*Інститут агроекології і природокористування НААН
доктор економічних наук,
старший науковий співробітник*

КОНСТИТУЦІЙНА СУТНІСТЬ КОНЦЕПТУ ЗЕМЛІ ТА ЇЇ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ ЯК ПРИРОДНИХ ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ВЛАСНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ — ПОТРЕБА СЬОГОДЕННЯ

Чинні конституційно-правові норми однозначно декларують те, що земля та її природні ресурси (стисло «земля») є природними об'єктами абсолютного права власності Українського народу — всіх громадян України (ч. 1 ст. 13) — основним національним багатством, що де-юре перебувають під особливою охороною держави (ч. 1 ст. 14). Водночас громадяни, юридичні особи та держава набувають і реалізують право власності на земельні ділянки (землю) як на об'єкти цивільних прав (ч. 2 ст. 14) для здійснення законного господарювання (природокористування) в їхніх межах. При цьому, «Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону» (ч. 2 ст. 13), якого влада поки що не прийняла [1].

Важливо, що такі природні багатства України, які беруть участь в процесі життєдіяльності, в тому числі для задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини та суспільства, і є природним об'єктами — лише в частині «користування», а не «володіння» і «розпорядження», тому не можуть бути предметом купівлі-продажу (зміни права власності). За найзагальнішими відомими і доступними визначеннями ці ресурси можна охарактеризувати як сукупність систем живої та неживої природи, об'єктів і компонентів природного середовища, а також літосфери і гідросфери.

Природні ресурси — це також космічна і сонячна енергія, корисні копалини, атмосферне повітря, екосистеми разом з наземною рослинністю, ґрунтами, водою, тваринним світом, включаючи видимі й невидимі мікроорганізми, ландшафти тощо. Природні ресурси класифікують за різними критеріями, зокрема належністю до тих чи інших компонентів природи (мінеральні, кліматичні, ґрунтові, лісові, водні тощо); можливістю відтворення в процесі їх використання — на вичерпні і невичерпні, — поновлювані й не поновлювані та інші. Повноцінне пізнання й уявлення ролі та функції цих природних об'єктів як ресурсів, враховуючи наведений спектр їхніх характеристик, особливо в біосфері, з позиції конституційно декларованих прав всіх суб'єктів таких відносин в Україні, вказують на «інноваційну» властивість такого земле-природо-користування, в тому числі в агросфері, і такими, що потребують поглибленого методологічного розкриття.

Розмірковуючи про ноосферу і про нерозривність життєдіяльності людини з біосферою як матеріально-енергетичною структурою, Володимир Вернадський справедливо наголошував: «У гушавині, в інтенсивності й у складності сучасного життя людина практично забуває, що вона сама і все людство, від якого вона не може бути відділеною, нерозривно пов'язані з біосферою — з певною частиною планети, на якій вони живуть. Вони — геологічно закономірно пов'язані з її матеріально-енергетичною структурою».

Саме тому надважливим для сьогодення є пошук реальних механізмів щодо здійснення природокористування з позицій національних інтересів, особливо на землях сільськогосподарського призначення, до яких мають відношення всі громадяни України як співзасновники держави і співвласники свого основного національного багатства, а також основні споживачі продуктів харчування, в одержанні яких головну роль відіграють чинники енергії — Сонця, ґрунту, води й повітря.

У цьому зв'язку, головною формою реалізації економічних відносин між людиною як конкретним громадянином і Українським народом як власником землі та її природних ресурсів в цілому — об'єктів (частини біосфери) та між користувачами як суб'єктами господарської діяльності, що здійснюють природокористування (експлуатацію природних властивостей землі), нами вважається рентоужоджувальна основа, що уособлює інтереси і справедливую плату в процесі використання природних ресурсів — об'єктів чужої власності.

Доведено, що відкриті нами механізми (засади) функціонувати-
муть з позиції взаємної зацікавленості, вони є взаємозалежними,
а самі прибутки (доходи) розчленованими між чотирма основними
її учасниками (рис. 1).

Рис. 1. Логічна схема поділу рентоутворюючих інтересів в прибутках

Усі визначені чотири види прибутків як інноваційні чинники когнітивної земельної економіки взаємопов'язані між собою і державою та всіма учасниками, які використовують землю та її природні ресурси.

Пропонований поділ рентоутворюючих інтересів в прибутках (доходах) значною мірою розкриває уяву про цілісність і взаємозалежність процесу природокористування та функціональної приналежності інноваційного ефекту як засад конституційно вмотивованого правопорядку, що сприятиме повоєн-ному відновленню України, створюючи умови і простір кофортної життєдіяльності всіх її громадян. Важливо, що пропонується система прояв-лятиме алгоритм конституційних земельних правовідносин до прозорих практичних дій, не лише щодо здійснення комплексних заходів з ліквідації жакли-вих наслідків воєнної агресії, завданих зовнішнім ворогом, але й — спричинених всередині держави багаторічними зловмисними пору-шеннями, — як законів природи і суспільства, так і чинних земель-них норм Конституції України.

Проте, прихильники існуючого розуміння «земельних відносин» в Україні, — переважно як аграрно-економічних інтересів (автори та-ких знань: вчені, педагоги, законотворці — також), пояснюють те, що

штучно встановлена ними плата «за землю» (земельний податок) виступає основним регулюючим фактором суспільних відносин. Стверджують, що так (їхня) схема сплати є «науково-обґрунтованою» економічною формою рентних відносин і, начебто, «законною» нормою права власності «на землю» як на природні об'єкти, оскільки ж вживається надумана ними процедура «поширення» як буцімто «законне» право, сутність якого зловмисно підміняє конституційну норму «користування» (ч. 2 ст. 13 КУ)... Фактично об'єктом цивільних прав власності є лише «земельна ділянка» (межа), яка може змінювати свого власника (купівля-продаж тощо) і може бути предметом орендних відносини з фізичною чи юридичною особою, та окреслює простір «користування»...

При цьому, вони доводять, що така власність на «земельну ділянку» і надумане антиконституційне «поширення» як, начебто, правова норма: «Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (ґрунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться, якщо інше не встановлено законом та не порушує права інших осіб» (ст. 79 ЗКУ) і (ст. 373 ЦКУ), відіграє важливу роль захисту прав і «правдивого» ціноутворення в існуючому «ринковому» просторі України...

Нажаль, на такій фальшивій основі формується також, немовби, ринкова ціна «земель сільськогосподарського призначення» та виробленої на них продукції, що є протиправним і надзвичайно небезпечним, особливо на сучасному етапі становлення, розвитку і післявоєнної відбудови України, яка де-юре є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою і унітарною державою, а де-факто олігархічною й корумпованою. Доказом даного твердження є фактичний стан життєдіяльності більшості українців.

Натомість, керуючись законами живої і неживої природи та суспільства і базуючись на конституційній сутності концепту землі та її природних ресурсів як природних об'єктів права власності Українського народу, нами науково обґрунтовано і розроблено програмні засади як системі й реальні механізми, що рекомендуються для безболісного виправлення існуючого стану та практичного вжитку чинних норм Основного Закону в українському державотворенні, алгоритм яких узагальнено (початково) — в науковій монографії «Звершення земельної реформи в Україні: нова парадигма» [2].

Список використаних джерел

1. Ковалів О.І. Головна неврегульована в Україні передумова погіршення якісного стану природних об'єктів / О.І. Ковалів // Збалансоване природокористування. — 2020. — № 4. — С. 5–16.

2. Ковалів О.І. Звершення земельної реформи в Україні: нова парадигма: Монографія. Київ, ДІА, 2016. 416 с.

Ковальчук Тетяна Григорівна
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
завідувачка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права,
кандидатка юридичних наук, доцентка

ПРОФЕСОР МАРІЯ ВАСИЛІВНА КРАСНОВА — НАУКОВЕЦЬ, ПЕДАГОГ, КОЛЕГА

Шановні учасники конференції, щиро дякую всім присутнім представникам еколого-правових наукових шкіл різних начальних закладів та інституцій, які зібрались сьогодні на нашу Всеукраїнську науково-практичну онлайн конференцію, присвячену світлій пам'яті докторки юридичних наук, професорки, член-кореспондентки НАПрН України Красової Марії Василівни.

Запропонована тема нашої конференції «Концепт Природи в сучасному праві: науково-методологічні питання розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права» обумовлена науковою ідеєю Марії Василівни, що проходить «червоною» лінією через її наукові роботи за останні 15 років, під якою розуміється поєднання впровадження Концепції сталого розвитку в правову систему України та переосмислення значення природи в життєдіяльності людини і розвитку суспільства з урахуванням розуміння природи як об'єкта права, через сукупність її економічних, екологічних та духовних атрибутів.

Характерною ознакою конференцій, присвячених вшануванню пам'яті наших колег та вчителів, є особисті спогади про них під час спілкування в трудовому колективі, роботи в спільних проектах, у спеціалізованих вчених радах тощо. Відтак запрошую учасників конференції, які особисто знали Марію Василівну, поділитись своїми спогадами про такі зустрічі із нею. З урахуванням запропонованої тематики повідомлення, дозвольте і мені поділитись особистими спогадами та окремими фактами біографії Марії Василівни.

Народилась Марія Василівна 25 жовтня 1955 року в с. Благодатне Амвросіївського району Донецької області. Після закінчення 10-річної школи вона вступила в технічне училище в м. Києві, де навчалась із 1973 року по червень 1974 року, здобувши професійні навички по технології обробітку алмазів у діаманти, обробки металів. З 1974 по 1987 роки Марія Василівна працювала на Київському заводі «Кристал», де у вільний від роботи час співала в заводському хорі та двічі обиралась депутаткою Святошинської районної ради м. Києва.

У 1987 році Марія Василівна вступає на юридичний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка, де навчається на денній формі до 1992 року. Цікавим фактом біографії Марії Василівни є те, що ще будучи студенткою денної форми навчання, у грудні 1991 року вона була прийнята на посаду юрисконсульта 1 категорії (на 0,5 ставки) Управління правового забезпечення приро-

докористування Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, а після завершення навчання була переведена на посаду провідного юрисконсульта еколого-правового управління цього Міністерства. Із власних спогадів періоду студентських років: ми майже щодня зустрічались саме в читальному залі юридичного факультету, де Марія Василівна, будучи студенткою денної форми навчання, старанно конспектувала першоджерела, готуючись до семінарських занять.

З 10 вересня 1993 року Марія Василівна була зарахована на посаду асистентки кафедри економічного права (в подальшому — господарського права) юридичного факультету нашого університету, а враховуючи попередній досвід практичної роботи, з 1 вересня 1994 року була переведена на посаду доцентки кафедри економічного права. З 1 червня 1996 року у зв'язку з реорганізацією кафедр на юридичному факультеті вона була переведена на новостворену кафедру трудового, земельного і екологічного права.

Працюючи на зазначеній кафедрі та викладаючи навчальні дисципліни, Марія Василівна здійснювала підготовку та написання кандидатської дисертації на тему «Гарантії реалізації права громадян на екологічну інформацію» під керівництвом проф. В.І.Андрейцева, яку успішно захистила в 1997 році [1]. Водночас Марія Василівна брала участь у різноманітних спільних проектах та підготовці й виданні науково-теоретичних, навчальних та науково-практичних праць. Так, зокрема, у 2001 році вийшов колективний підручник з екологічного права [2], значна частина розділів якого була підготовлена Марією Василівною, та у співавторстві — довідник для суддів «Судовий захист екологічних прав громадян України» [3], де в межах частини «Науково-практичні рекомендації» Марія Василівна здійснила загальний огляд екологічних прав громадян України та механізмів їх захисту в суді, зупинившись: на особливостях розгляду справ про порушення права громадян на безпечне навколишнє природне середовище та захисту права на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням права на безпечне довкілля; на аналізі права на екологічну інформацію, права загального та спеціального використання природних ресурсів тощо.

З 02 лютого 2002 року по 30 травня 2004 року Марія Василівна призначалась на посади заступника декана юридичного факультету з питань організації навчального процесу і культурно-просвітницької роботи на денному відділенні, заступника декана з організації навчального процесу на заочному відділенні. Всі поставлені завдання на цих ділянках роботи вона виконувала сумлінно та відповідально, в тому числі надаючи допомогу студентам юридичного факультету денної та заочної форм навчання.

З 1 вересня 2005 року по 31 серпня 2008 року Марія Василівна навчалась у докторантурі КНУ імені Тараса Шевченка, після завершення якої продовжила термін роботи на посаді доцентки кафедри. Успішним результатом навчання у докторантурі стали підготовка та видання у 2008 році фундаментальної праці Марії Василівни — моно-

графічного дослідження «Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти)» [4] та у 2010 році — захист докторської дисертації на тему «Проблеми компенсації шкоди за екологічним законодавством України» [5]. Так, зокрема, в монографічній роботі авторка дослідила науково-правові аспекти компенсації шкоди за екологічним законодавством України з точки зору виділення юридичних ознак поняття компенсації шкоди за екологічним законодавством України і в доктрині екологічного права України; правові форми компенсації шкоди та соціально-правове забезпечення компенсації шкоди; генезу правових засад компенсації екологічної шкоди в різні історичні періоди; особливості правових засад компенсації екологічної шкоди в природоресурсному, природоохоронному законодавстві та законодавстві про екологічну безпеку; правові способи, обсяги та порядок компенсації екологічної шкоди.

В умовах повномасштабного вторгнення росії на територію України і розробки методик відшкодування шкоди та збитків, завданих навколишньому природному середовищу від збройної агресії росії на території України, актуалізуються висновки вченої щодо запровадження відповідальності у вигляді відшкодування витрат на відновлення забрудненого навколишнього природного середовища. При цьому, на думку вченої, заподіювач такої шкоди має бути зобов'язаний її компенсувати та повинен нести відповідальність за втрату можливості використовувати природні ресурси на засадах реалізації права загального природокористування (користування пляжами, водоймами, лісами тощо) [4, с. 423]. Нематеріальні ж збитки, які можуть виникнути внаслідок заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, мають базуватися на тому положенні, що за законодавством не повинно вимагатись того, щоб потерпіла особа захворіла, однак явно виражені незручності, стурбованість, страх або страждання, погіршення якості життя надають право вимагати компенсацію шкоди. Компенсація у цьому випадку має виплачуватись державі як представнику групи потерпілих осіб, яка, у свою чергу, у межах соціального захисту, компенсує витрати за такі моральні збитки конкретним особам [4, с. 423].

З 1 вересня 2010 року М.В. Краснова була переведена на посаду професорки кафедри трудового, земельного та екологічного права, а з першого липня 2011 року переведена на посаду завідувачки новоствореної кафедри екологічного права. Працюючи на посаді завідувачки кафедри екологічного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка в період з 2011 по 2018 роки, Марія Василівна продуктивно організовувала діяльність кафедри за такими напрямками: начальніо-методична робота; науково-дослідна діяльність; керівництво аспірантами та наукове консультування докторантів кафедри; наукова та виховна робота зі студентами; налагодження міжвузівських науково-освітніх зв'язків та зв'язків із органами державної влади. В цей період Марія Василівна читала лекції та проводила семінарські й практичні заняття із таких дисциплін для

студентів ОР «Бакалавр», як «Екологічне право», «Договори в екологічному праві», «Право екологічної безпеки», а для студентів ОР «Магістр» — «Актуальні проблеми екологічного права» (згодом «Проблеми земельного та екологічного права»), «Правові форми екологічного контролю», «Проблеми реалізації та захисту екологічних прав громадян», «Проблеми права екологічної безпеки». Зазначений період характерний підготовкою та виданням вченою низки наукових статей, коментарів природоресурсного законодавства (у співавторстві), навчальних посібників та підручників, як одноособових, так і у співавторстві.

Так, наприклад, серед навчальних посібників можна виділити «Договори в екологічному праві України» [6], «Правові форми екологічного контролю» [7] «Проблеми права екологічної безпеки» [8]. Важливим науковим доробком Марії Василівни є її публікації у «Великій українській юридичній енциклопедії» у 20-ти томах (том 14 «Екологічне право»), де авторка розкрила зміст таких термінів, як «об'єкти екологічного права», «нормативний спосіб обчислення шкоди», «екологічний контроль», «екологічне інформаційне забезпечення»; «відшкодування збитків, завданих унаслідок порушення екологічного законодавства», «витрати на відтворення природних ресурсів», «витрати екологічні» та інші терміни [9].

Важливе методологічне значення мають доробки Марії Василівни у п'ятитомному виданні «Правові доктрини України» (2013 р), де в 4-у томі «Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права» авторка одноособово дослідила «Доктринальні підходи до компенсації шкоди за екологічним законодавством України» та у співавторстві з проф. А.П. Гетьманом — «Наукові доктрини договірної екологічного права».

З 2018 по 2022 роки Марія Василівна працювала на посаді професорки кафедри екологічного права юридичного факультету, згодом — Інституту права, Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка. У 2020 році була обрана член-кореспонденткою Національної академії правових наук України. Майже до останніх днів, незважаючи на важкий фізичний стан, Марія Василівна готувала підручники та навчальні посібники, продовжувала читати лекції, проводити практичні заняття та приймати іспити в режимі онлайн, роз'яснюючи студентам проблемні питання теорії та практики застосування екологічного законодавства.

Світла пам'ять про Краснову Марію Василівну, докторку юридичних наук, професорку, член-кореспондентку Національної академії правових наук України, видатну вчену, педагогиню, колегу, патріотку України залишається у наших серцях, а фундаментальні наукові доробки вченої виступають основою для наступних наукових пошуків у галузі екологічного, земельного та аграрного права.

Список використаних джерел

1. Краснова М.В. Гарантії реалізації права громадян на екологічну інформацію: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / КНУ імені Тараса Шевченка. Київ, 1997.

2. Екологічне право: Особлива частина. Підручник для студ. юрид. вузів та фак.: Повний акад. курс / За ред. акад. АПРН В.І. Андрейцева. К.: Істина, 2001. 544 с.
3. Судовий захист екологічних прав громадян України: Довідник для суддів / Краснова М.В., Малишева Н.Р., Шевчук П.І. та ін. К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001. 178 с.
4. Краснова М.В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти): монографія / М.В. Краснова. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 439 с.
5. Краснова М.В. Проблеми компенсації шкоди за екологічним законодавством України: дис ... д-ра юрид. наук: 12.00.06 / КНУ імені Тараса Шевченка. Київ, 2010. 489 с.
6. Краснова М.В. Договори в екологічному праві України: Навчальний посібник. К.: Алерта, 2012. 216 с.
7. Правові форми екологічного контролю: Навч. посібник / Краснова М.В. та ін. (за ред. Краснової М.В.) К.: Алерта, 2012. 760 с.
8. Проблеми права екологічної безпеки: навчальний посібник / під заг. ред. М.В. Краснової та Р.С. Кіріна; відп. ред. В.І. Андрейцев; Мін-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т, Нац.гірн.ун-т. Дніпро, 2016. 575 с.
9. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т.14: Екологічне право / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова), А.П. Гетьман (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац.юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2018. 776 с.

*Ковтун Олена Миколаївна
Академія адвокатури України,
доцентка кафедри кримінального
та адміністративного права,
кандидатка юридичних наук, доцентка*

АКТУАЛІЗАЦІЯ ВЧЕННЯ М.В. КРАСНОВОЇ ПРО КОНЦЕПТ ПРИРОДИ В СУЧАСНОМУ ПРАВІ У КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Одну зі своїх наукових праць докторка юридичних наук, професорка Марія Василівна Краснова починає з теплих слів на адресу свого Вчителя та Колеги, що стояв біля витоків вітчизняної еколого-правової науки — Василя Лук'яновича Мунтяна, зазначаючи, що його «професійна діяльність, наукова творчість та життєва позиція є взірцем для людської гідності, фаховості, поваги до ближнього та до Батьківщини» [1, с. 33]. Краще й не скажеш. Але ж це і про Марію Василівну також! Мені поталанило знати цих обох прекрасних Людей, спілкуватися з ними, вчитися в них. Вони були провідними представниками еколого-правової науки, якій вірно та віддано служили; патріотами, що обожнювали Україну та українців; правдолюбам, інтелектуалами, інтелігентами, природоохоронцями, взірцем людяності, професіоналізму, справедливості, порядності, чесності, муд-

рості, вимогливості до себе та до інших. Вони передбачили розвиток еколого-правової науки на далеку перспективу. Їхні геніальні ідеї, концепції та вчення витримали іспит часом.

Особливої актуальності у контексті збройної агресії російської федерації проти України набуло вчення М.В. Краснової про концепт Природи в сучасному праві. Варварськими діями рашистів завдано непоправної шкоди довкіллю. Природа є безмовною жертвою війни. Руйнуються екосистеми, забруднюються землі, ґрунти, води, атмосферне повітря знищуються та пошкоджуються, ліси, біорізноманіття, території та об'єкти природно-заповідного фонду, Смарагдової мережі, забруднюються води, чиниться негативний вплив на клімат. У такі драматичні історичні періоди відбувається своєрідна переоцінка цінностей та їхнє усвідомлення. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Безсумнівно, Людина є соціальною цінністю, але чи найвищою? На думку М.В. Краснової, «вказаний антропоцентричний науковий підхід є підтвердженням помилковості розуміння концептуальних засад фактичної взаємодії Суспільства і Природи, є схиланням до позиції так званого панування Людини над Природою, є спробою виправдати існуючі наслідки людської діяльності, розвиток науково-технічного прогресу, які й призводять до не зворотних процесів у самій Природі, тим, що, мовляв, Природі байдуже до цих процесів, адже це є наслідком існування Людини як частини самої Природи, як власне байдуже і самій Людині про те, що буде після того, як її самої не стане [1, с. 36]. Людина є лише частиною Природи, її складовою. Отже, Природа є найвищою соціальною цінністю, і усвідомлення цього матиме наслідком перехід від антропоцентричного підходу до екоцентричного. Саме цю ідею обстоює М.В. Краснова та пропонує на рівні Основного Закону визнати природу, в тому числі перетворену внаслідок антропогенного впливу (наколишнє природне середовище, середовище життєдіяльності) найвищою соціальною цінністю [2].

«Лакмусовим папірцем» для зміни світоглядних підходів та їхнього закріплення на рівні Основного Закону держави є збройна агресія російської федерації проти України, яка завдала величезної шкоди довкіллю, середовищу людського існування. Принагідно зауважимо, що докторська дисертація М.В. Краснової була присвячена саме проблематиці компенсації шкоди за екологічним законодавством («Проблеми компенсації шкоди за екологічним законодавством України»). Дослідження було захищене ще задовго до війни, у 2010 році, проте, актуальне й сьогодні. Деякі наукові ідеї авторки ми можемо використати при формуванні компенсаційного механізму, адже екологічна шкода має стати неодмінною складовою репарацій, які російська федерація сплатить Україні.

Отже, підтримуємо наукову ідею М.В. Краснової щодо доцільності «законодавчо визнати Природу публічним благом та найвищою

соціальною цінністю [2], переглянути державну політику щодо неї на рівні Конституції України. Такі підходи будуть відбивати наукознавчі екоцентричні підходи до її суті і значимості, та, особливо, її екологічних і духовних (соціальних) атрибутів, що відповідає засадам сталого розвитку. Людину ж та її складові елементи, такі як життя і здоров'я пропонується вважати складовою частиною природи, зважаючи на її біологічне походження та неможливість існування без природи. Тому людству, як представнику світового розуму, слід розробляти належні засоби охорони перш за все для природи як середовища і умови свого існування» [3, с. 81].

Реалізуючи екоцентричні ідеї М.В. Краснової, пропонуємо закріпити у ст. 3 Конституції України таке положення: «Природа, як середовище існування людини, визнається в Україні публічним благом та найвищою соціальною цінністю».

Зміна антропоцентричного підходу на екоцентричний передбачає формування певного, достатньо високого рівня екологічної свідомості. Екосвідомо, екологічно культурна та екологічно вихована людина зараз конче потрібна Україні та світу. Подолання екологічних наслідків збройної агресії російської федерації проти України та відновлення довкілля вимагатиме високого рівня екологічних знань, екологічної культури та екологічної свідомості. Зараз у філософії формується науковий напрям — екософія права, де пропонується виховувати людину нової генерації, що здатна відповідально приймати екологічно виважені рішення та нести відповідальність за зміни в природному середовищі. Отже, концепт Природи в сучасному праві потребує екосвідомої особистості, яка реалізовуватиме екоцентричний підхід. Завдання державної системи освіти — виховати та сформувати таку особистість. Ще початку XXI століття на міжнародному рівні з'явилося нове поняття — «освіта для сталого розвитку», яка є якісно новою концептуальною платформою, новою філософією освіти, новим підходом до організації навчального процесу, що має на меті забезпечення переходу людства до якісно нового суспільного укладу, побудованого на засадах сталого розвитку, де Людина перебуває у гармонії з Природою, з оточуючим середовищем [4, с.137].

Отже, ми поділяємо думку М.В. Краснової щодо помилковості антропоцентричного підходу у взаємодії Суспільства і Природи та підтримуємо ідею вченої про перехід до екоцентричного підходу. Збройна агресія російської федерації проти України, внаслідок якої нашої державі заподіяно значної екологічної шкоди, наочно проілюструвала надзвичайну важливість довкілля як публічного блага та найвищої соціальної цінності. Реалізуючи екоцентричні ідеї М.В. Краснової, пропонуємо закріпити у ст. 3 Конституції України таке положення: «Природа, як середовище існування людини, визнається в Україні публічним благом та найвищою соціальною цінністю».

Список використаних джерел

1. Краснова М.В. Наукознавчі аспекти формування екологічного права України. *Екологічне право України*. 2017. № 1–2. С. 33–39. URL: <http://www.ecolaw.id-rpan.kyiv.ua/archive/2017/1-2/7.pdf> (дата звернення — 07.05.2023).
2. Краснова М.В. Стан та перспективи розвитку вчення про об'єкти екологічного права: науково-методологічні аспекти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. Вип. 2. С. 8–12. URL: <https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/147317/28-39.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення — 07.05.2023).
3. Краснова М.В. Інтеграційний та диференційний підходи в теорії екологічного права: проблеми методології науки. Проблеми інтеграції та диференціації в екологічному праві: матеріали Всеукраїнського наук.-практ. Круглого столу, 25 вересня 2014 р., м. Дніпропетровськ, 2014. С. 74–86. URL: <https://ir.nmu.org.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/147467/75-86.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення — 07.05.2023).
4. Ковтун О.М. Екологічна освіта, освіта для сталого розвитку, екологічна компетентність як правові категорії. *Збірник матеріалів Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природо-ресурсних відносинах»: матер. зібрання (м. Одеса, 6–9 червня 2019 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т.Є. Харитонова, к.ю.н., доц. Х.А. Григор'єва*. Одеса: Гельветика, 2019. С. 136–139.

Костицький Василь Васильович

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професор кафедри теорії та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України*

ЕКОЛОГІЧНА ДЕРЖАВА: ФІКЦІЯ ЧИ УМОВА ВИЖИВАННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Постановку питання про новий концепт природи в екологічному праві абсолютно справедливо розглядати у контексті дослідження творчості проф. Марії Красної, відомої української дослідниці проблем екологічного права, організатора освіти та науки, початок правничої кар'єри якої пов'язаний з післяуніверситетською працею у Міністерстві охорони навколишнього природного середовища України, куди як заступник Міністра, я її запросив на роботу за пропозицією декана юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка проф. Владлена Гончаренка. Уже працюючи в Київському національному університеті на посаді завідувачки кафедрою екологічного права, проф. Марія Краснова на багатьох конференціях ставила питання про теоретико-методологічне обґрунтування проблем правової охорони довкілля, у тому числі, долучення до цих проблем представників науки теорії, соціології та філософії права.

Відповідаючи на цей запит, треба відзначити, що незалежно від того, яку теоретико-правову модель ми виберемо для пошуків нового обґрунтування шляхів подальшого розвитку екологічного права — чи людиноцентристську, чи соціоцентристську, чи природоцентристську — все одно на даний момент нічого цього не вийде без держави як такої політико-територіальної організації влади, яка спроможна забезпечувати реалізацію норм екологічного права та наші природоохоронні наміри суспільства, громадських діячів та учених-екологів [5; 8]. Тому йде мова про те, як же ж має виглядати сучасна держава, як розуміється сучасність держави з точки зору розв'язання екологічних проблем.

Нагадаю, що зараз багато вчених присвячують свої праці розумінню сучасної держави, теоретико-методологічному обґрунтуванню її суті, змісту, призначенню, ознакам [9; 10]. І на сьогоднішній день маємо такі функціоналістські та нормативістські підходи до інтерпретації держави, але кожний із них має або якісь аксіологічні, або антропологічно орієнтовані підходи, котрі якраз і визначають розуміння того, якою є сучасна держава.

В останні роки в юридичній науці застосовуються для дослідження проблем держави два основні підходи — інституціональний і нормативний [10]. Тоді сучасною може називатися будь-яка держава, що є на мапі світу як суверенна політико-територіальна організація публічної влади, яка є членом ООН, а всі держави є членами ООН (за винятком Ватикану).

На нашу думку, образ сучасності держави передбачає подолання емпіричного підходу до держави, коли будь-яка організація публічної політичної влади із такими атрибутами як територія, народ та влада визнається державою, що сьогодні уже далеко недостатньо, тому сьогодні держава намагається заявити про себе як про цивілізаційну форму організації публічної політичної влади, яка спроможна служити суспільному благу і, одночасно, забезпечувати вільний розвиток індивіда, забезпечувати досягнення соціального компромісу, вирішення соціальних протиріч та конфліктів, бути ефективною управлінською організацією, котра впливає на хід суспільного розвитку [2].

Такий методологічний підхід передбачає розгляд держави з врахуванням якісних показників її організації і функціонування, диктується необхідністю скорегувати владну діяльність в бік панування гуманістичної парадигми [3].

Сучасність держави передбачає тоді посилення інноваційної складової в організації її діяльності [1], відкритості її функціонування у глобалізованому світі та в суспільному середовищі на противагу до-сучасним, так званим «природним державам» (у термінології Д. Норта, Дж. Уолліса, Б. Вайнгаста), «транзитивним державам» (Л.Г. Матвєєва [4]), посилена увага до «людського капіталу» та підтримання динамічної рівноваги суспільних та індивідуальних інтересів.

Якщо застосувати функціональний підхід, то сучасна держава може вписатися в нашу епоху, якщо вона буде спроможна функціонувати

за даних конкретно-історичних обставин, цим буде визначатися її сучасність. Цим проблемам, проблемам сучасної держави, присвятили свої роботи Дарендорф і Кастельс, Габермас і Тофлер і ще багато інших вчених, тобто сучасна держава специфікує свою сучасність через постійну трансформацію своєї функціональної складової. І тут бачимо дві такі основні тенденції.

Перша — поява нових функцій, (наприклад, ми визнали близько сорока років тому екологічну функцію держави). Зараз погоджуємося із тим, що ця функція розширюється і буде функцією забезпечення сталого розвитку, функція забезпечення екологічних та кліматичних прав людини.

І друге — йде певна трансформація існуючих функцій і звідси впливає ідея екологізації функціонування держави, екологізації її політико-правової, економічної діяльності. І тоді виходить, що сучасна держава мусить бути не тільки інформаційною, правовою, вона має бути сервісною, державою, котра, з одного боку, забезпечує зручність користування послугами, які надає своїм громадянам, а з другого боку, — виступає в ролі, якщо не слуги, то бодай сервісного центру, спроможного створити умови для повномасштабної реалізації громадянами своїх прав, у тому числі, і права на сприятливе для життя довкілля. Не будемо говорити про право екологічної безпеки, оскільки сьогодні забезпечення екологічної безпеки у діяльності держави виглядає як фікція: адже сьогодні саме держава затверджує нормативи екологічної безпеки з огляду на свої фінансові можливості та можливості науково-технологічного виміру впливу антропо-технологічної діяльності суспільства на довкілля та впливу останнього, у тому числі віддаленого у часі, на життя, здоров'я і генофонд людини, тобто на розвиток людської популяції, тваринний і рослинний світ.

Отже, сучасна держава має орієнтуватися на новітні технології менеджменту, на цифровізацію, що успішно робить Україна і випереджає у цьому більшість країн. Така держава має відмовлятися від монополізації тих функцій, які можуть ефективніше здійснювати або приватні структури, або вона може здійснювати спільно із народом України, із забезпечення екологічної безпеки, як це впливає, на мою думку, із ст. 17 Конституції України, якраз і є спільною справою, не тільки основною функцією держави, але й обов'язком всього Українського народу. Екологічним змістом мали би бути проникнуті й інші функції держави, тоді вона може називатися екологічною.

Екологічна держава — це така суверенна політико-територіальна організація публічної влади, функціонування якої спрямоване на забезпечення екологічних інтересів громадянського суспільства і людини, виконання її обов'язку щодо забезпечення права людини на сприятливе для життя довкілля [7], визнання, неухильне дотримання і реалізацію екологічної функції такої держави як однієї із пріоритетних.

Отже, екологічною можна вважати державу, яка характерна такими ознаками, як:

- 1) гарантованість екологічних прав;
- 2) наявність конституційно закріпленої екологічної функції;
- 3) визначені конституцією і законами екологічні обов'язки держави перед суспільством і людиною;
- 4) наявність розвинутої системи екологічного права;
- 5) інституційне забезпечення реалізації екологічної функції держави;
- 6) наявність збалансованого економіко-правового механізму;
- 7) незалежний громадський контроль суспільства за реалізацією екологічної політики;
- 8) утвердження принципу спільної відповідальності держави і суспільства за майбутнє життєве середовище;
- 9) наявність загального суспільного екологічного діалогу з проблем збереження довкілля;

10) розвинута еколого-правова культура як основа прийняття рішень та формування еколого-правової мотивації поведінки [6; 9].

Тобто, сучасність держави та можливість називати її екологічною державою не буде фікцією за умови реалізації тенденції посилення екологічної складової функціонування сучасної держави. З другого боку, маємо враховувати, що проблеми екології можуть тимчасово відходити на другий план під тиском небезпеки розгортання світової війни, регіональних воєнних конфліктів, світового тероризму, етнічних переселень, економічних воєн. Тому необхідно вирішувати питання про поєднання цих непокерованих тенденцій. Бо коли гримлять гармати, то люди думають про перемогу, а про збереження довкілля агресор не думає ніколи, а оборонці, очевидно, думають як про якесь віддалене майбутнє.

І українська історія сучасна є дуже доброю ілюстрацією цієї ситуації, бо навіть слова Президента України Володимира Зеленського про те, що проблема екоциду є однією із десяти завдань нашої майбутньої повоєнної політики, яка була обґрунтована на зустрічі G-20 в Індонезії, не дивлячись на критику з боку автора, підтриману рядом учених, не знайшли свого відгуку в наших колег, які займаються підготовкою нової редакції Кримінального кодексу України.

Отже, приходимо до висновку, що глобальна катастрофа здаватиметься неминучою, якщо держави та цивілізація у цілому не забезпечать відповідального відношення до проблем охорони довкілля. Інакше екологічна функція держави, екологічна держава — швидше виглядатимуть як фікція, а не як реальність, тому що навіть в умовах українських, де були прийняті Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», як один із кращих на той момент, які і в нас запозичували наші сусіди (наприклад, Казахстан), і який зазнав серйозної ревізії, мали місце упродовж останніх двадцяти років інституційні проблеми, які полягали в тому, що створена на початку 90-х років, здається, якщо не майже досконала, то ефективна система управління і контролю в галузі охорони довкілля під егідою Міністерства охорони навколишнього природного середовища України була,

зрештою, зламана. І мені здається, що тут якраз українська практика підтверджує висновок, який я назвав парадоксом Герберта Спенсера. Цей відомий вчений колись сказав, що виборені суспільством, виборені народом права держава поступово не тільки реалізує, але й звужує і навіть скасовує. Це дає мені право говорити про те, що екологічна держава, на жаль, на сьогоднішній день є фікцією, як і екологічна безпека, нормативи якої, затверджує сама держава, виходячи зі своїх фінансових, наукових, технічних потреб збереження нинішнього і майбутніх поколінь і збереження придатного для життя довкілля для нинішнього і майбутніх поколінь людей.

Справа не так безнадійно виглядає, як в кінці 90-х років, може, навіть ще 80-х, коли ніхто не хотів чути про екологічну функцію держави, зневажливо відгукувався про тих, хто займається екологічним правом. Можливо, світовий розум і духовна еліта спроможні зламати цю ситуацію, а визначені Президентом України Володимиром Зеленським пріоритети дають надію, що ми інаші колеги, наше покоління зможемо виконати свій обов'язок. І хай буде, як сказав колись Томас Джефферсон — третій президент Сполучених Штатів, — «прагніть завжди виконати свій обов'язок, а історія виправдає вас, навіть якщо ви зазнаєте невдач». Я думаю, що історія землі ще продовжиться і після нас, а те, що ми зробили — це сприяли тому, щоб зберегти її для нинішніх і майбутніх поколінь. І Україна в цій системі має шанси не тільки в системі цифровізації, а й у системі пошуку нових ідей забезпечення права на сприятливе для життя довкілля, має шанси бути однією із передових.

Список використаних джерел

1. Гайдабрус А.О. Принципи інтелектуалізації держави як інноваційного суб'єкта постіндустріального розвитку суспільства / А.О. Гайдабрус // Теорія та практика державного управління. — 2010. — Вип. 2. — С. 337–343. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2010_2_50.

2. Цит. за: Осадчук К.О. Виборча влада як самостійна гілка державної влади: загальнотеоретичне дослідження. Дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 — теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / К.О. Осадчук. — О., 2016. — С. 25–26.

3. Ладиченко В.В. Гуманістичні основи організації державної влади. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 — теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / В.В. Ладиченко. — К., 2008. — С. 28.

4. Матвеева Л.Г. Транзитивність у правовій сфері: загальнотеоретичне дослідження. Дис. ... д-ра юрид. наук. — спеціальність 12.00.01 — теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Л.Г. Матвеева. — О., 2016. — С. 140–187.

5. Kostytsky V. The concept of Ecological Law and its place in Legal System. — «Problems of environmental and natural resources law development : collective monograph» / V. Kostytsky, G. Balyuk, V. Sydor, V. Yermolenko, etc. ; edited by Prof. V. Kostytsky//. — Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2020. — 136 p.

6. Kostytsky V. Sociological and Legal problems of formation of Ecological state. — «Problems of Environmental Law Theory : collective monograph» / V. Kostytsky,

A.P. Getman, H.V. Anisimova, Y.A. Getman, etc. ; edited by Prof. V. Kostytsky//. — Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2020. — 112 p.

7. Kostytsky V. New Approaches to Understanding of Environmental Right on a Safe Environment, Environmental Law and World Environmental Constitution / V. Kostytsky // Central and Eastern European Conference on Health and the Environment, 10–14 April 2016, Hotel Diplomat, Prague, Czech Republic, Program & Abstract Book (168 p.) /www.ceeche2016.eu.

8. Шемшученко Ю.С., Костицький В.В. Про соціальну обумовленість сучасних проблем теорії та методології екологічного права / Костицький В.В. // Екологічне право України /у співавторстві/ — 2017. — № 1–2. — С. 66–74.

9. Костицький В.В. Сучасна держава — екологічна держава: соціолого-правовий підхід / В.В. Костицький // Соціологія права. — 2018. — № 1–2 (24–25). — С. 102–110.

10. Kostytsky V. Scientific ideas, legal progress, scientific legal doctrine: searching for the optimal power model in the modern state // European science. Európska Veda. Scientific journal. Vedecký časopis, Podhájska, Vol. 4., 2019, pp. 47–50.

Костяшкін Іван Олександрович

*Хмельницький університет управління
та права імені Леоніда Юзькова
завідувач кафедри трудового, земельного
та господарського права,
доктор юридичних наук, професор*

ЕКОЛОГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ У ЗДІЙСНЕННІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ В УКРАЇНІ

Конституція України [1] закладає визначальні принципи, що є важливим дороговказом у формуванні сучасної земельно-правової політики нашої держави з метою забезпечення ефективного використання не лише земельного фонду але водночас сталого соціально-економічного розвитку загалом. Серед таких принципів ключовими є визнання землі основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, зобов'язальний характер власності та соціальну спрямованість економіки, забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України.

Відповідні норми-принципи визначають особливе суспільне значення землі та обумовлюють зобов'язальний зміст права власності на землю. Земля, виступаючи самостійним об'єктом права власності, знаходиться в нерозривному екологічному зв'язку з іншими природними ресурсами, невіддільна від природного середовища і підпорядковується об'єктивним законам розвитку та функціонування екосистеми. Тому не можна не погодитися з М. В. Шульгою, що при визначенні поняття права приватної власності на землю екологічний фактор має бути пріоритетним і домінуючим [2, с. 95].

У ст. 41 Конституції України закріплено, що використання власності не може завдавати шкоди правам та свободам громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості

землі. Отже, суб'єктивне право власності необхідно розглядати як установлену законом міру не тільки можливого, але й обов'язкового поведіння самого власника.

Зобов'язальний характер власності на землю обумовлений насамперед природним походженням землі, що є не лише частиною навколишнього природного середовища, а фактично виступає умовою існування як самої людини так і будь-яких об'єктів флори та фауни на планеті. Відтак екологічна складова стає визначальною для забезпечення сталого використання земельних ресурсів. Як не безпідставно стверджував В.Л. Мунтян, екологія стає теоретичним підґрунтям поведінки людини індустріального суспільства в природі, а право — основним її регулятором [3, с. 13]. Екологізацію земельного законодавства, на думку вченого, слід розглядати як процес юридичного оформлення використання землі в результаті антропогенної діяльності людини відповідно до сучасних екологічних вимог [4, с. 29].

Визначені вище підходи є складовою глобального усвідомлення та регламентації необхідності зобов'язального характеру здійснення земельної власності, що за будь-яких умов покликана гарантувати вимоги екологічної безпеки в процесі її здійснення. Резолюція ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року» від 25 вересня 2015 року, оголошує новий план дій, метою якого є виведення світу на траєкторію сталого та життєстійкого розвитку [5]. Приватна ініціатива в даному випадку має бути поставлена у такі рамки правового регулювання коли її висока ефективність, щодо прибуткового та конкурентно здатного виробництва сільськогосподарської продукції чи надання інших послуг в сфері використання земель відповідала б суспільним інтересам щодо збереження та за потреби відновлення властивостей земель та гарантування вимог екологічної безпеки загалом [6].

Водночас маємо констатувати, фактично, декларативний характер визначених конституційних засад в сфері використання та охорони земель. Адже за понад чверть століття з моменту прийняття Конституції України законодавець не спромігся забезпечити ефективного інституційно-функціонального механізму моніторингу, контролю а головне особливої охорони земельних ресурсів як основного національного багатства. Переважна більшість дискусій у відповідній площині точиться навколо трансформації відносин власності на землю та обігу земель сільськогосподарського призначення, в основі якого покладено бізнес інтереси аграрних латифундій.

Земельна реформа в Україні, що була спрямована на перерозподіл земель з одночасною їх передачею до інших форм власності, не забезпечила своєї основної мети щодо раціонального використання та охорони земель [7]. Якісний стан сільськогосподарських угідь стабільно погіршується. Майже на всіх землях спостерігається неухильне зниження вмісту гумусу в ґрунтах [8, с. 158]. На державному рівні чітко декларуються проблеми екологічного характеру, що обумовлюють

негативний стан земельних ресурсів. У Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель, відзначається прискорена деградація земельних ресурсів, їх забруднення та виснаження, порушення екологічно збалансованого співвідношення земельних угідь: ріллі, природних кормових угідь, лісів та водойм, що негативно позначилося на стійкості агроландшафтів і спричинило значну техногенну ураженість екосфери [9].

Серед нових сучасних викликів, які значно посилюють негативний ефект вказаної ситуації, а в переважній частині випадків стають визначальними серед факторів негативного впливу на стан забезпечення екологічної безпеки включаючи і використання земельних ресурсів є наслідки збройної агресії російської федерації. «Згідно з попередніми узагальненими оцінками, загальна сума шкоди та збитків, завданих земельному фонду та ґрунтам України, становить понад 15 мільярдів доларів США», — зазначають фахівці Інституту ґрунтознавства та агрохімії імені Соколовського, наголошуючи на тому, що оцінки — попередні, адже масштаби завданої шкоди та збитків ще не можна визначити остаточно [10]. Кожна воронка в наших чорноземах де-факто є концентратором водної ерозії [11].

Відтак, пріоритет вимог екологічної безпеки на сьогодні постає одним з визначальних факторів як в сфері використання природних ресурсів і особливо земель, так і відновлення пошкоджених територій. Адже використання природних ресурсів і перш за все земель має особливе значення в контексті забезпечення екологічно прийнятних умов життєдіяльності людини. Згідно статті 50 Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди [1].

Перед Україною, та світовою спільнотою стоїть надважливе завдання щодо узгодження суспільних інтересів та потреб приватних власників земельної ділянки виходячи з особливостей землі як місця та умови життя і діяльності кожної людини і суспільства загалом. В умовах глобалізації усіх процесів, що відбуваються на планеті відносини щодо здійснення права власності на землю особливо в частині повноваження користування ставлять власника в залежність від властивостей самих земель та стану біосфери в цілому, які потребують постійного захисту, а інколи взагалі припинення антропогенного навантаження.

Враховуючи негативний стан земельних ресурсів зумовлених процесами деградації ґрунтів, а подекуди опустелюванням значних територій варто формувати загальнонаціональну земельну політику в напрямки перегляду змісту принципу пріоритету сільськогосподарських земель, шляхом збільшення площі земель не задіяних в господарському обороті. Тобто збільшення площі та недопущення вилучення має стосуватись насамперед земель рекреаційного призначення та природо-заповідного фонду тоді як пріоритетність сільськогосподарського землекористування має реалізовуватись через вжиття заходів спрямованих на збереження та відновлення таких земель, зокрема,

дотримання вимог щодо сівозмін, паспортизації, а в окремих випадках і їх консервації.

Іншою складовою, що визначає необхідність вжиття негайних заходів з метою гарантування екологічної безпеки в сфері використання земельних ресурсів є подолання наслідків військових дій на значній території нашої держави. Безперечно запорукою вжиття всіх необхідних ґрунтозахисних та ґрунтовідновлювальних заходів є звільнення окупованих територій та відновлення контролю над державним кордоном, однак, уже зараз необхідно вживати усіх заходів щодо обліку заподіяних пошкоджень, завданих збитків та проведення необхідних заходів щодо охорони ґрунтів.

Зокрема, потребує усілякої підтримки ініціатива створення на базі Електронної платформи для збору інформації про завдані збитки аграрному сектору України «Екологічний шар», що надасть можливість, у прив'язці до місця руйнувань, отримати інформацію і про шкоду довкіллю. Важливим у цьому зв'язку є застосування дронів для оцінки стану ґрунтів та для локалізації, з визначенням точок мінування [11]. Водночас наступним кроком є визначення порядку відшкодування завданої шкоди за рахунок заблокованих активів агресора.

Отже в сучасних умовах здійснення права власності при використанні земель передбачає наявність та дотримання відповідного правового режиму, що обумовлює еколого-обґрунтоване використання земель як умови життєдіяльності для самого власника земельної ділянки та суспільства в цілому. Серед найбільш актуальних завдань є необхідність збереження властивостей земель як умови життєдіяльності людини, що передбачає збереження та збільшення площі земель як природних об'єктів, які зазнали найменшого антропогенного втручання, з метою відтворення природних комплексів, які забезпечують прийнятне навколишнє середовище та природні умови існування людини; збереження та підвищення родючості ґрунтів через визначені механізми дотримання сівозмін, районування земель, охорони земель тощо; оцінка негативних наслідків для земельного фонду та екологічної ситуації загалом, що зумовлені збройною агресією російської федерації, та забезпечення як відшкодування таких збитків так і головне відновлення стану земель та інших природних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Шульга М. В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях / М. В. Шульга. Харьков : Фирма «Консум», 1998. С. 95.
3. Мунтян В. Л. Правовые проблемы рационального природопользования : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора юрид. наук : 12.00.06 — «Колхозное, земельное, водное, лесное и горное право; правовая охрана природы» / В. Л. Мунтян. — Х., 1975. — 48 с.
4. Мунтян В. Л. Актуальність екологізації земельного законодавства України // *Право України*. — 2012. № 7. — С. 28–32.

5. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/the-2030-agenda-for-sustainable-development.html> (дата звернення : 10.10. 2022).

6. Костяшкін І. О. Правове забезпечення соціальної функції права власності на землю в Україні. Монографія / І. О. Костяшкін. Київ-Хмельницький. Хмельницький університет управління та права, 2016. 429 с.

7. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII // Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради, 2019. № 16. Ст. 70.

8. Проблеми правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні : монографія / за ред. проф. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2016. 320 с.

9. Концепція Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#Text>.

10. Війна в Україні: як боєприпаси отруюють ґрунти <https://www.dw.com/uk/vijna-v-ukraini-ak-boepripasi-otruuut-grunti/a-64906233>.

11. Малков М. Заплющити очі не вийде: екологічна сторона продовольчої безпеки у воєнний час. *Економічна правда*, 20 липня 2022. <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/20/689366/>.

Краснова Юлія Андріївна

*Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
доцентка кафедри аграрного,
земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
докторка юридичних наук, доцентка*

ПОДАЛЬШІ ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ НАУКОВОЇ ДОКТРИНИ ПРОФЕСОРА М.В. КРАСНОВОЇ

Одним із останніх напрямів наукових досліджень, професорки Марії Василівни Краснової, була тематика, присвячена питанням формування сучасної екологічної держави в Україні. Ця тематика об'єднала у собі всі її попередні напрацювання, присвячені розвитку екологічного права в Україні — еколого-інформаційних та еколого-договірних правовідносин; формування ефективного екологічного управління; компенсації екологічної шкоди, а також становлення на конституційному рівні концепту Природи.

Всі ці напрями її досліджень були і залишаються актуальними і донині, особливо в часи воєнної України та, особливо, в повоєнний час.

Становлення екологічної держави в Україні — клопітка справа, що включає в себе, по словам Марії Василівни: «формування екологічно вмотивованого суспільства, підвищення рівня екологічної правосвідомості населення, а також відносин партнерського типу» [1, с. 52].

Це означає, що в першу чергу, в країні має змінитись система екологічного управління, яка дозволить вивести екологічну функцію держави на новий рівень — рівень довіри між суспільством та державою. Така зміна має включати в себе, зокрема: а) реформування еколого-інформаційної функції держави, яка дійсно дозволить отримувати повну, достовірну і неупереджену інформацію про стан довкілля та надзвичайні ситуації техногенного і природного характеру; б) формування належної, відкритої, законної договірної політики у сфері використання та охорони природних ресурсів; в) реформування сфери юридичної відповідальності за екологічні правопорушення і т. ін.

Однак, для формування сучасної екологічної держави в Україні, важливого значення набуває і питання якісної нормотворчої діяльності. В це питання входить і вимога щодо своєчасного оновлення вже існуючих нормативно-правових актів, серед яких головне місце посідає Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», і розробка та прийняття нових, спрямованих на розширення та удосконалення існуючих законодавчих положень тощо.

Питання про якість нормотворчої діяльності не випадково піднімається в цій роботі, оскільки останнім часом спостерігається тенденція до прийняття нормативно-правових актів, до яких у громадськості виникає чимало зауважень.

Серед таких документів можна назвати і законопроект № 6004-д від 4 січня 2023 р. «Про забезпечення конституційних прав громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля» [2].

Підтримуючи в цілому євроінтеграційну політику нашої держави в частині удосконалення екологічного законодавства, хотілося б привернути увагу на доцільність застосування відповідної назви у законопроекті. Вивчаючи сам зміст законопроекту стає одразу зрозумілим, що мова безпосередньо йде про врегулювання питання промислових викидів і скидів та розміщення промислових відходів, шляхом запровадження інтегрованого дозволу.

У пояснювальній записці до вказаного законопроекту говориться, що він розроблений з метою імплементації положень Директиви Європейського Парламенту і Ради 2010/75/ЄС про промислові викиди (інтегрований підхід до запобігання забрудненню та його контролю) [3]. Звідкіля ж тоді така назва?

Якщо вести мову про забезпечення конституційного права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля то мова в законопроекті має йти не лише про промислові викиди і скиди забруднюючих речовин та розміщення промислових відходів, а й про фізичну та біологічну безпеку, які мають гарантуватися у різних сферах матеріального виробництва — в промисловості, транспорті, сільському господарстві, будівельній сфері тощо. Однак Директива 2010/75/ЄС не врегульовує такі види впливу на довкілля та життя і здоров'я громадян.

Крім того, законопроект № 6004-д не розкриває і юридичні можливості, які надаються і гарантуються громадянам при реалізації

права на безпечне для життя і здоров'я довкілля: 1) можливість проживати у навколишньому середовищі, яке відповідає вимогам екологічної безпеки; 2) можливість звернутися по сприяння в реалізації права на безпечне довкілля до органів державної влади і місцевого самоврядування, до установ, організацій незалежно від форм власності, до компетенції яких належить вирішення порушення у зверненнях питань; 3) можливість вимагати від інших осіб дотримання правил забезпечення безпечного довкілля; 4) можливість у будь-який час звернутися до суду або захистити своє право на безпечне довкілля в інший спосіб, не забороненими законом засобами.

Дивним видається й позиція Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, які повністю підтримують вказаний законопроект, не зважаючи на те, що його назва не відповідає вкладеному змісту та і до самого змісту є значна кількість зауважень і від Комітету з питань інтеграції України до Європейського Союзу, і від Комітету з питань цифрової трансформації, і від Головного науково-експертного управління.

Особливу стурбованість викликає й те, що зазначений законопроект пройшов перше читання у Верховній Раді України.

Список використаних джерел

1. Краснова М.В. Основи формування сучасної екологічної держави в Україні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2021. № 3 (118). С. 51–56.

2. Про забезпечення конституційних прав громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля: проект Закону України від 4 січня 2023 р. № 6004-д. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1601286>.

3. Директива Європейського Парламенту і Ради 2010/75/ЄС про промислові викиди (інтегрований підхід до запобігання забрудненню та його контролю) від 24 листопада 2010 р. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/%202010_75_%D0%84%D0%A1.pdf.

Кулинич Павло Федотович

*Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України,
провідний науковий співробітник відділу проблем аграрного,
земельного, екологічного та космічного права
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України*

ПРАВОВИЙ КОНЦЕПТ ПРИРОДИ ТА МЕЖІ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Важливим напрямом модернізації правової системи України є підвищення потенціалу приватного права у регулюванні економічних та пов'язаних з ними інших суспільних відносин. Саме тому вітчизняна цивілістична спільнота ініціювала проведення рекодифікації цивільного законодавства України.

В числі основних завдань проведення рекодифікації цивільного законодавства виділяється намагання подолати два дуалізми вітчизняної правової системи. Першим є подолання дуалізму правового регулювання економічних відносин, за якого одна частина таких відносин регулюється нормами цивільного права, а інша — нормами господарського права. Ще одним дуалізмом національної правової системи, який планується усунути шляхом рекодифікації цивільного законодавства, є роздільність правових режимів земельної та неземельної нерухомості. Як відомо, правовий режим неземельної нерухомості (будівель, споруд) визначається нормами цивільного права, тоді як правовий режим земель (земельних ділянок) визначається нормами земельного права. Така роздільність (дуалізм) правових режимів нерухомості обумовлений тим, що Цивільний кодекс України визнає два окремі види нерухомого майна — земельні ділянки та розташовані на них будівлі і споруди. Спроба поєднати правові режими земельної та неземельної нерухомості, здійснена шляхом закріплення у ст. 381 Цивільного кодексу України категорії «садиба» (об'єднання земельної ділянки та розташованого на ньому житлового будинку в один об'єкт правовідносин) виявилася невдалою. Тому цивілісти націлитись на кардинальне вирішення проблеми роз'єднаності правових режимів земельної та неземельної нерухомості кардинальним способом — позбавленням будівель і споруд статусу об'єкта нерухомого майна та закріплення у рекодифікованому Цивільному кодексі України лише одного об'єкта нерухомості — земельних ділянок. А будівлям і спорудам планується надати статусу поліпшень відповідних земельних ділянок та/або їх приналежностей [1, с. 20–21].

Водночас у прийнятій 28 червня 1996 р. Конституції України міститься ст. 14, згідно з якою земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною закону. На нашу думку, зміст цієї статті слід розуміти таким чином, що земля виступає основним національним багатством, яке особливо охороняється державою, у будь-яких земельних правовідносинах, включаючи як правовідносини використання та охорони земель, в яких домінують як публічно-правові норми, так і правовідносини щодо набуття та реалізації земельних прав, в яких важливу роль відіграють приватноправові норми. Земля як основа національного багатства є сферою передусім публічно-правових відносин. Саме тому реалізація положення ст. 14 Конституції України щодо визнання землі основним національним багатством, яке перебуває під охороною держави, може бути здійснена за допомогою норм земельного права України, оскільки цивільне право, визнаючи землю нерухомим майном, забезпечує реалізацію тільки майнових прав на землю.

Власне публічно-правовий характер земельних правовідносин визнають і представники науки цивільного права. Так, аналізуючи зміст ст. 373 Цивільного кодексу України, О.І. Харитонова зазначає, що хоча стаття проголошує право власника земельної ділянки використовувати її на свій розсуд, насправді цей розсуд істотно обмежений цільовим

призначенням земельної ділянки, яке визначається нормами земельного права з яскраво вираженою публічно-правовою природою. Вона слушно зазначає, що «...розсуд власника земельної ділянки є вторинним щодо розсуду суб'єктів публічної влади, котрі визначають цільове призначення земельної ділянки» [2, с. 220]. Адже оскільки всі землі України підпадають під конституційно-правовий режим основного національного багатства, що підлягає особливій охороні з боку держави, то держава зобов'язана застосувати у законодавстві правові механізми особливої охорони земель. Одним із основних таких правових механізмів якраз і є поділ земель країни на категорії та встановлення цільового призначення для кожної без виключення земельної ділянки, що існує на території України.

З наведеного можна зробити висновок, що встановлення у новому (рекодифікованому) Цивільному кодексі України лише одного об'єкта речових прав — земельної ділянки — з наданням розташованим на ділянках будівлям і спорудам статусу приналежності чи поліпшення відповідної земельної ділянки автоматично поширить на будівлі і споруди публічно-правовий режим основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави. На наш погляд, такий законодавчий підхід може обмежити сферу дії приватного права, яка в даний час є домінуючою у правовому режимі будівель і споруд.

На нашу думку, хоча ст. 14 Конституції України надає правового статусу основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави, лише землі, фактично цей правовий режим поширюється і на всі інші природні ресурси в силу ст. 13 Основного Закону країни. Дана стаття хоча і визнає всі природні ресурси об'єктами права власності Українського народу, проте не регулює відносин власності на такі об'єкти. Адже за логікою правового регулювання відносин власності можна припустити, що у землі та інших природних ресурсів не може бути інших власників, зокрема, громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави. Наявність двох власників на один об'єкт характерна для феодалного права.

На наш погляд, асоціювання публічно-правового регулювання земельних та інших природоресурсних відносин з обмеженням розсуду їх власників не повною мірою характеризує правову природу права власності на землю та інші природні ресурси. Очевидно, публічно-правовий режим землі та інших природних ресурсів істотно впливає і на зміст права власності на них, яке з часів римського права формувалося як виключно приватно-правовий концепт. Відповідно класична цивілістична тріада правомочностей власника щодо володіння, користування та розпорядження переслідував мету забезпечення «панування власника над річчю». Вона спрямована на надання власнику виключного права отримувати блага, пов'язані з таким пануванням.

Водночас у ст. 13 Конституції України міститься положення про те, що власність зобов'язує і не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Наведене конституційне положення чітко фік-

сує важливу правову реалію сучасного суспільства: над землею та іншими природними ресурсами як об'єктом права власності панує не тільки власник, а й суспільство. Тому у ст. 41 Основного закону зазначено, що використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Незважаючи на те, що наведене конституційне положення сформульоване як визначення обмежень у здійсненні власником права власності, воно за своїм змістом є набагато ширшим у відношенні до права власності на землю та інші природні ресурси. Адже для того щоб власник не погіршував екологічну ситуацію і природні якості землі, він не тільки повинен утримуватися від певних дій при використанні природних ресурсів як об'єкта його права власності. Дотримання власником конституційного припису непогіршення екологічної ситуації та природних якостей землі вимагає виконання ним низки юридичних обов'язків щодо захисту екологічної ситуації та збереження природних якостей землі. Отже, конституційне положення про те, що власність зобов'язує, слід, на нашу думку трактувати як істотне коригування змісту права власності на природні ресурси. Вважаємо, що правовий концепт Природи покладає на власника і певні обов'язки, які слід вважати частиною змісту права власності на природні ресурси. Тому регулювання відносин права власності на землю та інші природні ресурси має бути прерогативою не цивільного, а природоресурсного права як сукупності відповідних галузей правової системи України.

Список використаних джерел

1. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 202. 128 с.
2. Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів : колективна монографія / О.І. Гивовський, Н.Ю. Голубева, С.Д. Гринько та ін.; за заг. ред. проф. Довгєрта А.С. і проф. Харитоновна Є.О. — Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. — 674 с.

Куфтирєв Павло Вячеславович
*керуючий партнер GRECO Law Company,
кандидат юридичних наук*

ГРУПОВІ ПОЗОВИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ОТРИМАННЯ КОМПЕНСАЦІЇ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН

08 жовтня 2021 року Рада ООН з прав людини визнала доступ до чистого та здорового навколишнього середовища фундаментальним людським правом [1].

У статті 50 Конституції України гарантоване право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди [2].

Військова агресія та окупація Російською Федерацією територій України є не тільки порушенням суверенітету й територіальної цілісності України, але й порушенням основоположних принципів та норм міжнародного права. Така військова агресія супроводжується як злочинами геноциду проти народу України, так і діями, які спричиняють порушення екологічних прав громадян на безпечне навколишнє середовище та доступ до екосистемних послуг.

Дієвим правовим механізмом щодо захисту прав людини на безпечне навколишнє середовище є подання в Україні групових (колективних) екологічних позовів до винних в цьому осіб, у тому числі російських юридичних та фізичних осіб, які є причетними до сприяння та фінансування війни.

За існуючою юридичною доктриною, існують дві моделі групових позовів: модель *opt-in*, яка передбачає приєднання всіх зацікавлених членів групи до ініціатора позову на момент подання відповідного позову; модель *opt-out*, яка передбачає подання позову для захисту невизначеного кола осіб. Групові позови розглядаються за загальною судовою процедурою.

На сьогодні в Україні вже існує судова практика щодо розгляду групових позовів (модель *opt-in*), зокрема за позовами громадських організацій природоохоронного та екологічного напрямку. Так, Верховним Судом було прийнято низку правових висновків, які викладені у постанові від 06.07.2018 по справі № 922/2513/17 (висновок про можливість звернення громадської організації до суду із метою стягнення шкоди, заподіяної довкіллю в результаті незаконної господарської діяльності) [3]; у постанові від 11.12.2018 по справі № 910/8122/17 (висновок про те, що природоохоронна громадська організація має право на представництво в суді екологічних інтересів суспільства та окремих його членів, а також може фактично реалізувати повноваження органів державної влади з питань, які стосуються довкілля) [4]; у постанові від 15.06.2021 по справі № 904/6125/20 (висновок про те, що постраждалі особи у таких позовах не виступають позивачами чи іншими учасниками судового процесу, оскільки добровільно об'єдналися у громадську організацію та передали їй повноваження щодо захисту своїх порушених прав у сфері екології та що організація у такому разі захищає не власні права, а права своїх членів, в тому числі шляхом стягнення заподіяної таким членам шкоди) [5].

Як зазначив суддя Верховного Суду Василь Крат, «застосування інституту групових позовів може бути ефективне з точки зору зменшення навантаження на судову систему. Наявний приватно-правовий інструментарій уже дозволяє використовувати інститут групових позовів осіб, заощаджувати час, забезпечувати процесуальну економію» [6].

Згідно з ч. 5 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним осо-

бам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на російську федерацію як на державу, що здійснює окупацію. Держава України всіма можливими засобами сприятиме відшкодуванню матеріальної та моральної шкоди російською федерацією [7].

Згідно зі ст. 23 ЦК України моральна шкода, зокрема, полягає у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із душевними стражданнями, у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів, а також ушкодженням здоров'я. Моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб.

На нашу думку, подання до судів України групових позовів від імені Громадської організації природохоронного напрямку дозволить в найкоротший час забезпечити компенсацію шкоди, завданої порушенням екологічних прав постраждалих громадян України на підставі судового рішення. Предметом позову доцільно визначити відшкодування моральної шкоди, завданої членам Громадської організації внаслідок порушення їх прав на безпечне навколишнє середовище. Важливим є те, що при вступі до Громадської організації — ініціатора групового позову, особа ознайомлюється зі статутом організації та обов'язками завданнями її діяльності, надає згоду організації на захист прав такої особи та надає докази порушення її прав. Саме таким чином до Громадських організацій, яких у судах представляли Greco Law Company, вступали учасники групового позову за моделлю opt-in [8].

З системного аналізу законодавства та судової практики, вбачається, що наразі у законодавстві України відсутні закріплені положення щодо того, які саме риси подібності мають бути у позовних вимог або щодо їхньої типовості для віднесення позову за своїми ознаками до групового. Найважливішим критерієм є «загальна підстава для позову», тобто виникнення права на позов у результаті наявності порушення одних і тих самих прав усіх учасників групи; наявність загальних для групи осіб обставин порушення прав. В контексті захисту прав людини на безпечне навколишнє середовище таким правом на позов буде сам факт наявності військової агресії.

На практиці в Україні було подано та розглянуто декілька великих групових екологічних позовів про відшкодування моральної шкоди, завданою порушення екологічних прав громадян, супроводження яких здійснювало Greco Law Company, такі як: екологічний позов від 2225 членів Громадської організації «Фонд подолання наслідків Васильківської трагедії» до мережі БРСМ-НАФТА через масштабну 12-денну пожежу нафтопродуктів, який завершився мировою угодою за принципом ex-gratia на 1 мільйон доларів США та від 1279 осіб Громадської організації «Стоп Шлам» на суму понад 300 мільйонів доларів США до Миколаївського глиноземного заводу російського олігарха Олега Дерипаски, внаслідок незаконного захоронення червоного шламу та його шкідливого впливу на екологію та життєдіяльність людини.

Враховуючи вищевикладене, особи, фундаментальні права яких на безпечне та здорове навколишнє середовище були порушені внаслідок російської військової агресії, за діючим законодавством України можуть об'єднатися та звернутися до суду з груповим позовом, який є ефективним інструментом для отримання компенсації за порушення екологічних прав громадян.

Список використаних джерел

1. UN declares access to a clean environment a human right. October 8, 2021. URL: <https://www.reuters.com/business/environment/un-passes-resolution-making-clean-environment-access-human-right-2021-10-08/> (date of access: 23.05.2023).
2. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/-laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 24.05.2023).
3. Постанова Верховного Суду від 06.07.2018 по справі № 922/2513/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76208878> (дата звернення: 24.05.2023).
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11.12.2018 по справі № 910/8122/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78977479> (дата звернення: 23.05.2023).
5. Постанова Великої Палати Верховного суду від 15.06.2021 по справі № 904/6125/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98235823> (дата звернення: 23.05.2023).
6. Василь Крат звернув увагу, що чинне процесуальне законодавство дозволяє застосовувати групові позови. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1376115/> (дата звернення: 24.05.2023).
7. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» № № 1207-VII від 15.04.2014 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 24.05.2023).
8. Class and Group Actions Law and Regulations Ukraine 2023. URL: <https://iclg.com/practice-areas/class-and-group-actions-laws-and-regulations/ukraine> (дата звернення: 23.05.2023).

Лісова Тетяна Вікторівна

Національний юридичний університет

імені Ярослава Мудрого,

доцентка кафедри земельного та аграрного права,

докторка юридичних наук, професорка

ІДЕЯ БІОСФЕРОЦЕНТРИЗМУ ЯК ОСНОВА ВИКОРИСТАННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ

За умов нинішнього істотного погіршення стану земель надзвичайно актуально у відносинах щодо використання й відновлення земель постає зміна антропоцентричної парадигми природокористування на біосфероцентричну парадигму взаємодії людини і навколишнього природного середовища.

Так, біосфероцентризм тлумачиться в науці як новий тип світогляду, що ставить інтереси окремої людини й суспільства в цілому в залежність від потреб усієї планети й усього живого, що є на ній.

Зокрема, у філософії антропоцентризму і біосфероцентризму розглядаються як філософські концепції, що відображають ставлення людини до оточуючого світу і сприйняття нею самої себе в ньому. Із позиції прихильників біосфероцентризму людина є складовою частиною біосфери й не повинна ставити себе, свої потреби й інтереси вище потреб усіх живих організмів на планеті.

Характерні для сучасного стану земель негативні процеси чинять свій вплив на суспільний розвиток, певною мірою стримуючи його шляхом знищення результатів людської праці й відчутного уповільнення розвитку продуктивних сил. Подальше безконтрольне й безвідповідальне використання природних ресурсів без урахування потреб та особливостей існування всього живого на планеті становить серйозну загрозу для всього людства.

У наукових публікаціях наголошується на тому, що прихильники антропоцентристського світогляду повинні зрозуміти, що без збереження біосфери, реалізації біосфероцентризму, неможливо забезпечити в майбутньому належний рівень життєдіяльності окремого індивіда й людства в цілому. М. В. Краснова переконує, що необхідною умовою збереження якісних і безпечних умов існування як теперішнього, так і майбутніх поколінь є відмова від домінування антропоцентричного підходу в екологічному законодавстві, а також утвердження екоцентричної парадигми, зокрема, в законодавстві, що містить приписи стосовно компенсації цієї шкоди [1, с. 1]. Науковиця акцентує увагу на незворотніх негативних явищах у природі, які є наслідком антропоцентричного підходу до розуміння концептуальних методологічних засад взаємодії суспільства і природи. А тому перегляд останніх дозволить забезпечити перехід до екотехнічного типу економіки, а отже, і до менш споживацького способу існування людства [2, с. 216, 217]. Отже, зазначене дозволяє дійти висновку, що як при використанні природних ресурсів (у тому числі й земель), так і при їх відновленні необхідно дотримуватися ідеї біосфероцентризму.

За чинним законодавством деякі із заходів відновлення земель підлягають оцінці їх впливу на довкілля. Ідеться про існуючу планову діяльність, наслідки якої чинять значний вплив на навколишнє природне середовище, на безпеку життєдіяльності людини й на її здоров'я, на стан флори, фауни, біорізноманіття у природі, на якість ґрунту, повітря, водних ресурсів, клімату, ландшафту, природних територій та інших об'єктів. Інакше кажучи, через таку діяльність людини відбувається певне втручання в навколишнє природне середовище. Висловлене підтверджує, що в основі забезпечення суспільних інтересів щодо відновлення земель обов'язково повинно мати місце оцінювання впливу реалізації тих чи інших заходів відновлення на довкілля за процедурою, передбаченою законодавством, а саме Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 р., № 2059-VIII [3].

Зокрема, проведення рекультивації земель на територіях площею 20 га і більше або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду

чи в їх охоронних зонах на площі 5 га і більше належить до другої категорії планової діяльності, що може мати значний вплив на довкілля й підлягає оцінюванню впливу на нього. Такий підхід законодавця вбачається цілком виправданим, адже ця процедура вимагає застосування потужної техніки, що може спричинити значний вплив на стан таких природних об'єктів, як атмосферне повітря, об'єкти рослинного світу, поверхневі і ґрунтові води, а також певною мірою об'єкти тваринного світу, йдеться насамперед про землі природно-заповідного фонду. Що ж стосується земель інших категорій, то здійснення їх рекультивації потребує оцінки впливу на довкілля за умови, що вона охоплюватиме значні за площею території — не менше 20 га.

У разі, якщо йдеться про консервацію, зокрема консервацію-трансформацію, яка передбачає переведення земельної ділянки зі складу ріллі до іншого виду сільськогосподарських угідь або до категорії земель лісгосподарського призначення, то відповідно до ч. 3 ст. 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» зміна цільового призначення земель сільськогосподарського призначення з метою насадження лісу на площі понад 20 га, безпосередньо насадження лісу (крім лісовідновлювальних робіт) на площі понад 20 га або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду чи в їх охоронних зонах на площі 5 га і більше належить до другої категорії планової діяльності, що може мати значний вплив на довкілля й підлягає оцінюванню такого впливу. Таким чином, здійсненню консервації-трансформації шляхом заліснення земель сільськогосподарського призначення площею понад 20 га повинно передувати проведення оцінки впливу такої діяльності на навколишнє природне середовище.

Для збереження належного стану біосфери як середовища життя поколінь сьогодення і майбуття при використанні й відновленні земель доцільно виходити з біосфероцентричної парадигми взаємодії людини і навколишнього природного середовища. Сама ж людина повинна співставляти при цьому власні потреби й інтереси з урахуванням притаманних особливостей усього живого і взагалі забезпечувати запобігання негативного впливу на стан біосфери.

Список використаних джерел

1. Краснова М. В. Проблеми компенсації шкоди за екологічним законодавством України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06 / Київ. Нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2010. 34 с.
2. Краснова М. В. Пріоритети у розвитку сучасного екологічного права України: науково-методологічні питання. Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присв. пам'яті д-ра юрид. наук, проф. В. Л. Мунтяна з нагоди 95-річчя від Дня народження (м. Київ, 26 травня 2017 р.). Київ, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Чернівці: Кондратьєв А. В., 2017. С. 213–218.
3. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. Офіц. вісн. України. 2017. № 50. Ст. 1549.

*Малишева Наталія Рафаелівна
Інститут держави і права
імені В.М. Корецького НАН України,
завідувачка відділу проблем аграрного, земельного,
екологічного та космічного права,
докторка юридичних наук, професорка,
академік НАПрН України*

**КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ЗВ'ЯЗОК «ЛЮДИНА-ПРИРОДА»
В ЕКОЛОГІЧНОМУ ПРАВІ: ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА
(роздуми в контексті наукової спадщини М.В. Краснової)**

На конференції, присвяченій пам'яті визначної вченої, педагога і чудової людини М.В. Краснової, неможливо обмежитись лише науковою частиною заходу. Важливо, щоб в пам'яті колег і творчої молоді залишилися також спогади про Марію Василівну, які зберігають ті, кому випала доля співпрацювати та просто спілкуватись з цією непересічною особистістю.

Я познайомилась з Марією Василівною на початку 90-х років минулого століття, коли вона, будучи ще студенткою юридичного факультету, паралельно пішла працювати в Мінприроди. А оскільки у мене в той період були досить міцні зв'язки з Юридичним управлінням цього міністерства, то там я її вперше й побачила. Мені вже тоді впало в очі серйозне, вдумливе ставлення нової співробітниці до своїх професійних обов'язків, бажання не поверхово, а прискіпливо вникати в ті питання, які поставали. Зараз в епоху панування Інтернету важко уявити, в яких технічних умовах працювали як органи управління, так і наука наприкінці ХХ століття. Інформація, що фіксувалась і зберігалась виключно на паперових носіях, була важкодоступною для нас, молодих науковців. Але Марія Василівна ніколи не відмовляла в наданні тих відомостей, які вона мала, а мені були потрібні для наукової роботи.

Однак справжнє співробітництво між нами почалося пізніше, коли Марія Василівна перейшла на викладацьку роботу в Університет імені Т. Г. Шевченка. І тут, зважаючи на наше попереднє знайомство, вже вона частіше зверталася до мене за порадами з тих чи інших питань: порекомендувати літературу з певної проблеми екологічного права, обмінятись тестами для студентів, апробувати задачі, які ми формували самостійно, запозичуючи досвід одна одної.

Згадую нашу спільну працю в деяких цікавих проєктах екологічного профілю. Одним із них була участь в роботі Народного університету «Природа», організованому при Всеукраїнському товаристві охорони природи. Цей Університет готував громадських інспекторів з охорони природи. А слід зауважити, що ця громадська інспектура в 90-ті роки ХХ ст. була великою силою; інспектори мали значні повноваження щодо виявлення екологічних правопорушень і подальшого притягнення винних до адміністративної відповідальності. Але стати громадським інспектором можна було лише пройшовши спеціальну

підготовку, причому головним чином — з природоохоронного права. А оскільки я протягом багатьох років очолювала секцію правових основ природокористування цього Товариства, то на мені лежали зобов'язання не тільки самій читати лекції перед майбутніми громадськими інспекторами з охорони природи, а й загалом формувати склад лекторів-юристів цього Народного університету. Уже добре знаючи потенціал і сумлінність Марії Василівни, я часто залучала її до цієї роботи. І вона чудово з нею справлялась.

Осягаючи 30 років нашої співпраці, я б хотіла особливо виділити період роботи щодо підготовки до ратифікації Орхуської конвенції, підписаної в червні 1998 р. Ми з Марією Василівною були безпосередньо залучені до роботи на цьому етапі. В чому вона полягала? Була створена ударна група, до якої крім нас двох входили по одному представнику від Мінприроди, Верховної Ради України, Верховного суду України і громадськості. І цією групою ми об'їздили 9 крупних областей України, де виступали в органах місцевого самоврядування, обласних судах, перед громадськістю, завершивши наше турне в Києві, перед суддями Верховного суду України. Ми з Марією Василівною скрізь були спікерами, розкриваючи всі нюанси Орхуської конвенції, переваги, які отримає Україна, ратифікувавши її. По темі нами було підготовлено кілька публікацій: «Я маю право знати», «Судовий захист екологічних прав», низку методичок для всіх зацікавлених суб'єктів, які мали реалізувати положення Орхуської конвенції.

Але це була лише міжнародно-правова складова підготовчої роботи. Ще більш серйозний виклик був пов'язаний з приведенням у відповідність нашого національного законодавства з Орхуською конвенцією, оскільки в той період ще досить чітко дотримувались правила, що ратифікація міжнародного договору повинна відбуватись одночасно з прийняттям змін до внутрішнього законодавства для приведення його у відповідність з міжнародним договором. Ми розробили цілу низку актів щодо внесення змін до десятка законів, проекти правил і положень, які б дозволили впровадити механізми реалізації положень конвенції і т.п. Всі ці проекти були винесені на всенародне обговорення. Причому їх велика частина була пов'язана з участю громадськості. Нагадаю, що Орхуська конвенція значною мірою стосується саме громадської участі в прийнятті екологічно важливих рішень і однією з вимог є те, що пропозиції громадськості мають бути враховані та не можуть бути невмотивовано відкинуті. На практиці це вилилось у те, що до Мінприроди надійшли сотні пропозицій громадськості, на кожну з яких треба було надати мотивовану відповідь. І така «титанічна» робота лягла на нас з Марією Василівною і ще одну співробітницю Мінприроди. Цей досвід вкарбувався в пам'ять на все життя. А з Марією Василівною відтоді ми стали не лише колежанками, а справжніми подругами, пройшовши через це випробування.

Потім були ще роки співпраці в формі спільних публікацій, проведення спільних заходів, зокрема конференцій, взаємного рецензування

наукових робіт, як власних, так і учнів, обговорення і погодження тем дисертацій аспірантів, докторантів і просто дружнього спілкування.

Я спостерігала, як з роками міцнів науковий потенціал Марії Василівни. Від суто практичних еколого-правових аспектів в своїх дослідженнях вона поступово переходила на рівень теоретичних, методологічних проблем розвитку екологічного права.

У Марії Василівни мене завжди підкупало поєднання таких рис, які на перший погляд дехто вважає непоєднуваними: з одного боку — її принциповість, безкомпромісність у відстоюванні своєї позиції, з іншого боку — людяність, бажання підтримати й допомогти. Ніколи не забуду, як вже будучи в дуже тяжкому стані, вона мені зателефонувала, щоб порадитись щодо теми дисертації своєї докторантки. Пам'ятаю її слова: звісно, я вже навряд чи зможу нею керувати, але нехай дитина працює, не хочу, щоб із-за мене вона затримувалась.

І ще професорка Краснова була справжньою патріоткою України, вона мріяла про щасливе майбутнє нашої країни і твердо вірила, що воно неодмінно настане, була в цьому відношенні великою оптимісткою. І дуже хочеться, щоб її передбачення справилились.

Марія Василівна залишила потужний науковий спадок, який будуть вивчати, творчо аналізувати і використовувати її колеги і послідовники.

Одним із напрямів її наукових інтересів в останнє десятиліття було заглиблення у методологічні засади об'єктів екологічного права, а також об'єктно-суб'єктного складу екологічних правовідносин. В контексті цих питань хочеться звернути увагу на наступне.

Визначення екології як науки про взаємовідносини живих організмів і природного середовища давно вже є загальноприйнятим і консенсусним поняттям у галузі екології та суміжних наук: географії, філософії, соціології, антропології та ін. [1; 2; 3]. Право як соціальний інститут, що регулює суспільні відносини між людьми, відіграє вирішальну роль у формуванні та відображенні розуміння цих взаємовідносин. Одним із ключових питань екологічного права при цьому є місце Людини у відповідному концепті. Чи визнає право Людину органічною частиною Природи? Чи, навпаки, виводить Людину за дужки Природи, в цьому випадку наділяючи її особливими ознаками по відношенню до останньої? В другому випадку в регулюванні можуть вирізнятись підходи до Людини як до головного розпорядника природними ресурсами та процесами, або ж — як до «жертви» тих процесів, що відбуваються в Природі та об'єкта захисту від наслідків відповідних процесів? Комплекс цих і пов'язаних з ними питань, що не є усталеними, дають уявлення про еколого-правову систему в цілому, спрямованість і пріоритети правового регулювання в хронологічно-територіальному вимірі.

Розглянемо це питання в контексті розвитку екологічного права України. Початковою точкою умовно визначимо початок 60-х років XX століття, коли було прийнято Закон УРСР від 30 червня 1960 р. «Про охорону природи Української РСР» [4]. Цей Закон ще не був

екологічним у сучасному значенні цього слова, а правове регулювання відносин в системі «людина-природа» в основному зводилось до охорони та раціоналізації використання природних ресурсів, які насамперед були важливими для народного господарства. Навіть мета охорони атмосферного повітря від забруднення пов'язувалась з запобіганням шкідливого впливу забруднень на навколишню природу (ст. 21 Закону). Розділ IX Закону «Державні заповідники і пам'ятки природи» включив до сфери свого регулювання і особливу охорону цінних природних комплексів (тобто охорону природи у вузькому значенні). Однак і ці *відносини, як і природоресурсні, розглядали Людину не всередині Природи, а ніби «з іншого полюсу», спрямовуючи людську діяльність на збереження, раціональне використання та відтворення ґрунтів, надр, лісів, водойм, рибних запасів, фауни, особливу охорону заповідників і пам'яток природи, здебільшого для народногосподарських потреб.*

Такий домінуючий стан в правовому регулюванні зберігався протягом наступних тридцяти років [5], аж до прийняття 25 червня 1991 р. Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [6].

Прийняття цього Закону знаменувало зміну парадигми у визначенні місця Людини в системі вітчизняного правового регулювання. Якщо раніше право розглядало Природу як ресурс, а також як об'єкт охорони від неощадливої людської діяльності, то тепер Людина переміщується у епіцентр регулювання. Але чи починає Людина визнаватись невід'ємною частиною природного світу, тісно з ним пов'язаною? Інакше, чи нові правові рамки, що з'явились в 90-х роках ХХ століття, визнали Природу такою ж цінністю, якою є Людина як її складова? На перший погляд так. Адже *з'являється потужний компонент еколого-правового регулювання, яке отримує назву «забезпечення екологічної безпеки»*. Однак більш детальний аналіз показує, що всі заходи в розвиток цього блоку регулювання, що з'явились у відповідний період в екологічному праві України, мали на меті захист саме Людини від видозміненої нею ж Природи. До яких змін у еколого-правових підходах це призвело? Антропоохоронна сутність екологічного законодавства, що почала домінувати в цей період, проявилась в тому, що *Природа вперше у вітчизняному регулюванні починає визнаватись навколишнім середовищем, тобто тим природним середовищем, що оточує Людину*. Екологічні права Людини структурно поставлено на перше місце в рамковому екологічному законі. Всі критерії якості навколишнього середовища (ГДК, ГДР та ін.) виходять з нормативів дозволених граничних впливів саме на людський організм, а також достатності природних ресурсів для існування саме Людини. Виходячи з необхідності забезпечення прав людини на належне довкілля, регламентуються й управлінські заходи у відповідній сфері, а також всі забезпечувальні механізми.

В 2000 р. в законодавстві України було здійснено спробу розвести еколого-правове і санітарно-гігієнічне регулювання [7]. Однак зроблено це було формально і зачепило лише поверхневий законодавчий

рівень регулювання, а саме: зі статей 27, 32, 33 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» було формально виключено норми про шкідливий вплив забруднень на здоров'я людей, а безпосередній зв'язок екологічних нормативів з вимогами санітарно-гігієнічних та санітарно-протиепідемічних правил і норм, гігієнічних нормативів, замінено декларуванням «врахування» останніх в екологічному нормуванні. Однак практично жодного реального впливу на подальший розвиток відповідного нормотворчого блоку ці формальні зміни не отримали. ***Відносини щодо забезпечення екологічної безпеки і сьогодні не втратили свій домінуючий антропоохоронний характер***, хоча в науці не вщухають термінологічні та доктринальні дискусії щодо меж та характеру поняття «екологічної безпеки».

Хотілося б принагідно згадати, що на початку ХХІ століття в світі з'являються спроби зовсім іншої спрямованості, а саме: надати в еколого-правових відносинах самостійної правосуб'єктності Природі чи окремим її компонентам. Так, в Конституції 2008 р. Республіки Еквадор (ст. 71) права Природи закріплені як самостійні: «Природа, де відтворюється і виникає життя, має право на невід'ємну повагу до свого існування, а також на підтримку і регенерацію своїх життєвих циклів, структури, функцій і еволюційних процесів» [8]. А в Конституції 2009 р. Багатонаціональної Держави Болівія (ст. 33) декларується можливість реалізації прав на здорове довкілля не лише індивідумів чи колективних суб'єктів прав, а й усіх живих істот [9].

Відзначимо, що і в законотворчій практиці України були спроби закріпити права окремих представників живої природи на правосуб'єктність (законопроект щодо надання дельфінам-афалінам статусу морських громадян був поданий до Верховної Ради України та відхилений в 2018 р.). Звісно, не можна не визнати певну декларативність таких норм і неможливість встановлення механізмів їх безпосередньої реалізації. Однак в самій постановці відповідного питання закладено фокусування уваги до того, що не лише Людина, а й Природа як самодостатній якщо не суб'єкт права, то об'єкт охорони, а не тільки середовище, що оточує Людину, має право на самостійний правовий захист.

Зазначимо, що незважаючи на домінуючу роль антропоохоронного підходу і в сьогодишньому еколого-правовому регулюванні в Україні, визнання внутрішньої цінності самих екосистем і необхідності їх захисту заради збереження життя на Землі останніми роками зростає і в природничих науках. Це не може не позначитись на напрямках перспективного еколого-правового регулювання. Більше того, в сучасних умовах Людина виходить за межі традиційного простору своєї життєдіяльності. Дослідження та використання космічного простору змушує Людину відкривати раніше невідомі їй світи, послугуючись міжнародним космічним правом, остов якого створювався в 60–70-ті роки ХХ століття, коли людство було впевнено, що ми єдині у Всесвіті. Ця впевненість у сучасних умовах базується на презумпції відсутності в нашій Сонячній системі, а також за її межами

жодного реального підтвердження життєдіяльності. Звідси — антропоцентризм міжнародного космічного права, що не пристосоване до умов можливої зустрічі з позаземними цивілізаціями [10]. Оскільки завтрашнє екологічне право України також не може обмежуватись рамками довкілля Землі, а неодмінно буде просторово розширене (це вже є реальністю для багатьох зарубіжних правових систем), в своєму розвитку воно не повинно формуватись як виключно антропоцентричне, а повинно взяти за основу збереження навколоземного космічного простору, враховуючи при цьому можливість існування в космосі позаземних форм життєдіяльності.

Підсумовуючи, зазначимо, що місце Людини в еколого-правовому регулюванні, її зв'язок з Природою, не є усталеним. Воно значною мірою пов'язане з рівнем розвитку суспільних відносин і тими потребами регулювання, що є найбільш нагальними на тому чи іншому етапі. Але ми в праворозумінні неодмінно просуваємось до концепту необхідності визнання і відображення в праві того, що Людина не відокремлена від Природи, а скоріше вбудована в неї. **Необхідність сталого співіснування Людини і Природи має брати до уваги й внутрішню цінність екосистем і необхідність їх захисту заради них самих, а не лише як середовища життєдіяльності людини.**

Список використаних джерел

1. Odum, E.P. *Fundamentals of Ecology*. Third Edition. Philadelphia, 1971. W.B. Saunders Co. 574 p.
2. Smith, Thomas M., Smith, Robert Leo. *Elements of Ecology*. 9th edition. 2021. University of Virginia. 704 p. URL: https://www.academia.edu/36625143/Elements_of_Ecology_9th_Edition_Smith_Test_Bank_pdf.
3. Pickett, S.T.A.; Kolasa, J.; Jones, C.G. *Ecological Understanding: The Nature of Theory and the Theory of Nature*. 2007, 233 p.
4. Закон УРСР «Про охорону природи Української РСР». Відомості Верховної Ради УРСР. 1960. № 23. Ст. 175.
5. Малишева Н.Р. Закон «Про охорону природи Української РСР» та його значення для розбудови екологічного законодавства України. Екологічне законодавство України через призму його історичного розвитку : Матеріали Всеукр. Наук.-практ. Конф. До 60-річчя Закону «Про охорону природи Української РСР» (м. Київ, 09 квітня 2021 р.). — К.: Видавництво «Наукова Столиця», 2021. — 220 с., С. 8–15.
6. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (перша редакція). Відомості Верховної Ради України. 1991, № 41. Ст. 546.
7. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення». Відомості Верховної Ради України. 2000, № 27. Ст. 213.
8. Ecuador's Constitution of 2008. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Ecuador_2008.pdf.
9. Bolivia (Plurinational State of)'s Constitution of 2009. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Bolivia_2009.pdf.
10. Малишева Н.Р. Етика космічного права / Наталія Малишева. Від довкілля Землі до космічного простору. Київ. Норма права. 2023. 340 с. С. 179–180.

Марченко Світлана Іванівна
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцентка кафедри земельного та аграрного права
Навчально-наукового інституту права,
кандидатка юридичних наук, доцентка

ПРИНЦИП ЕКОЛОГІЗАЦІЇ В СУЧАСНОМУ ЗЕМЕЛЬНОМУ ТА АГРАРНОМУ ПРАВІ КРИЗЬ ПРИЗМУ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ ПРОФ. М. КРАСНОВОЇ

Наукова спадщина професора М.В. Краснової є багатогранною та характеризується тематичним різноманіттям, її творчий доробок посідає вагоме місце у розвитку юридичної науки та практичного застосування норм земельного, аграрного, екологічного та природо-ресурсного права.

Марія Василівна мала талант виокремлювати новітні наукові напрямки та включати їх до власних робочих програм та лекційних курсів. Серед таких новаційних напрямів вчена виокремлює екологізацію як пріоритетну сферу розвитку аграрного права та законодавства [1]. Орієнтованість на просвітницьку та освітню діяльність дозволила підготувати низку навчальних та навчально-практичних посібників, які характеризуються інноваційністю наукових поглядів. Зокрема, в навчальному посібнику «Договори в екологічному праві України» (2012) [2] висвітлюються питання теорії публічного за характером дозвільно-договірного правового регулювання природо-користування, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки. Досліджуючи науково-правові засади договорів в екологічному праві України, вчена акцентує, що з метою впровадження нових правових засад національної екологічної політики варто враховувати, що за сучасних умов відбувається екологізація національного законодавства шляхом врахування правових вимог екологічного права і законодавства іншими галузями права, а також зворотні зв'язки, — коли в екологічному праві, поряд з імперативними методами правового регулювання екологічних відносин, ефективно можуть застосовуватись норми інших галузей права та інші методи правового регулювання, особливо диспозитивний метод, який дозволяє забезпечувати реалізацію потреб та інтересів усіх учасників таких відносин на договірних умовах [2, с. 14].

Принцип екологізації знаходить свій прояв в аграрно-договірних та земельно-договірних відносинах крізь призму окремих умов договорів, які укладаються у сфері сільськогосподарського виробництва, шляхом визначення спеціальних умов використання природних ресурсів чи інших екологічних імперативів в аграрній сфері, закріплення екологічних прав та обов'язків сторін договору, встановлення юридичної відповідальності за правопорушення у сфері використання, відтворення та охорони природних ресурсів тощо.

Розкриваючи юридичну природу екологічного управління як основоположного чинника, здатного на практиці реалізувати цілі і завдання сучасної державної, регіональної, місцевої, об'єктної екологічної політики та екологічного законодавства, проф. М.В. Краснова [3, с. 10] звертала увагу, що впровадження систем екологічного управління та підготовка державних цільових програм з екологізації окремих галузей національної економіки передбачають зміну підходів до ведення господарської діяльності. У сфері правового регулювання аграрних, земельних, екологічних відносин зазначені зміни спрямовані на технічне переоснащення, запровадження енергоефективних і ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологій; економіко-правове стимулювання; розвиток корпоративної соціальної відповідальності; дотримання міжнародних природоохоронних та міжнародних екологічних стандартів як в процесі здійснення господарської діяльності, так і її публічного адміністрування.

Розвиток аграрних та земельних відносин в умовах реалізації Цілей сталого розвитку, відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення, відновлення та відбудови України у воєнний та повоєнні часи актуалізують питання формування державної політики на засадах екологізації з урахуванням значення та змісту екологічної функції держави, «в якій реалізується діяльність, що здійснюється за волею основного суверена — народу, та в його інтересах шляхом розпорядження природними ресурсами, що є його власністю, а також діяльність, спрямована на забезпечення раціонального використання природних ресурсів з метою попередження їх виснаження, на охорону навколишнього середовища від деградації його якості, екологічної безпеки, охорону екологічних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб» [4, с. 107].

Наразі державна аграрна політика на законодавчому рівні не визначена, оскільки Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» є застарілим і не відповідає потребам та викликам сьогодення, а при її розробці мають бути враховано її інтеграцію, зокрема, із екологічною та енергетичною політикою у світлі необхідності переходу до кліматично нейтральної економіки, боротьби зі зміною клімату, забезпечення енергонезалежності України та енергодоступності. Серед проявів реалізації екологічної функції держави, на думку М.В. Красної, вагоме місце займають екологізовані методи правового регулювання, формою яких є прийняття національних екологічних стратегій, концепцій, програм, планів, нормативно-правових актів з питань природокористування, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки тощо [3, с. 107]. З огляду на це, можна констатувати тенденцію екологізації аграрного та земельного законодавства. Зокрема, прийнято низку нормативно-правових актів у сфері сталого використання природних ресурсів, ведення органічного сільськогосподарського виробництва, забезпечення добробуту та благополуччя тварин тощо, що є свідченням екологізації прав лю-

дини та екологізації всієї правової системи суспільства. Водночас, як справедливо зауважила М. В. Краснова [1, с. 23], у сучасній навчально-методичній літературі не відбиваються положення про екологізацію у земельному та аграрному праві, що збіднює спільні підходи представників аграрно-правової науки до досліджуваної проблематики.

Список використаних джерел

1. Краснова М.В. Екологізація як пріоритетний напрямок розвитку аграрного права та законодавства. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства в сучасних умовах: матеріали наук.-практичн. конф.* (Харків, 20 квітня 2018 р.) / за заг. ред. А.М. Статівки. Харків: Юрайт, 2018. 414 с. С. 20–23.
2. Краснова М.В. Договори в екологічному праві: Навч. посіб. К.: Алерта, 2012. 216 с.
3. Краснова М.В. Екологічне управління: науково-методологічні та правові питання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* 2(103)/2016. С. 9–14.
4. Краснова М. Принцип екологізації національної правової системи України: науково-методологічні аспекти. *Екологічне право.* 2016. № 1–2. С. 106–108.

Мірошниченко Марія Іванівна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професорка кафедри теорії та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права
докторка юридичних наук, професорка*

ПРАВО ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ В УКРАЇНІ: ЗА І ПРОТИ. ТРАДИЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ — ПРОТИ

В контексті обговорення земельної реформи в Україні у частині приватизації землі часто дискутується питання щодо «коректності» чи «некоректності» положень ст. 13 Конституції України, в якій зазначено, що земля з іншими природними ресурсами є об'єктом права власності Українського народу. Нерідко лунають пропозиції щодо вилучення цієї статті шляхом внесення відповідних змін до Конституції. Аргументи такі: право власності Українського народу лежить скоріше не у юридичній, а в у моральній площині, стаття носить декларативний характер, не регулює питання права власності на землю, а лише породжує дискусії, які відволікають від головної проблеми — удосконалення законодавства у частині прав на землю. Такі пропозиції видаються не конструктивними і, швидше, заганняють проблему в глухий кут, ніж сприяють її вирішенню.

Я поділяю погляди прихильників ідеї права власності Українського народу на землю та застереження про недоцільність вилучення ст. 13 із Конституції. Не тому, що це потягне за собою створення десятків альтернативних документів, а із-за доконаного факту, що стаття 13 Конституції — це не декларативна норма. Усі її положення засновані на принципі верховенства права та вичерпно підтверджуються із

застосуванням пізнавальних засобів методології доказової юриспруденції. Земля верифікується як об'єкт правового регулювання у всіх трьох аспектах: екологічному (як природний об'єкт у зв'язку з іншими природними ресурсами планети), економічному (об'єкт господарської діяльності) і соціальному як об'єкт власності. Чітко фіксується суб'єкт права власності на землю — Український народ (основоположна категорія конституційного права України). Стаття є своєрідним запобіжником на шляху утилітарного підходу до землі як до товару і, водночас, потужним застереженням проти поширення права приватної власності на землю як на засіб виробництва. Стаття концентровано виражає соціально-правовий досвід українського народу у ставленні до землі як до національного багатства, виражений в правовій традиції земельних відносин.

Почну з того, що положення статті 13 Конституції — це правова аксіома. Сьогодні мало хто заперечує, що правові аксіоми виконують у юридичній науці важливу функцію пізнання і пояснення *реальної* дійсності, а не тільки тієї, що відображена в юридичних дефініціях та ідеально відпрацьованих юридичних конструктах, створених в рамках позитивістської методології, за якої, за влучним висловлюванням академіка О. Костенка: «Видимість видається за дійсністю».

Аксіоми очевидні, не потребують доказування, визначаються як істинні тому, що концентровано виражають соціальний правовий досвід. І.Д. Шутак і І.І. Онищук пишуть про це: «Юридичні (правові) аксіоми — такі правові положення, які в результаті багатовікової суспільно-історичної практики стали непорушними, вихідними елементами істини — звичними і самоочевидними, за межами яких неможливе існування права як соціального явища... Аксіоми висловлюють моральні основи права, його загальнолюдський зміст. Необхідність їх дотримання очевидна, з погляду здорового глузду, принципів моралі та справедливості, тому вони не потребують особливих доказів... З них логічно виводяться, на їх основі визначаються, розробляються всі інші категорії правової науки, які потім вводяться в норми права» [1]. І.П. Зеленко, підкреслює, що «правові аксіоми складають так званий золотий фонд правових норм, які виникли у ході розвитку людства... [Їх] значення полягає в тому, що вони забезпечують наступність у праві ... здійснюються через історичну (соціальну) пам'ять, генетичні зв'язки минулого й сучасності» [2]. У численних рішеннях Конституційного Суду України, де необхідне тлумачення частини першої ст. 8 Конституції України, зазначається, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим рівнем його культури.

Отже з огляду на вище викладене, звернення до української правової традиції у вирішенні проблеми приватної власності на землю в Україні, видається очевидним і на додаток ще й тому, що в структурі механізму дії права правова традиція є важливим елементом. На рівні

ідеального, утіленого в принципах права, вона забезпечує органічний взаємозв'язок правового регулювання і правового впливу в контексті уявлень про його (права) історичний розвиток. У цьому разі, будь-яка правова чи юридична проблема, особливо якщо вона корелює з фундаментальними проблемами людського буття і відтворення самої людини, має вирішуватися з урахуванням історичної спадщини минулого. Адже історична спадщина впливає на сучасне і майбутнє.

Історики підраховували, що для України особливе значення мають одинадцять елементів реальної історичної спадщини, серед яких — природні й географічні умови питомого існування та важливого засобу відтворення українського народу, який реально існує в історичному часі. Одним із таких засобів є земля — питома територія, на якій проживає український народ, організований в державу; як основний засіб привласнення і виробництва продуктів праці, зокрема, харчових; як засіб виробничої діяльності.

Перед тим як характеризувати риси української традиції відношень земельної власності, слід визначитися із змістом поняття «відношення власності» в економічному зрізі. В економічній теорії поняття «власність» застосовується для позначення об'єкта, що має економічну цінність. Один із засновників теорії граничної корисності, австрійський економіст К. Менгер (1840–1921), зазначив, що власність як економічна категорія є не довільним винаходом, а єдиною можливим знаряддям вирішення тих проблем, що нав'язані нам природою, а виникають вони з невідповідності між потребами та доступною кількістю благ [3, с.49]. Відношення власності — це система виключень з доступу до ресурсів. Вільний доступ до ресурсів означає, що вони нічий, нікому не належать, або, що те ж саме, належать усім. З приводу використання таких ресурсів між людьми не виникають економічні, ринкові відносини. З усього випливає, що земля, як життєвий простір і як ресурс відтворення життя на планеті, не утворена людиною і тому має бути надбанням усіх людей. Вона належить усім і нікому конкретно. Отже «а priori» не може бути і об'єктом права приватної власності. Особливість землі як засобу виробництва полягає в тому, що вона в своїй основі не є продуктом праці, виготовленим для обміну, отже не може бути товаром.

А тепер перейдемо до побіжного історико-правового аналізу, порушеної в доповіді теми. Зупинимо погляд на періоді становлення та утвердження української правової традиції врегулювання земельних відносин — з витоків до кінця XVIII ст. Бо в наступну історичну добу традиція зазнавала трансформацій, зберігаючи, однак (відповідно до закону збереження інформації), генетично закодowaną інформацію про минуле. До литовсько-польської доби української історії земельні відносини регулювалися звичаєвим правом. В литовсько-польську добу — звичаєвим правом, привілейними грамотами, земськими грамотами і Литовськими статутами. В козацькій державі Військо Запорозьке — гетьманськими універсалами.

У світлі цієї ретроспективи засадничою в аналізі буде теза: усі чинні у зазначений період джерела права не фіксують існування інституту приватної власності на землю. Традиція закріпила правовий інститут володіння землею — автономний у праві власності. Він не належав до структури речових прав. Земля як об'єкт правового регулювання не відносилася і до тих благ (наявних та очікуваних), щоб бути інтегрованою в систему майнових відносин. Правовий інститут володіння землею перебував у *системному-логічному зв'язку з інститутом зобов'язального права*.

У цьому зв'язку зроблю методологічне уточнення. Часто юристи, порушуючи питання про доцільність приватної власності на землю, заспокоюють, що право власності зобов'язує приватного власника чинити відповідно до приписів закону, особливо, у частині користування об'єктами земельних відносин. При цьому забувають (!) уточнити, що право приватної власності — це *абсолютне*, захищене законом право, яке не потрапляє в мережу різних обмежень і заборон. У той час як право володіння зобов'язує і не тільки формально, а й на практиці, бо передбачає правовий режим обмежень у *праві* володіння, користування і розпорядження тим благом, до якого прагне суб'єкт.

Фундатор історії українського права, проф. О.О.Шевченко (1937–2016) на основі дослідження звичаєвого права України X–XIX ст. (за матеріалами Комісії з вивчення звичаєвого права українців: Чубинський П.П., шеститомне видання, 1872) та історіографічного аналізу праць М.Ф. Владимирського-Буданова (1906), М.В. Домашенка і В.Є. Рубаника (2002), В.Ф. Залеського (1897), І. Енгельмана (1859), В.І. Сергєєвича (1910), М. Чубатого (1947) та ін. дійшов висновку, що право приватної власності на майно українці мали ще у додержавний період. Але з часу відокремлення землеробства від тваринництва запанував принцип — Земля і все, що на ній росте та *не є результатом людської праці* не може перебувати у приватній власності. Земля — це дарунок Бога всім, отже є загальнонародним надбанням. Отже без перешкод усі вільно користувалися лісом, природними водоймами і т.п. Основним джерелом добробуту було землеробство. Розпорядником орної землі — самоврядні громади, які розподіляли її у користування пропорційно кількості членів сім'ї [4, с. 128–153]. Про це ж пишуть українські дослідники звичаєвого права у етнотворчому аспекті Івановська О.П. та П.О. Івановський [5, с. 48–63]. Вигони, луки перебували у колективному користуванні.

Єдиним джерелом набуття права власності на землю була праця. Праця маркувала межі землі як об'єкта приватного володіння: «Куди плуг, сокира і коса ходили». Правовий режим такого володіння закріплювався звичаєвим правом.

З утворенням перших форм української державності сформувався принцип *res nullius* — відсутність власника на земельні території. У період України — Руси поряд із земельними володіннями громад існували окняжені і обоярені землі, на яких працювали вільні селяни-орендарі на підставі строкового чи безстрокового договору оренди. Ці землі

перебували не у приватній власності, а у приватному володінні з відповідними способами набуття та одержання права власності на спадок. Інтересу до приватної власності на землю не виникало, бо земля в Україні-Руси не була статусу основного засобу виробництва, на відміну від західноєвропейського феодального суспільства. Україна-Русь — це не феодальна держава, а урбаністична імперія з досить розвинутими для епохи середньовіччя товарно-грошовими відносинами (не плутати з буржуазними, ринковими товарно-грошовими відносинами).

Нормативне закріплення правового інституту володіння землею відбулося в литовсько-польську добу. Литовський Статут закріпив два види такого володіння: юридичний (законний, титульний) і неюридичний — фактичний (незаконний, безтитульний). І той, і інший перебували під судовим захистом. Для різних видів землеволодіння (громадівського і шляхетсько-магнатського) з відповідними формами земельної власності існував звичаєво-правовий і формально встановлений правовий режим використання земель та охорони прав всіх суб'єктів на ці землі.

У період Гетьманщини в Україні було знищено магнатське і шляхетське землеволодіння. Земля стала об'єктом власності держави Війська Запорозького. Володіли землею сільські громади, селяни, міщани, а також козаки. Козаки та їх старшина отримували землю за службу «на ранг». З перебуванням українських земель у складі російської, австро-угорської, комуно-більшовицької імперій українська правова традиція земельних відносин зазнала трансформацій. Тотальне одержавлення землі відбулося в комуно-більшовицьку добу. Експропрійована в українського народу земельна власність та земельні володіння були узурповані державою диктатури пролетаріату з відповідними трагічними наслідками для українського народу.

Україна проголосила незалежність в умовах, коли загальноцивілізаційні тенденції розвитку відсунули на периферію питання відносин власності і права власності на землю як на засіб виробництва (домінуючим об'єктом власності стала інформація). Сьогодні державна і приватна форма власності на землю як засіб виробництва втрачає питому вагу. Симпатії законодавців і громадськості відверто тяжіють до орендарів, реальних сільських працівників. Земля як ресурс все більше використовується в загальнонаціональних інтересах, тобто розглядається як один із складників матеріальних і духовних загальносуспільних благ. Ці тенденції не суперечать українській правовій традиції земельних відносин, навпаки, підтверджують її істотне значення у проведенні земельної реформи в Україні.

Висновки:

Положення ч.1. ст. 13 Конституції України, яка закріплює землю як об'єкт права власності українського народу, має наукові підстави і відповідає українській традиції земельних відносин. За тим же концептуальним напрямком сформульовані положення ст. 14 Конституції України, яка оголошує землю національним багатством.

Як національне надбання і життєвий простір відтворення українського народу, земля у системі відносин власності маркується як об'єкт з вільним доступом до ресурсів, отже не може перебувати в приватній власності. Як засіб виробництва земля не створена людиною і не є результатом її праці, отже не може бути товаром.

У вимірі історичних меж аграрної цивілізації в Україні не отримала розвитку форма приватної власності на землю. Традиція закріпила інститут приватного володіння землею, але як автономний від речових і майнових прав.

З усього випливає: ті, хто стверджують, що приватна власність на землю, вільний ринок земель (торгівля життєвим простором) це — щось архіактуальне для цивілізаційного розвитку та ринкових відносин в Україні, усвідомлено чи ні сприяють закріпленню в земельних відносинах моделі, яка не відповідає ментальним уявленням українського народу про справедливість. А в доктринальній площині залишають поза увагою головне: а) земля — це не чисто юридична категорія; б) формування відносин власності на землю — це об'єктивний процес, він не може бути відмінений волею законодавця; в) земля — це національне надбання всього українського народу, отже як об'єкт правового регулювання має розглядатися як цілісність у органічному зв'язку екологічного, економічного і соціального складників. Державі ж у цьому процесі відводиться лише роль ефективного менеджера, який зобов'язаний у межах вимог Конституції і законів України забезпечити охоронну землі як національного багатства.

Список використаних джерел

1. Шутак І.Д., Онищук І.І. Юридична техніка: навч. посіб. Івано-Франківськ, 2013. 496 с. <https://pravo.studio/tehnika-ukrajini-yuridichna/ponyattya-yuridichnoji-aksiomi-73242.html>.
2. Зеленко І.П. Концептуальні питання значення правових аксіом. *Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. Наукові записки. Серія: Право. № 10.2021* <https://pravo.cuspu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/48/35>.
3. Основи економічної теорії. Політекономічний аспект К.: Вища школа, 1994. 559 с.
4. Шевченко О.О. Звичаєве право України IX-XIX ст.: *Монографія*. Київ, 2012. 200 с.
5. Івановська О.П., Івановський П.О. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект: *навч. посіб.* Київ: Вид-полігр. центр «Київський університет», 2014. 383 с.

Мушенко Віктор Васильович
Державний торговельно-економічний університет
професор кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права,
доктор юридичних наук, професор

ПРО ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Протягом тривалого періоду розвитку суспільно-економічних відносин, сформувалися форми взаємодії людини та природи. Однією з них — це економічна форма взаємодії, яка полягає у використанні людиною корисних властивостей природи для задоволення своїх потреб. В період досягнення високого рівня науково-технічного розвитку значною кількістю країн, а особливо в сучасних умовах негативного впливу на стан довкілля воєнних дій на території України, як невід'ємної частини Європейського континенту, для вітчизняних науковців-правників, в контексті загального дослідження загальних засад нормативно-правового регулювання охорони довкілля, важливим є вивчення питань подальшого формування ефективного еколого-економічного механізму регулювання суспільних відносин, зокрема визначення перспектив розвитку економічного механізму екологічного оподаткування.

Враховуючи викладене вище, *метою* даного дослідження є аналіз динаміки розвитку вітчизняного законодавства щодо податкового регулювання екологічних відносин, визначення наслідків впливу такого законотворчого процесу на економічні відносини в нашій державі, а також та надання пропозицій щодо напрямів подальшого дослідження правового механізму екологічного податку в системі регулювання соціально-економічних відносин в Україні.

Отже, на сучасному етапі нормативно-правового регулювання суспільно-економічних процесів, екологічне оподаткування являє собою визначений у Податковому кодексі України (надалі — ПКУ) правовий механізм справляння екологічного податку, який забезпечує накопичення державою коштів для фінансування заходів зменшення негативного впливу людини на довкілля [1].

Однак, за період становлення та функціонування правової системи нашої держави, а також в залежності від сфери застосування та особливостей вирішуваної суспільно-політичної еколого-економічної проблематики, платність у сфері природокористування та охорони довкілля набувала різноманітних форм, а звільнення від такої сплати виступає засобом зниження фіскальної спрямованості оподаткування (державної підтримки окремих категорій платників податків чи регіонів) та сприяє забезпеченню державного управлінського впливу на інтенсивність використання природних ресурсів, а також покращення екологічного стану окремих регіонів [2, с. 74].

Здійснюючи аналіз нормативно-правового регулювання досліджуваних відносин, звернемо увагу на той факт, що на території нашої

держави серед найбільш розповсюджених засобів фінансового економічного впливу на суб'єктів господарювання було встановлення податку, збору чи платежу як форми примусового відчуження коштів у платника на користь держави за використання природних ресурсів чи забруднення довкілля.

Зокрема, прийнятий у 1991 р. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначив: 1) стягнення плати за забруднення навколишнього природного середовища як одного з основних принципів охорони довкілля; 2) платність спеціального використання природних ресурсів на підставі спеціальних дозволів [3].

Наступним етапом розвитку платності природокористування є введення з 2011 р. ПКУ екологічного податку як загальнодержавного обов'язкового платежу, що справляється з фактичних обсягів викидів у атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками, фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів тощо [1]. Платниками податку визначені різні види юридичних осіб, які здійснюють викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення, скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти, розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах тощо (п. 240.1) [1].

Після ворожого військового вторгнення на територію нашої держави, введений правовий режим воєнного стану [4]. В таких умовах Верховною Радою України було внесено зміни з метою вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану наступного змісту. Відповідно до підп. 69.16 п. 69 підрозд. 10 розд. XX «Перехідні положення» ПКУ тимчасово, з 01.01.2022 р. по 31.12. року, в якому припинено чи скасовано воєнний стан, не нараховується та не сплачується екологічний податок платниками цього податку, зареєстрованими (взятими на облік) за місцем розміщення стаціонарних джерел забруднення, за утворення радіоактивних відходів та тимчасове зберігання радіоактивних відходів на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, та на територіях, тимчасово окупованих збройними формуваннями Російської Федерації [5].

Висновки. Отже, еколого-економічний механізм регулювання суспільних відносин можна охарактеризувати у двох вимірах. В умовах звичайного розвитку економіки нашої країни екологічний податок впливає на мінімізацію забруднення навколишнього природного середовища викидами надзвичайно шкідливих речовин, а кошти від його сплати спрямовуються державою на фінансування цільових проєктів модернізації суб'єктів господарювання. В період воєнного стану механізм оподаткування екологічним податком доцільно визначити як стимулюючим. Оскільки платники, які зареєстровані (взяті на облік) за місцем розміщення стаціонарних джерел забруднення, на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або на територіях, тимчасово окупованих не нараховувався та не сплачувався (2022 р.) екологічний податок

за всі обсяги та види забруднення, що здійснюються стаціонарними джерелами забруднення, а також за всі обсяги утворених радіоактивних відходів та обсяги тимчасового зберігання радіоактивних відходів.

Перспективами подальших досліджень щодо еколого-економічного механізму регулювання суспільних відносин слід визначити розроблення механізмів подальшого стимулюючого оподаткування екологічним податком до завершення війни, а також здійснити подальшу наукову деталізацію післявоєнного впровадження систем пільгового оподаткування екологічним податком для суб'єктів господарювання, що реалізовуватимуть програми відновлення зруйнованої інфраструктури нашої держави з використанням ресурсозберігаючих технологій на засадах екологічно безпечної діяльності.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення 15.05.2023).
2. Мушенюк В.В., Юзків Ю. М. Історико-правові засади формування екологічного законодавства в Україні. *Вісник Академії праці та соціальних відносин. Серія: Право та державне управління*. 2015. № 3–4 (16) С. 72–76.
3. Про охорону навколишнього природного середовища [Електронний ресурс]: Закон України № 1264-XII від 25.06.1991. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення 18.05.2023).
4. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні: Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення 18.05.2023).
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану: Закону України від 24.03.2022 № 2142-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text> (дата звернення 18.05.2023).

Носік Володимир Васильович

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри земельного та аграрного права
Навчально-наукового інституту права,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України*

«КОНЦЕПТ ПРИРОДИ В ПРАВІ» ЧИ ІННОВАЦІЙНЕ ОДНОВЛЕННЯ ПАРАДИГМИ АГРАРНОГО, ЗЕМЕЛЬНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ?

У інформаційному повідомленні про цей науковий форум зазначається, «Концепт Природи в сучасному праві» — це наукова ідея Краснової Марії Василівни, яка проходить «червоною» лінією через усі її наукові роботи за останні 15 років, під якою розуміється поєднання впровадження Концепції сталого розвитку в правову систему України з розумінням природи як об'єкта права, через сукупність її економічних, екологічних та духовних атрибутів.

Поняття «концепт» від латинського «conceptus» означає «поняття» як багатозначний термін, серед яких для цілей цих тез можна використати у значенні як «інноваційна ідея, що містить творчий сенс» або ж як (соціальний конструкт) — породження конкретної культури чи суспільства, що існує виключно через те, що люди згодні діяти так, ніби воно існує, або згодні слідувати певним умовним правилам [1].

Науковий аналіз опублікованих праць М.В. Краснової показує, що в основу таких наукових ідей були покладені нормативні положення закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», де окреслено, за словами М.В. Краснової, засади впровадження нової еколого-духовної парадигми, тобто відповідної системи цінностей, понять і суджень, які формують таке сучасне бачення реальності, яке засноване на гармонізації взаємин Суспільства і Природи, на засадах сталого розвитку, що було проголошено в матеріалах Конференції ООН з питань охорони навколишнього середовища лише через рік (Ріо-де-Жанейро, 1992), у межах якого Природа виступає домінантою життя, а не ресурсом економічного зростання [2, 538–550].

У такому контексті актуалізуються питання щодо методологічних, науково-теоретичних і прикладних підходів до наукового пізнання сутності та функціонального призначення аграрного, земельного та екологічного права у вирішенні проблем, породжених сучасними екологічними, соціальними, економічними, демографічними, духовними та іншими викликами глобального, національного, регіонального, місцевого рівня. Наукове пізнання сутності екологічного права та поєднаних з ним аграрного, земельного та інших галузей національної правової системи є об'єктивно детермінованим соціальним запитом для пошуку відповідей з вирішення проблем на кожному історичному етапі суспільного розвитку.

Як доказ сказаному можна назвати активізацію вчених у проведенні наукових пошуків щодо вирішення екологічних, аграрних, земельних, майнових, бізнесових та інших проблем, породжених російсько-українською війною. Адже галузеві доктрини аграрного, земельного, екологічного права виявились не готовими до того, аби запропонувати державі ефективні юридичні моделі з вирішення аграрних, земельних, екологічних проблем, які мають місце нині на території України, оскільки наукові дослідження були зосереджені на теоретичних і практичних проблемах правового регулювання та інституційно-правового забезпечення земельних, аграрних, екологічних відносин з орієнтацією на сталий розвиток суспільства і держави за Європейськими вимірами.

При цьому вченими чомусь ігнорувались територіальні, земельні, аграрні, екологічні проблеми, які були породжені ворожою окупацією АР Крим, частини Донецької і Луганської областей у 2014 році і які вісім років тривали до повномасштабного військового вторгнення на територію України з Півночі, Сходу і Півдня. Адже вирішення цих проблем передбачало і передбачає реалізацію норм ст. ст. 1, 2, 3, 5, 13, 14, 17, 41 та інших Конституції України щодо захисту суверенітету

і територіальної цілісності держави, неприпустимості порушення державних кордонів, захисту землі як об'єкта права власності і основного національного багатства Українського народу та удосконалення системи і структури земельного, аграрного, екологічного та іншого законодавства відповідно до Основного закону нашої держави.

Проте у наукових працях вчених, за деякими виключеннями, основні наукові пошуки були зосереджені на аналізі норм чинного ЗК України, який суперечить Конституції України, норм екологічного законодавства без проведення концептуального дослідження норми статті 50 Конституції України щодо права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на аналізі прийнятих аграрних законів без проведення системного концептуального аналізу норм ЄС, СОТ щодо застосування ратифікованих Угод у практиці регулювання аграрних, земельних, екологічних відносин тощо.

Традиційно наукові доктрини досліджували суспільні процеси і явища з огляду на політичні рішення і законодавче закріплення питань щодо запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення без розробки прогнозів та врахування екологічних, соціальних демографічних та інших наслідків від запровадження у життя економічних і юридичних моделей концентрації сільськогосподарських угідь та монополізації аграрного бізнесу у корпоративних структурах.

Водночас часті зміни у земельному праві і законодавстві мають і негативні наслідки для якості земельного і аграрного права, оскільки система і структура сучасного земельного і аграрного законодавства зберігають у собі консервативні засади у підходах до розуміння земельного і аграрного права та правового регулювання земельних і аграрних відносин. Щодо екологічного права, то сучасні наукові дослідження природного екологічного права і законодавства у поєднанні з дослідженням доктрини позитивного екологічного права і законодавства закладають фундаментальні основи для новітніх наукових пошуків щодо об'єктивації природно-правових доктринальних ідей, моральних принципів, потреб та інтересів природного екологічного права у доктрині і законодавстві екологічного права як регулятора суспільних екологічних відносин в усіх сферах життєдіяльності людини і громадянина. Більше того, результати таких наукових пошуків можна розцінювати як системне поглиблене дослідження проблем формування і розвитку сучасної філософії екологічного права і законодавства України крізь призму природно-правової доктрини, яке базується на наукових джерелах з питань природного права, а також природного екологічного права, нормативного екологічного права, міжнародного екологічного права, які були опубліковані у різні історичні епохи вітчизняними і зарубіжними дослідниками з історії політичних і правових вчень, з юридичних шкіл із загальної теорії і філософії права, природного права, а також вченими української правничої школи земельного, аграрного, екологічного права упродовж останніх тридцяти років формування правової системи України [3, с. 173–174].

Науковий аналіз сучасних тенденцій і явищ у сфері земельних, аграрних, екологічних відносин та існуючих наукових підходів до пізнання юридичної природи аграрного, земельного, екологічного права у правовій системі України дозволяє зробити узагальнення про те, що з причин об'єктивного і суб'єктивного характеру назріла потреба у інноваційному оновленні сутності цих галузей права з метою забезпечення реалізації конституційних положень щодо перспектив економічного і соціального розвитку України за Європейським курсом після війни відповідно до Цілей Сталого Розвитку та набуття Україною повноправного членства у Європейському Союзі.

Список використаних джерел

1. Концепт//Ел.ресурс: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE-%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%82>.
2. Краснова М.В. Євроінтеграційно-правові засади формування сучасного екологічного управління в Україні: науково-методологічні аспекти. Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку: Монографія, Т. 4. Підрозділ 6.6. Харків: Право, 2021. 678 с.
3. Носік В.В. Методологія проведення досліджень у наукових доктринах земельного, аграрного, екологічного права (гносеологічний підхід) // Методологія проведення галузевих юридичних досліджень : колективна монографія / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, М. М. Хоменка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. — С. 157–180.

Олещенко В'ячеслав Іванович

*Інститут держави і права імені В.М. Корецького
НАН України, старший науковий співробітник
відділу проблем аграрного, земельного,
екологічного та космічного права,
директор Науково-дослідного центру енергетичного,
ядерного та природоресурсного права,
кандидат географічних наук, доцент,
Заслужений юрист України*

ОБ'ЄКТИВНІСТЬ НЕОБХІДНОСТІ СИСТЕМНОЇ ЄДНОСТІ ТА ДИФЕРЕНЦІЙОВАНOSTІ ДОВКІЛЛЕВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Довкіллеві правовідносини, як відомо, виникають у сфері взаємодії людини, суб'єктів господарювання, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, територіальних громад з суто природним чи тією або іншою мірою антропогенно зміненим природним довкіллям, виходячи з публічних та приватних інтересів, необхідності створення належних умов для життя та діяльності людини, задоволення відповідних потреб у природних ресурсах, забезпечення екологічної безпеки, збереження довкілля в усьому його різноманітті.

Різнноманіття довкілля, його стану у просторі та у часі, відповідних природних процесів та явищ, а також приватних та публічних

інтересів стосовно довкілля, його ресурсів суттєво ускладнюють та значною мірою визначають сутність, особливості правового регулювання довкіллевих відносин.

Перспективи підвищення ефективності регулювання відносин у цій сфері, забезпечення довгострокових цілей щодо екологічної безпеки, задоволення потреб як людства, так і кожної людини у природних ресурсах нині значною мірою, цілком обґрунтовано пов'язуються з реалізацією міжнародно визнаних принципів сталого розвитку, які передбачають необхідність забезпечення збалансованого поєднання екологічних, економічних, соціальних, гуманітарних та інших інтересів як нинішнього, так і наступних поколінь, що потребує реального приведення механізмів правового регулювання відносин у довкіллевій сфері у відповідність з цими принципами, визначеними при цьому цілями, досягнення необхідної системності довкіллевого законодавства, інституційного та іншого забезпечення реалізації його норм.

Не менш важливим є й забезпечення відповідності системи законодавства, передбачених ним принципів, конкретних правових норм характеру об'єктів довкіллевого права.

Протягом тривалого часу в регулюванні відносин у довкіллевій сфері повною мірою домінував підхід, за яким законодавство, передбачені ним механізми, включаючи й порядок ухвалення рішень, здійснення державного контролю, питання відповідальності, обліку та звітності, система спеціально уповноважених органів державного регулювання, їх повноваження, формувалися поресурсно — окремо щодо земельних, водних ресурсів, ресурсів надр, атмосферного повітря, тваринного та рослинного світу, інших природних ресурсів. Слід визнати, що за таких умов системність в правовому регулюванні довкіллевих відносин, комплексність використання природних ресурсів в принципі не можуть забезпечуватися.

На посилення єдності регулювання відносин у цій сфері в Україні було спрямовано прийняття у 1960 році Закону про охорону природи, створення для здійснення контролю за його виконанням Державного комітету по охороні природи, наділення його додатковими координаційними повноваженнями. Це мало позитивне значення в умовах значної поресурсної розпорошеності державного регулювання у даній сфері, однак не було достатнім.

Вагомий наступний крок, значною мірою саме спираючись на досвід діяльності цього Держкомітету, відповідні його узагальнення, фундаментальні наукові напрацювання, з огляду на загострення ситуації у довкіллевій сфері, значною мірою спричинене Чорнобильською катастрофою 1986 року, було здійснено шляхом прийняття низки досить вагомих рішень центральними владними органами і особливо — розробленим та прийнятим 25 червня 1991 року Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища». Його основною метою було саме забезпечення системного регулювання довкіллевих відносин, хоча сам термін «довкілля» було сформульовано дещо пізніше, на заключних етапах розроблення Конституції України і введено

у вітчизняне законодавство з її прийняттям 28 червня 1996 року (стаття 50 та пов'язані з нею статті 85, 119, 138) як україномовний еквівалент усталеного англomовного поняття «Environment».

Сферу відносин, що регулюються цим Законом, шляхом уточнення, що йдеться саме про навколишнє природне середовище, було визначено, враховуючи регулювання санітарним законодавством особливих відносин щодо неприродного довкілля, у виробничих та інших приміщеннях, у місцях перебування людини.

Даним Законом було визначено єдині завдання, основні принципи охорони природного довкілля, правові інструменти, механізми забезпечення їх реалізації, досягнення визначених цілей, зокрема передбачено, що завданням законодавства про охорону навколишнього природного середовища є регулювання відносин в галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання та ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною (стаття 1).

Вимога, що має особливо принципове значення для забезпечення системної єдності правового регулювання відносин у довкіллевій сфері, була передбачена статтею 2 цього Закону, за якою земельне, водне, лісове законодавство, законодавство про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і використання рослинного і тваринного світу, інше спеціальне законодавство мало розроблятися відповідно до цього, базового у довкіллевій сфері Закону. На виконання вимог, встановлених Законом було утворено Міністерство навколишнього природного середовища, безпосередньо Законом визначено його основні повноваження, серед яких — здійснення комплексного управління у даній галузі (стаття 20).

Внесеними в подальшому змінами до даного Закону ці та інші норми, що є особливо важливими для забезпечення системності в регулюванні довкіллевих відносин, було змінено. Зокрема йдеться й про численні норми, що стосувалися забезпечення врахування природних особливостей об'єктів правового регулювання у цій сфері.

Ефективність регулювання відносин у довкіллевій сфері може бути забезпечено повною мірою лише у разі врахування системності організації самого довкілля. Досліджуючи його, різні природничі та інші науки оперують широким колом понять, насамперед залежно від предмету дослідження, рівня пізнання тих чи інших процесів, явищ, численних інших факторів. Йдеться про такі поняття як ландшафт, природний комплекс, геосистема, екосистема, ценоз, біоценоз, біогеоценоз тощо, кожне з яких є системним і при цьому відображає особливий підхід, особливе бачення об'єкту, предмету відповідного дослідження.

Виходячи з інтересів, принципів правового регулювання суспільних відносин найбільш адекватним на даний час, базовим для використання саме у правовій сфері вбачається таке досить універсальне

поняття як природні комплекси, що й було враховано при розробленні проекту Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Природні, ландшафтні комплекси різного таксономічного рівня розглядаються як відносно однорідні, такі, що сформувалися внаслідок закономірного поєднання у просторі у відповідні природні комплекси природних компонентів (надра, ґрунт, води, рослинний та тваринний світ, повітря) відповідними потоками речовини та енергії. Природні комплекси можуть бути територіально визначені та відокремлені від інших, відмінних від них. Як природні компоненти природних комплексів, так і потоки речовини та енергії, завдяки яким забезпечується функціонування природних комплексів, формується їх стан на кожний момент часу, усталений природний режим, вони характеризуються відповідним рівнем динамічності, стійкості, пов'язаності компонентів та процесів. При такому підході компоненти та процеси розглядаються як об'єктивні, рівнозначні, невід'ємні один від одного, на відміну від екологічного підходу, який передбачає визначення центрального об'єкту, щодо якого інші розглядаються як його довкілля. Особливо важливо — екосистеми за своєю суттю в принципі не мають і не можуть мати просторових меж, а встановлення таких меж, територіальна диференціація правового режиму, як відомо є одним з важливих механізмів регулювання довкіллевих відносин. Разом з тим, для вирішення окремих питань, зокрема у сфері правового забезпечення збереження природного різноманіття, екологічний підхід може бути більш ефективним, ніж ландшафтний.

Правовими засобами забезпечується регулювання формування просторової структури природних та антропогенізованих природних комплексів, впливу на них, на природні потоки речовини та енергії в природних комплексах, як і на потоки речовини та енергії, продукувані внаслідок господарської діяльності, на їх інтенсивність та спрямованість тощо.

Компоненти природи розглядаються як природний ресурс лише в контексті їх здатності нині чи в майбутньому задовольнити ту чи іншу конкретну людську потребу, що й визначає значною мірою необхідність диференційованості в регулюванні довкіллевих відносин при неодмінному збереженні їх системності з метою забезпечення додержання принципів сталого розвитку, екологічної безпеки, раціонального використання наявних природних ресурсів.

Подальший розвиток довкіллевого права, відповідного законодавства вбачається у забезпеченні його систематизації у повному обсязі, в утвердженні системної єдності та диференційованості в регулюванні відповідних відносин, забезпеченні особливої ролі довкіллевого права у регулюванні відносин в усіх сферах, включаючи бюджетну, податкову, виходячи з суспільної значущості проблем у довкіллевій сфері, необхідності їх належного розв'язання, актуальність та важливість чого з часом буде все більше зростати.

Позняк Еліна Владиславівна
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцентка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права,
кандидатка юридичних наук, доцентка, психологиня

КОНЦЕПТ ПРИРОДИ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ЗМІСТ І КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ВИМІР (ЗА НАУКОВИМИ ПРАЦЯМИ ПРОФ. М.В. КРАСНОВОЇ)

Розвиток екологічного права як сфери наукових досліджень поповнюється важливими підходами, серед яких — ідея професорки Марії Василівни Краснової про концепт Природи в екологічному праві України. В умовах правового режиму воєнного стану в Україні, запровадженого у зв'язку з російською агресією на території нашої держави, зазначений концепт проходить практичну перевірку в умовах трансформації суспільної свідомості й культури. Екологічне законодавство України — від Конституції України та Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [1] і до локального й техніко-юридичного регулювання — унормовує відповіді нашої держави на нищівні для людини й природи виклики війни.

Понад п'ятнадцять років у своїх наукових працях різної еколого-правової тематики відома українська вчена, докторка юридичних наук, професорка, член-кореспондентка НАПрН України М.В. Краснова, світлій пам'яті якої присвячена ця науково-практична конференція, презентувала науковій громадськості своє бачення концепту Природи в праві. В науковому спадку вченої є фахові публікації, монографії, навчальні посібники, енциклопедичні статті та інші праці, в яких йдеться, насамперед, про філософський концепт Природи, який формується у рамках екологічної філософії.

Водночас, крім філософії, для вирішення науково-методологічних проблем екологічного права сучасного періоду вчена вбачала необхідність:

- використання «надбань дотичних до правових наук галузей» — екології, соціології та інших, що «присвячені перегляду ціннісних орієнтирів у процесах світової глобалізації, зумовлених сучасними викликами» [9, с. 8];
- урахування сучасних підходів до історії, методології соціальних наук [9, с. 9], а фактично також і етнопсихології;
- визначення важливості державної екологічної політики, а серед основних засобів її забезпечення — «відповідної екологічної ідеології та психології, екологічної освіти, виховання та культури» [11, с. 10];
- визначення пріоритетності вирішення питань культурологічного характеру на шляху реалізації засад сталого розвитку [8, с. 7];
- долучення до вирішення зазначених проблем усіх галузевих правових наук [9, с. 10], а також правової тектоєкології (теорії екологічного управління) як системного явища [3, сс. 9, 12].

Важливо, на наш погляд, відмітити, що розвиток освіти і виховання, підвищення рівня екологічної культури Марія Василівна пов'язувала з урахуванням досягнень науки, в тому числі доктрини екологічного права. Саме доктрина екологічного права, на її думку, «може залучати до цих питань сучасні науки, наприклад, філософію права, де започатковано цікавий сучасний науковий напрям — еко-софія права як методологічне завдання формування екоправової культури в Україні» [4, с. 9; 11, с. 11; 12, с. 9]. Саме в рамках екософії «пропонується виховувати людину нової генерації, здатної відповідально приймати екологічно виважені рішення та нести відповідальність за зміни в природному середовищі» [7, с. 11].

Осереддям окреслених підходів вчена вважала «так звані концепти, тобто складові будь-якої теорії, найбільш змістовними серед яких називають принципи, на другому місці ставлять закони, і лише потім розглядають поняття [9, с. 9–10]. Впровадження в екологічне законодавство засад сталого розвитку і визнання принципу сталого р-й та антропоохоронній сферах суспільних відносин стали визначальними факторами процесу формування концепту Природи. У своїх публікаціях вчена наголошувала та тому, що «концепт природи — ідеологія, що сформована на основі суджень і критеріїв для використання природи як об'єкта права» [4, с. 9; 11, с. 12; 12, с. 9], зокрема, «для використання природи в суспільному виробництві» [8, с. 7], а також «по врахуванню економічних, екологічних та духовних атрибутів природи» [8, с. 7; 12, с. 9], які «формують основи, або ж принципи взаємодії людства із природою» [9, с. 10].

Численні пропозиції М.В. Краснової з удосконалення екологічного законодавства були генеровані нею з урахуванням суспільних еколого-правових, еколого-політичних, реформаційних та інших процесів в Україні та в світі, на основі глибокого аналізу національного, міжнародного та європейського законодавства. На нашу думку, це — відповіді на її ж питання: «...чи відповідає екологічне право України такій філософсько-правовій ідеології — концепту природи в екологічному праві?» [8, с. 7]. Звідси і її пророча (дай Бог!) ідея «законодавчо визнати Природу публічним благом та найвищою соціальною цінністю» [4, с. 9; 8, с. 6; 10, с. 54; 11, с. 12], на втілення якої працює кожен правник-еколог, навіть якщо і не усвідомлює цього. З огляду на зазначене, концепт Природи в екологічному праві, описаний у роботах М.В. Краснової та інших вчених, має будуватися і розвиватися на «визнанні концепції сталого розвитку домінантною ідеологією розвитку цивілізації у ХХІ столітті» [4, с. 10; 12, с. 10].

У всьому різноманітті шляхів реалізації концепції сталого розвитку пріоритетного характеру, на думку вченої, набуває «культурне та естетичне сприйняття природи» в рамках духовної форми взаємодії суспільства і природи [8, с. 6]. Крізь призму культурологічного напрямку філософської думки розвиток власне екологічного права та правових форм екологічної політики й екологічного управління Марія Василівна

пов'язувала із особливостями менталітету українців, їх «шанобливим ставленням до Природи» [11, с. 12]. Саме такий елемент світогляду вченої, на наш погляд, відображає усю глибину її позитивного ставлення до інших людей, до навколишнього середовища, до світу природи в цілому.

Досліджуючи історико-правові підходи до становлення інституту компенсації екологічної шкоди в рамках еколого-правової відповідальності, вона зазначала про ставлення людини і людства до природи як до середовища свого існування, яке, на її думку, «базується на високих морально-етичних засадах духовності людства минулих часів, що визначаються традиційними звичками, характерними для нашого народу. Дотепер дійшли українські традиції віншування духів природи, що вважалися помічниками та захисниками людини в повсякденному житті та побуті. Язичницькі по своїй суті, християнські по духу, такі традиції збереглися у святі Водохреща, Зелених святах, святі Івана Купала тощо» [5, с. 167]. Зазначений підхід став характерним і для дослідження нею правових форм екологічного контролю з урахуванням норм звичаєвого права, які знаходяться в основі формування правових засад екологічного контролю. Вчена підкреслювала значний вплив, який мало «морально-етичне відношення праукраїнців до Природи як до місця і середовища свого існування» на використання і охорону природних ресурсів [2, с. 14].

Окреслюючи різні етапи розвитку подальшої взаємодії суспільства і природи «на засадах традицій, культури українського народу та її етносів» [11, с. 12], М.В. Краснова вбачала духовну складову такої взаємодії, сферу духовної культури. Досліджуючи основи формування сучасної екологічної держави, якою має стати Україна, Марія Василівна наголошувала, насамперед, на «значимості відновлення духовного начала у взаєминах суспільства і Природи шляхом виконання її законів усіма його представниками на засадах генетичної пам'яті українців про нерозривні зв'язки з нею» [10, с. 54]. Трансформацію соціально-правових факторів виникнення і становлення екологічного законодавства вчена пов'язувала із впливом звичаїв, свідомості, моралі, культури на право, освіту, психологію, науку, аналізуючи їх особливості крізь призму концепцій взаємодії суспільства і природи [6, с. 7–8].

Вирішення низки екологічних проблем, у зв'язку із зазначеним, М.В. Краснова пов'язувала із «рівнем еколого-правової освіти, культури, свідомості суспільства» та підвищенням рівня екологічної правосвідомості нашого суспільства, для розвитку сучасної екологічної держави в Україні [10, с. 52].

Формуванню нової людини із високим внутрішнім усвідомленням високої відповідальності за майбутнє нашої Планети Марія Василівна приділяла особливу увагу, здійснивши аналіз гуманістичних підходів до виховання нової людини — «правової людини як цілісно екотворчої особистості, становлення якої пов'язується з екологізацією її правосвідомості, духовним оновленням» [4, с. 10; 11, с. 12; 12, с. 9]. Доктринальні і законодавчо обґрунтовані пропозиції вченої щодо роз-

витку екологічної держави та екологічної демократії із визнанням у якості основної соціальної цінності Природи та її прав [10, с. 53], екологізації всіх сфер життя, запровадження екосистемного підходу у різні напрями діяльності з природокористування, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки як «нової філософії» [11, с. 12], визнання екологічних прав та обов'язків громадян «основним напрямком державної політики» [7, с. 11] дозволили їй вести мову про пріоритетність екоцентричних підходів до подальшої взаємодії суспільства і природи [8, с. 6; 9, с. 10; 12, с. 9].

Очевидно, саме в результаті екологізації проявляється роль і значення екологічного права в житті держави і суспільства, тому Марія Василівна приходить до висновку про те, що «сучасне екологічне право має враховувати економічні, екологічні та духовні властивості природи, в межах якого повинні бути глибоко відображені правові, філософські, політичні, соціальні, естетичні, ціннісні та інші ідеологічні судження та критерії оцінки відношення суспільства до природи» [8, с. 8].

Висновок. Таким чином, ідея концепту Природи в екологічному праві України у науковому спадку нашої колеги, вченої, правника, педагогині, Вчителя М.В. Краснової — це новітня ідея теорії та методології сучасного екологічного права, основа еколого-правової культури людини і суспільства. В наукових працях Марії Василівни закладено глибокий філософський, культурологічний, етнопсихологічний, соціальний, правовий зміст концепту Природи в екологічному праві. Це вирізняє його з-поміж інших ідей філософії права та теорії екологічного права, є свого роду рефлексією над інтегрованою сферою знань еколого-правового характеру, які використовує людство. З огляду на вплив екологічної складової сталого розвитку на екологізацію права загалом, перспективи розвитку наукових ідей проф. М.В. Краснової вбачаються у формуванні концепту Природи в праві України, а подолання воєнних загроз має стати обов'язковою умовою сталого розвитку, формування культури сталого розвитку, забезпечення чинним законодавством особливостей її втілення у життя.

Загалом, на нашу думку, суть концепту Природи варто розвивати крізь призму концепцій взаємодії суспільства і природи, які позитивно сприймаються і на сьогоднішній день, опосередковують вектори розвитку правового регулювання відносин екологічного характеру та правореалізаційної практики. Формування правового механізму оцінки шкоди внаслідок екоциду як інструменту російської воєнної агресії на території нашої держави, повоєнне відновлення природних та штучно створених екосистем, попередження негативних змін клімату — це також про концепт Природи в праві...

Список використаних джерел

1. Нормативно-правові акти наведено у відповідності до офіційного сайту Верховної Ради України. URL: <http://www.rada.gov.ua> (дата звернення 25.05.2023).
2. Краснова М.В. Генеза формування правових засад контрольної природоохоронної діяльності на теренах України / Правові форми екологічного контролю:

навчальний посібник / Краснова М.В., Позняк Е.В., Коваленко Т.О. та ін. (за ред. Красної М.В.). К.: Алерта, 2012. С. 14–19.

3. Краснова М.В. Екологічне управління: науково-методологічні та правові питання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2016. Вип. 2(103). С. 9–14.

4. Краснова М.В. Інтеграційний та диференційні підходи в теорії екологічного права: проблеми методології науки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2015. Вип. 1(100). С. 7–11.

5. Краснова М.В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти): монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 439 с.

6. Краснова М.В., Краснова Ю.А. Екологічне право України. Загальна частина: підручн. К.: ВПЦ «Київський ун-т», 2021. 190 с.

7. Краснова М.В., Краснова Ю.А. Реалізація та захист екологічних прав громадян: теоретико-правові аспекти: наукове видання. К.: ФОП Ямчинський О.В., 2021. 148 с.

8. Краснова М.В. Методологічні засади сучасного екологічного права. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 92. С. 5–8.

9. Краснова М.В. Науково-методологічні питання розвитку сучасного екологічного права. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2017. Вип. 1(104). С. 7–11.

10. Краснова М.В. Основи формування сучасної екологічної держави в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2021. Вип. 3(118). С. 51–56.

11. Краснова М.В. Правові основи сучасної екологічної політики України: науково-методологічні питання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2016. Вип. 1(102). С. 9–13.

12. Краснова М.В. Стан та перспективи розвитку вчення про об'єкти екологічного права: науково-методологічні аспекти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. Вип. 2(96). С. 8–12.

Dr. Artem Ripenko

THE IMPACT OF RUSSIAN FULL-SCALE ARMED ATTACK ON LAND USE REGULATION IN UKRAINE: GENERAL OBSERVATIONS

On February 24, 2022, Russia carried out a full-scale attack on Ukraine. According to «Ukraine — Rapid Damage and Needs Assessment» reconstruction and recovery needs, as of February 24, 2023, are estimated at USD 411 billion.

Warfare and armed conflicts are always socio-economic shocks. The aggressor temporarily occupies part of Ukraine's territory, including over 20% of agricultural lands, cities, and urban territories. Land mines are present on around 10% of Ukrainian farmland. War has disastrous social, ecological, and economic consequences requiring swift reaction from the Ukrainian parliament and government.

Hostilities and occupation of land plots and immovable property caused significant migration, massive displacement, business relocation, food

crisis, and other negative implications with global impact, including suspension of vital agricultural, food, fertilization, and other goods exportation operations, causing prominent international supply chain disruption. Moreover, the environmental damage is over 50 USD billion due to air, water, and soil pollution.

During martial law, the Ukrainian land use, ecological and agrarian legislation should aim to support and strengthen the Ukrainian economy during the war. It is essential to uphold the seeding campaign on agricultural lands and set up a framework for urban development use of lands for societal and other public needs, including building and reconstruction of housing and accommodations for people affected by war. Some facilitations and simplifications were made to optimize the process of the purpose of use of land changing, urban planning documentation simplifications according to Law № 2145-IX, Law № 2698-IX, and some others. Free privatization of land plots, except for some cases, was also suspended during martial law. Appropriate amendments were also made to urban development legislation, enhancing and simplifying housing and industrial reconstruction procedures.

Still, crucial issues are yet to be resolved and require political will. The source of that will derive from Ukraine's global role in food and other markets, making it a battlefield for overlapping business and political interests. That requires Ukrainian authorities to devote all legislative efforts to the Ukrainian people's interests. Extensive layoffs and salary cuts for public servants cannot lead to the collapse of state apparatus, uncontrolled deregulation of the land market, privatisation of strategic enterprises. Land reforms should not work only for big businesses, oligarchs, and international corporations. Approximating the Ukrainian legislation to the EU directives and regulations also requires a deliberate approach.

Соколова Алла Костянтинівна
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
доцентка кафедри екологічного права,
докторка юридичних наук, доцентка
Черкашина Марина Костянтинівна
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
доцентка кафедри екологічного права,
докторка юридичних наук, доцентка

ДОГОВІР ОРЕНДИ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ: СУЧАСНІ АСПЕКТИ

Загальновідомо, що в Україні, незважаючи на процеси глобалізації та суспільних трансформацій у світі і пріоритетність збереження й захисту навколишнього середовища, гостро стоять питання захисту довкілля і збалансованого використання природних ресурсів. Зрозуміло,

що наведене не повною мірою відповідає визнаній загальносвітової концепції необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, а отже, не сприяє досягненню основної мети — сталого розвитку. Беручи до уваги зазначені твердження, слід терміново вжити заходів із впровадження збалансованого природокористування, збереження й відновлення природних екосистем задля виправлення ситуації, забезпечення реалізації конституційного права кожного громадянина України на безпечне навколишнє природне середовище.

Передусім вкажемо, що визначальним програмним документом у сфері регулювання екологічних відносин вважається Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [1] (далі — Закон) від 28 лютого 2019 року. Стверджувати це дозволяє той факт, що в ньому визначаються існуючі проблеми, приділяється увага сучасному стану довкілля в Україні, сформульовано й конкретизовано основні напрями політики щодо конкретних природних об'єктів. Зрозуміло, що нагальність опрацювання науково-правових засад договірної природокористування, зокрема, орендного водокористування, не викликає заперечень.

Зміни в чинному водному законодавстві нашої країни, що відбулися останнім часом, а саме з питань правового впорядкування водокористування на умовах оренди, торкнулися суттєвих характеристик цього договору [2, с. 255]. У той же час питанням виокремлення особливостей договору оренди природних ресурсів взагалі й оренди окремих їх видів з боку науковці було приділено певну увагу. Так, В.І. Андрейцев визначив особливості орендних правовідносин природокористування як специфічні ознаки, властиві їх суб'єктному й об'єктному складам, змісту й підставам виникнення, зміні та припиненню орендних правовідносин природокористування [3, с. 83].

Підтримуючи сказане, слід підкреслити, що оренда саме водного об'єкта має певну специфіку, що пояснюється передусім своєрідністю природничих ознак, притаманних її об'єктному складу, певними особливостями встановлення видів цільового їх використання тощо. Виходячи зі сказаного, стає очевидним, що окреслені два питання потребують детального вивчення.

На жаль, на цей час існують лише поодинокі роботи, автори яких акцентують увагу на окремих правових явищах щодо заявленої тематики. Тому беручи до уваги відповідні зміни та доповнення до екологічного (водного й земельного) законодавства, слід сказати, що наразі не проводилося комплексного дослідження вказаних проблем.

Наша країна є однією з найменш водозабезпечених країн Європи, крім того якість води поверхневих та підземних вод України за своїми характеристиками в багатьох регіонах не відповідає установленим вимогам до джерел водопостачання, також спостерігається занадто інтенсивне використання вод [1]. На сьогодні усі ці об-

ставини цілком слушно повинні враховуватися при визначенні цільових видів використання вод (водних об'єктів).

Так, згідно з приписами Водного кодексу України (далі — ВК України) у користування на умовах оренди для рибогосподарських потреб, культурно-оздоровчих, лікувальних, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, проведення науково-дослідних робіт можуть надаватися водні об'єкти, перераховані законом [4]. Вбачається, що названі цілі використання виправдані, враховують цінність зазначеного природного об'єкта та функції що ними виконуються — економічну, культурно-оздоровчу та екологічну. Так, екологічна виявляється в забезпеченні природних умов життя на землі. Тому, введення певних обмежень, щодо видів цільового використання вод на умовах оренди є цілком доречним та сприятиме перед усім життєзабезпеченню людини тощо.

Між тим існують певні розбіжності між положеннями ЗК і ВК України. Так, не збігаються можливі види цільового використання водних об'єктів на умовах оренди. Як приклад, у п. 4 ст. 59 ЗК України не передбачено такої мети орендного водокористування, як лікувальна, натомість вона вказана у ст. 51 ВК України та ін. Вважаємо за доцільне узгодити приписи згаданих актів. Досягти цього можна шляхом доповнення п. 4 ст. 59 ЗК України такою метою, як лікувальна. Вбачається, що це на сьогодні є цілком виправданим з огляду на необхідність закріплення належного правового регулювання цього затребуваного виду водокористування.

Отже, враховуючи наявні прогалини і колізії, окреслена тема потребує подальшого комплексного дослідження, у тому числі й у контексті перспективи розширення договірної форми природокористування.

Аналіз приписів чинних екологічних нормативних актів свідчить що практично склалася правова основа у сфері орендних водних відносин: це перед усім норми кодексів України — Водного та Земельного, Закону Про оренду землі, постанови Кабміну України [5] тощо, що в цілому слід визнати позитивним. Однак, як свідчить вищезазначене — говорити, що ця основа є належною зарано. Відповідно потребується удосконалення зазначеного законодавства, а саме внесення змін та доповнень як до кодексів і законів, так і до підзаконних нормативних актів.

Список використаних джерел

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 16. Ст. 70.

2. Соколова А. К. Договір оренди водного об'єкта. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. 2016. Т. 14: Екологічне право / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова), А. П. Гетьман (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2018. 776 с.

3. Андрейцев В.І. Екологічне право: курс лекцій: навч. посіб. для юрид. фак. вузів. — Київ. Вентурі, 1996. — 218 с. Водний кодекс України від 6 червня 1995 року № 213/95-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 24. Ст. 189.

4. Водний кодекс України від 6 червня 1995 року № 213/95-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 24. Ст. 189.

5. Про затвердження Типового договору оренди землі в комплексі з розташованим на ній водним об'єктом : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.06.2021 р. № 572. Офіційний вісник України. 2021 р. № 46. С. 80. Ст. 2868.

Суєтнов Євген Павлович
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
завідувач кафедри екологічного права,
кандидат юридичних наук, доцент

ВПРОВАДЖЕННЯ ЕКОСИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ЯК СПОСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ «КОНЦЕПТУ ПРИРОДИ» В ЕКОЛОГІЧНОМУ ПРАВІ

Свої тези наукової доповіді я хочу розпочати зі слів щирої вдячності організаторам цієї науково-практичної конференції, і не лише за обрану ними тематику — «Концепт Природи в сучасному праві»: науково-методологічні питання розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права», яка, безумовно, є надзвичайно цікавою та актуальною, а й за те, що ця конференція присвячена світлій пам'яті Краснової Марії Василівни — доброї, щирої, мудрої, турботливої, чуйної, прекрасної і порядної людини, чарівної і привабливої жінки, талановитого вченого-правознавця та досвідченого педагога, відомого спеціаліста в галузі екологічного права, яка, будучи моїм офіційним опонентом по кандидатській дисертації, надаючи свої фахові поради та підтримуючи мої наукові пошуки, зробила свій безцінний внесок у моє становлення як людини, науковця та викладача. З глибокою вдячністю, повагою і любов'ю я пронесу теплі спогади про шановну Марію Василівну впродовж усього свого життя та завжди пам'ятатиму наші приємні зустрічі, наукові дискусії та душевні розмови!

Життєвий і творчий шлях М. В. Краснової наповнений визначними подіями, а її наукова спадщина охоплює численні праці — монографії, статті, тези, підручники, навчальні посібники тощо, в яких висвітлюються провідні та фундаментальні положення сучасної еколого-правової доктрини. У своїх наукових творах Марія Василівна послідовно підтримувала та розвивала «концепт Природи» — наукову ідею, під якою розуміється поєднання впровадження концепції сталого розвитку в правову систему України з розумінням природи як об'єкта права, через сукупність її економічних, екологічних та духовних атрибутів.

Напевно, кожен науковець, який досліджує проблематику об'єктів еколого-правового регулювання, вивчав статтю М. В. Краснової «Стан та перспективи розвитку вчення про об'єкти екологічного права: науково-методологічні аспекти» [1], де вона підкреслює природоохоронний характер правовідносин екологічного права, як спрямовані на впровадження та реалізацію засобів забезпечення такої охорони, поділяє думку про те, що суть, мета та завдання сучасного екологічного

права — це охорона Природи у всьому її різноманітті, та пропонує на рівні Конституції України визнати природу, у тому числі перетворену внаслідок антропогенного впливу, найвищою соціальною цінністю.

Виходячи з природоохоронних позицій екологічного права, вчена розглядає й усі об'єкти еколого-правового регулювання — природні об'єкти, природні ресурси, які є складовими природи, придатними для задоволення певних потреб людини, та, власне, саму людину. Обґрунтовуючи свою позицію, вона вважає за доцільне підтримати екоцентричний підхід до суті і значимості природи, відмовитися від антропоцентричного підходу при розумінні сучасних взаємин суспільства і природи, при якому основною соціальною цінністю визначається людина, та розглядати людину складовою частиною природи, зважаючи на її біологічне походження й неможливість існування без природи. Враховуючи це, на переконання дослідниці, у науці екологічного права назріла потреба переглянути концептуальні наукові підходи до об'єктів екологічного права та до місця людини, її життя і здоров'я в системі таких об'єктів.

Поділяючи твердження Марії Василівни про необхідність перегляду наукових підходів до розуміння об'єктів еколого-правового регулювання, переконаний, що «концепт Природи» в тій чи іншій мірі може бути реалізований шляхом впровадження екосистемного підходу, тобто «екосистемізації» екологічного права, коли всі його об'єкти розглядатимуться крізь призму екосистеми.

Загальновідомо, що в науковий обіг термін «екосистема» ввів англійський ботанік і еколог А. Тенслі, який у праці «Правильне і неправильне використання ботанічних термінів» (1935 р.), писав, що організми зі своїм особливим середовищем існування формують одну фізичну систему, яку можна назвати екосистемою і яка, з точки зору еколога, є основною одиницею природи на землі [2, с. 299]. Традиційним у науці є поділ екосистем на природні, до яких належать: наземні (тундри, ліси, степи, савани, пустелі), прісноводні (озера, річки, струмки, джерела, болота, марші) та морські екосистеми (відкритий океан, прибережні води, прибережні бухти, протоки, гирла річок, лимани, солоні марші, глибоководні рифтові зони), а також штучні — створені та регульовані людиною для задоволення своїх потреб, якими є: агроекосистеми, урбоекосистеми та ін.

Значення природних екосистем неможливо переоцінити, адже вони по суті є гарантом стабільності довкілля та умовою існування життя на нашій планеті. Разом із тим унаслідок руйнівної господарської діяльності людини останнім часом спостерігається суттєва втрата й деформація природних екосистем, а тому з метою їх збереження та відновлення в міжнародному екологічному праві виникла та поширилась новітня стратегія комплексного управління природними ресурсами, яка отримала назву «екосистемний підхід».

Як фундаментальна основа концепції сталого розвитку, за якого економічне зростання, матеріальне виробництво та споживання

відбуваються в межах, що визначаються властивістю екосистем до самовідновлення, екосистемний підхід найбільш активно розробляється в рамках Конвенції про охорону біологічного різноманіття від 05.06.1992 р., цілями якої є збереження біорізноманіття, стале використання його компонентів, а також спільне одержання на справедливій та рівній основі вигод, пов'язаних з використанням генетичних ресурсів (ст. 1) [3]. У Конвенції закріплюється визначення «екосистеми» як динамічного комплексу угруповань рослин, тварин і мікроорганізмів і їх неживого навколишнього середовища, взаємодіючих як єдине функціональне ціле (ст. 2), та наводяться обов'язки Сторін зі збереження та відновлення екосистем (ст. 8).

Легальне визначення та характеристика екосистемного підходу містяться в розділі «А» додатку до рішення V/6, прийнятому на П'ятій нараді Конференції Сторін Конвенції про охорону біологічного різноманіття (м. Найробі, Кенія, 15–26.05.2000 р.). Відповідно до цього розділу екосистемний підхід являє собою стратегію комплексного управління земельними, водними і живими ресурсами, яка забезпечує їх збереження та стале використання на справедливій основі. Він засновується на науковій методології, яка охоплює всі рівні біологічної організації, включаючи структури, процеси, функції та взаємозв'язки між організаціями і навколишнім середовищем, та визнає, що люди з усім їхнім культурним різноманіттям є невід'ємною частиною багатьох екосистем [4].

Пізніше на нарадах Конференції Сторін Конвенції були прийняті й інші рішення, які також мають важливе значення для розроблення екосистемного підходу та в яких висвітлюються питання його включення в тематичні програми Конвенції на місцевому, національному й регіональному рівнях та необхідності його впровадження в національні стратегії та законодавство різних країн.

Ратифікувавши цю Конвенцію, Україна взяла на себе зобов'язання зі збереження та відновлення природних екосистем на власній території. Крім положень самої Конвенції, на нашу державу поширюються й усі рішення, які приймаються в її рамках, у тому числі щодо впровадження екосистемного підходу в національну екологічну політику, законодавство та право, що, серед іншого, актуалізує питання «екосистемізації» об'єктів еколого-правового регулювання.

Незважаючи на те, що головний екологічний Закон України — «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. — не згадує екосистему серед об'єктів правової охорони, перерахованих у його ст. 5, деякі науковці, зокрема В. І. Андрейцев, Г. В. Анісімова, І. І. Каракаш, М. К. Черкашина, С. В. Шарапова, Ю. С. Шемшученко, а також і М. В. Краснова, у своїх працях визнають екосистему об'єктом екологічного права. Однак, враховуючи усталений в еколого-правовій науковій та навчальній літературі поділ усіх об'єктів на три групи — 1) диференційні, або диференційовані (земля, надра, води, ліси, рослинний світ, тваринний світ, атмосферне повітря тощо), 2) інтеграційні, або інтегровані (навколишнє природне середо-

вище та життя і здоров'я громадян), а також 3) комплексні, або особливо охоронювані (природні комплекси та ландшафти, природно-соціальні умови та процеси, природно-антропогенні комплекси (зони), екологічна мережа), — вони пропонують відносити екосистему до різних таких груп. Наприклад, В. І. Андрейцев і Г. В. Анісімова вважають екосистему комплексним (особливо охоронюваним) об'єктом екологічного права, указуючи при цьому, що нею є лише виключна (морська) економічна зона та континентальний шельф із розташованими на них природними ресурсами, тоді як Ю. С. Шемшученко відносить екосистему до інтегрованих об'єктів, називаючи екосистемою навколишнє природне середовище в цілому.

Принципово новий погляд на екосистему та її місце серед об'єктів еколого-правового регулювання, який я послідовно підтримую у своїх наукових публікаціях і який, на мою думку, є необхідною умовою впровадження екосистемного підходу, полягає в тому, щоб не вважати екосистему окремим об'єктом нарівні з іншими, а визнати її центральним об'єктом екологічного права та закріпити в законодавстві й досліджувати в науці всі його об'єкти саме в екосистемному контексті. Тобто, не лише виключну (морську) економічну зону та континентальний шельф, як комплексний (особливо охоронюваний) об'єкт, і навколишнє природне середовище в цілому, як інтегрований об'єкт, які, як ми переконалися, в еколого-правовій науці вже визнаються екосистемами, а й інші комплексні (особливо охоронювані) об'єкти, інший інтегрований об'єкт — життя і здоров'я людини, а також усі диференційовані об'єкти (землю, надра, води, ліси, рослинний світ, тваринний світ, атмосферне повітря та ін.). До речі, така тенденція до «екосистемізації» об'єктів уже має місце [докладніше див.: 5, 6].

Зокрема, щодо комплексних (особливо охоронюваних) об'єктів, то в Законі України «Про екологічну мережу» наголошується, що її формування, збереження та використання здійснюється згідно з принципом забезпечення цілісності екосистемних функцій її складових елементів, тоді як на думку О. О. Статівки, особлива увага до екомережі сьогодні посилюється визнанням виняткової ролі її складників у забезпеченні впровадження екосистемного підходу, що, додам від себе, порушує питання дослідження екомережі з екосистемних позицій.

Стосовно життя і здоров'я людини, як інтегрованого об'єкта, то, нагадаю, що відповідно до рішення V/6 КС Конвенції про охорону біологічного різноманіття «люди з усім їхнім культурним різноманіттям є невід'ємною частиною багатьох екосистем», а тому зв'язок між життям і здоров'ям людей та збереженням і відновленням екосистем є очевидним і підтвердженим у багатьох документах ВООЗ. Популярність цієї теми зумовила появу нової сфери наукового дослідження під назвою «екосистемний підхід до здоров'я», або скорочено «ЕкоЗдоров'я», та створення міжнародної некомерційної організації «Альянс ЕкоЗдоров'я», яка об'єднує багатьох фахівців (лікарів, ветеринарів, екологів, економістів, соціологів) та спрямована на вивчення наслідків змін

в екосистемах Землі для життя і здоров'я людей та надання практичних рішень для зменшення або відвернення негативного впливу таких змін. І хоча вказана концепція ще не набула широкого визнання у вітчизняній науковій літературі, уже зараз простежуються позитивні зрушення в цьому напрямку, пов'язані з появою публікацій, де обґрунтовується впровадження цілісного (холістичного) підходу до здоров'я.

Більше того, у наукових працях усе частіше порушується питання стосовно доцільності дослідження права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля в аспекті впровадження екосистемного підходу, що пов'язано з визнанням останнього необхідною умовою забезпечення вказаного права у стратегічному еколого-правовому документі нашої держави — Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року». Як слушно зазначив В. В. Носік, низька ефективність українських законів та кодексів, які закріплюють поресурсовий підхід до забезпечення права на використання та охорону природних ресурсів, полягає в тому, що ми не можемо визначитись із тим, що виступає об'єктом здійснення права і, відповідно, не можемо визначитись з доступом до захисту такого права, коли об'єктом виступає довкілля. Судова практика України свідчить про те, що органи судової влади разом з науковцями та громадськістю шукають можливі концептуальні підходи до вирішення питань щодо захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, тоді як передбачений у Законі екосистемний підхід до вирішення питань зумовлює необхідність того, щоб дивитись на захист права кожного на довкілля крізь призму екологічної системи [докладніше див.: 7].

Що ж стосується диференційованих об'єктів екологічного права, то вони так само вже розглядаються з екосистемних позицій, причому, як на законодавчому рівні (закони України «Про охорону земель», «Про аквакультуру», «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», «Про рослинний світ», Водний і Лісовий кодекси України тощо), так і на рівні доктринальних положень. Приміром, саме з цих позицій А. О. Чепак розглядає земельні ділянки під водними об'єктами, М. Л. Муравська — штучний водний об'єкт, Р. Ф. Смолярчук та О. П. Чопик — ліс, І. А. Городецька — тваринний світ.

Отже, в українській еколого-правовій доктрині формується думка про те, що будь-який об'єкт може бути розглянутий з позиції екологічної системи або її компонентів. Вважаю, що ця тенденція буде продовжуватись і посилюватись й у віддаленій, але осяжній перспективі, екосистема буде визнана центральним об'єктом екологічного права, тоді як усі об'єкти еколого-правового регулювання досліджуватимуться науковцями саме в екосистемному контексті.

У цьому аспекті цікавими є висновки, до яких дійшла Г. В. Анісімова у своєму монографічному дослідженні, присвяченому теоретичним засадам розвитку екологічного законодавства в контексті природно-правової доктрини. На підставі аналізу об'єктного складу екологічних правовідносин вона сформулювала визначення осново-

положних термінів («природний об'єкт», «природне середовище», «природні ресурси», «природно-антропогенний об'єкт», «навколишнє природне середовище», «довкілля (навколишнє середовище)»), які, на її думку, в майбутньому мають бути включені до Екологічного кодексу України [8, с. 305–306]. За допомогою їх поетапного співставлення доводимо висновок, що всі вони мають екосистемну спрямованість.

Таким чином, повертаючись до «концепту Природи», відповідно до якого всі явища розглядаються крізь призму останньої, та який пропагувала шановна Марія Василівна, визнаючи природу найвищою соціальною цінністю й намагаючись дослідити всі об'єкти еколого-правового регулювання з природоохоронних позицій, переконуємося, що така точка зору певним чином зіставляється із запропонованим мною розумінням «екосистемізації» всіх об'єктів екологічного права, коли екосистема, яка, як указав А. Тенслі, є «основною одиницею природи», визнається центральним об'єктом екологічного права, тоді як усі «традиційні» об'єкти розуміються й регулюються в екосистемному контексті. З огляду на це, у загальних рисах, впровадження екосистемного підходу може розглядатись як спосіб реалізації «концепту Природи» в екологічному праві України.

Список використаних джерел

1. Краснова М. Стан та перспективи розвитку вчення про об'єкти екологічного права: науково-методологічні аспекти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2013. Вип. 2. С. 8–12.
2. Tansley, A.G. (1935). The Use and Abuse of Vegetational Concepts and Terms. *Ecology*, vol. 16, 3, 284–307.
3. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 05.06.1992 р. Дата оновлення: 29.10.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text.
4. Decisions adopted by the Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity at its Fifth Meeting (Nairobi, 15–26 May 2000). Decision V/6: Ecosystem Approach. URL: <https://www.cbd.int/decision/cop/?id=7148>.
5. Суєтнов Є. П. «Екосистемізація» об'єктів екологічного права в контексті впровадження та реалізації екосистемного підходу. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 148. С. 132–151. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.148.193603>.
6. Суєтнов Є. П. Екосистема як об'єкт екологічного права крізь призму впровадження екосистемного підходу. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 150. С. 101–123. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.150.210381>.
7. Суєтнов Є. П. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля в аспекті збереження та відновлення природних екосистем. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 151. С. 65–86. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.151.217549>.
8. Анісімова Г. В. Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства в контексті природно-правової доктрини : монографія. Харків : Право, 2019. 672 с.

Тищенко Олена Володимирівна
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професорка кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
Навчально-наукового інституту права,
докторка юридичних наук, професорка

ЕКОЛОГО-ГУМАНІСТИЧНІ ІДЕЇ У ПРАЦЯХ М.В. КРАСНОВОЇ

Кожна людина, торуючи свій життєвий шлях, відшукує для себе ту мету, яка відображає її душевні переконання та прагнення. І лише окремі видатні особистості здатні так, до останнього, беззастережно, не шкодуючи власного здоров'я, віддавати всі свої сили та енергію на благо інших людей, на благо своєї держави. Саме на таких гуманістичних та цивілізаційних основах базується філософська концепція екології душі, як основи сприйняття людей та значення захисту Природи у всіх аспектах: правовому, екологічно-безпековому, соціально-гуманістичному. Людина та Природа понад усе, як найвищі соціальні цінності. Такі ідеї сповідувала і пропагувала у своїх працях відома учена, д.ю.н., професорка, член-кореспондентка Національної академії правових наук України — Марія Василівна Краснова. Будучи закоханою у свою рідну землю, базуючись на гуманістичних світоглядних підходах, Марія Василівна присвятила життя просвітницькій правовій діяльності, пропагуючи необхідність втілення екосистемного підходу в усі сфери соціально-економічного розвитку України з метою реалізації конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем.

Праці М.В. Краснової у багатьох аспектах відображають тенденції глибокого об'єктивно-критичного переосмислення та аналізу розвитку еколого-правової науки у контексті її становлення та формування. Розглядаючи у своїх працях соціально-економічні, політичні та екологічні передумови закріплення екологічних прав та обов'язків громадян, М.В. Краснова базується на морально-етичних засадах самобутності розвитку українського народу, зокрема вона наголошує, що на землях України історично сформувався волелюбний народ, який заклав основи демократичного суспільства. Історія України та її народу є яскравим прикладом самовідданої боротьби української нації за самовизначення, створення незалежної держави. Водночас народ України зберіг свою високу духовність, волелюбність, незалежність, національну самобутність, мову, культуру, психологію, в яких яскраво проявляються звичаї та традиції шанобливого ставлення до природи та її об'єктів (Свято Водохреща, Зелені свята, Спаса та ін.) [1, с. 10]. Якою ж духовно-пророчною силою наповнені ці слова Марії Василівни, в умовах, коли Український народ мужньо виборює своє право на самовизначення, незалежність та територіальну цілісність!

М.В. Краснова у своїх працях розвинула і сформувала власне бачення стосовно подальшого розвитку суспільно-необхідної діяльності у частині усвідомлення значущості участі громадськості у процесі прийняття рішень та доступу до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. Підтримуючи ідеї Орхуської конвенції, підписаної 25.06.1998 р. (у редакції від 27.05.2005 р.), ратифікованої Законом України від 06.07.1999 р. № 832-VІV, М.В. Краснова здійснювала правову просвітницьку педагогічну діяльність на гуманістичних засадах усвідомлення, що кожна людина має право жити у навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту, а також зобов'язана як індивідуально, так і спільно з іншими людьми захищати і покращувати навколишнє середовище на благо нинішнього та майбутніх поколінь [2]. В основу доктринальних підходів М.В. Краснкової покладена найпрогресивніша концепція сталого розвитку, як такого, що задовольняє потреби сучасних людей без загрози потреб майбутніх поколінь задовольняти свої потреби [3, с. 9]. Дійсно, як проголошено у преамбулі Закону України «Про охорону навколишнього середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ (у редакції станом на 19.05.2023 р.), Україна, здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів [4]. Вказані пріоритети набувають особливого вагомого звучання в умовах сучасних викликів, що негативно впливають на державну природоохоронну екологічну політику. Серед них такі, як от: підпорядкованість екологічних пріоритетів економічній доцільності; неврахування наслідків для довкілля у законодавчих та нормативно-правових актах, зокрема у рішеннях Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади; переважання ресурсо- та енергоємних галузей у структурі економіки із здебільшого негативним впливом на довкілля, що значно посилюється через неврегульованість законодавства при переході до ринкових умов господарювання; фізичне та моральне зношення основних фондів у всіх галузях національної економіки [5] тощо. Глибоко переймаючись проблематикою сучасної екосистеми, М.В. Краснова, справедливо наголошувала, що людству, як представнику світового розуму, слід розробляти належні засоби охорони перш за все для природи як середовища і умови свого існування. Відтак, доцільно відмовитися від антропоцентричного підходу при розумінні сучасних взаємин суспільства і природи, при якому основною соціальною цінністю визначається людина [6, с. 30]. Особливу увагу М.В. Краснова приділяла у своїх наукових роботах питанню значення юридичної відповідальності за наслідки завданої навколишньому середовищу шкоди. Це дозволило Марії Василівні сформулювати власну концепцію щодо теоретично-

правових аспектів компенсації шкоди за екологічним законодавством України [7], що стало вагомим чинником для осучаснення доктрини екологічного права України.

Обстоюючи у своїх працях еколого-гуманістичні ідеї широкого екосистемного підходу, Марія Василівна Краснова, сприяла формуванню нового екологічно-свідомого світогляду у прийдешніх та майбутніх поколінь.

Істинно, мірилом величі Людини є її справи... Добрі справи на благо суспільства і держави. Це те, що закарбовується на віки...

Список використаних джерел

1. Краснова М.В., Краснова Ю.А. Реалізація та захист екологічних прав громадян: теоретико-правові аспекти: наукове видання / М.В. Краснова, Ю.А. Краснова. Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2021. 148 с.
2. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція): Міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй від 25.06.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text.
3. Екологічне право України. Загальна частина: підручник / М.В. Краснова, Ю.А. Краснова. К.: ВПЦ «Київський університет», 2021. 190 с.
4. Про охорону навколишнього середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
5. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року: затверджено Законом України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>.
6. Краснова М.В. Стан та перспективи розвитку вчення про об'єкти екологічного права: науково-методологічні аспекти. URL: <https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/147317/28-39.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
7. Краснова М. В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти): монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 439 с.

Харитоновна Тетяна Євгенівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувачка кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
докторка юридичних наук, професорка*

Григор'єва Христина Антонівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»
доцентка кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
докторка юридичних наук, доцентка*

ОХОРОНА ТА ЗАХИСТ ЛІСІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ: АНАЛІЗ ІДЕЙ

Незважаючи на зусилля законодавця, проблема незаконних порубок лісів України не лише не вирішується — вона перманентно загострюється. Існування законодавчого механізму притягнення до

кримінальної відповідальності осіб за порушення у сфері раціонального лісокористування та охорони лісів слід визнати важливим юридичним інструментом протидії негативним явищам знищення лісів в Україні. Однак він не є досконалим.

Протягом періоду дії чинного КК України положення ст. 246 «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу» зазнавали деяких змін та удосконалювалися у певних аспектах. Зокрема, у 2018 році було криміналізовано операції із незаконно зрубаними деревами і чагарниками (їх перевезення, зберігання та збут). Ці зміни були спрямовані на те, щоб системно протидіяти знищенню вітчизняних лісів — караючи не лише осіб, які безпосередньо вирубують насадження, але й тих, які побічно у цьому задіяні шляхом виконання наступних операцій щодо обігу такої деревини. Проте протягом кількох років застосування оновленої норми було виявлено її недоліки, що обумовлює гостру потребу в її удосконаленні.

У своїй доповіді ми розглянемо три цікаві науково-практичні ідеї, що пропонуються наразі як можливі шляхи удосконалення кримінального законодавства з метою протидії знищенню вітчизняних лісів. Ці ідеї втілені у проєкті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо вдосконалення досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері лісокористування та протидії незаконному обігу деревини)», який нині розробляється Спеціалізованою екологічною прокуратурою Офісу Генерального прокурора. Наукове опрацювання змісту цього законопроекту дозволяє оцінити його в цілому позитивно, однак окремі його положення вимагають додаткової уваги.

1. Передбачення двох статей замість однієї (ст. 246 КК України «Незаконна порубка лісу або незаконна порубка зелених насаджень, дерев, чагарників, які не відносяться до лісового фонду України» та ст. 246-1 КК України «Незаконне перевезення, зберігання, збут зрубаного лісу або зрубаних зелених насаджень, дерев, чагарників, які не відносяться до лісового фонду України»). Цю ідею можна назвати однією з центральних засад законопроекту. Такий крок підкреслює специфіку різних за своїм характером незаконних дій — порубки лісу та інших наступних незаконних операцій із отриманою деревиною. Важливо, що внаслідок пропонованих змін підкреслюється той факт, що указані правопорушення, хоча і виникають у сфері лісокористування та мають багато спільних ознак, проте все ж є різними злочинами. Так, злочином може стати й діяння особи, яка безпосередньо не здійснювала порубку лісу, але її дії з незаконного перевезення, зберігання чи збуту дерев і чагарників, сприяють існуванню та продовженню незаконних порубок. Отже, запропонована ідея щодо розділення чинної ст. 246 КК України на два різних злочини, на нашу думку, є в цілому слухним рішенням.

2. Розширення предмету злочинів, передбачених ст. ст. 246 та 246-1 КК України. Згідно ст. 4 ЛК України «до лісового фонду України належать усі ліси на території України незалежно від того, на землях

яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, у тому числі лісові ділянки, захисні насадження лінійного типу площею не менше 0,1 гектара, інші лісовкриті землі». При цьому законодавець наголошує на тому, що з цього загального правила є низка виключень. Наприклад, не відносяться до лісового фонду зелені насадження в межах населених пунктів; окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках; деякі самозалісені ділянки тощо. З огляду на це, виникають ситуації, коли особи уникають кримінальної відповідальності за ст. 246 КК України на підставі того, що зрубані дерева юридично не відносяться до лісового фонду.

У зв'язку з цим викликає загальне схвалення яскраво простежуване прагнення розробників законопроекту охопити диспозицією ст. 246 КК України (та майбутньої ст. 246-1) максимально широке коло лісових насаджень, які можуть постраждати від незаконних порубок. Про це свідчить запропоноване формулювання *«незаконна порубка лісу або незаконна порубка зелених насаджень, дерев, чагарників, які не відносяться до лісового фонду України»*. У цілому усвідомлюючи мету авторів проекту, вважаємо за доцільне вказати на те, що таке формулювання матиме принаймні два наслідки.

По-перше, значно розширюються межі дії ст. 246 КК України, що відбувається за рахунок криміналізації незаконних рубок не лише дерев та чагарників, які віднесені до лісового фонду (у розумінні ст. 4 ЛК України), але й усіх інших зелених насаджень, дерев та чагарників, що лісовими не являються. Тобто фактично, дія норми ст. 246 КК України у пропонованій редакції поширюється на усі без винятку ліси, зелені насадження, дерева і чагарники. Зокрема, на усі деревні насадження у межах населених пунктів, сільськогосподарські сади, ягідники, естетичні насадження тощо. Таке екстремальне розширення предмету злочину за ст. 246 КК України може потягнути за собою не стільки позитивні зрушення щодо захисту лісів, скільки появу невиправданих проблем у правозастосуванні.

По-друге, ураховуючи вищевказане, слід акцентувати увагу на тому, що зміст ст. 246 КК України у законопроекті суттєво змінений, а саме: якщо у чинній редакції мова йде про незаконну порубку лісу, то у перспективній — про незаконну порубку *будь-яких дерев та чагарників*, незалежно від їх правового режиму. Тоді, за правилом «бритви Оккама», існує потреба у відсіченні зайвого та ускладнюючого. Оскільки відповідно до проектної редакції віднесення до лісового фонду немає юридичного значення для кваліфікації відповідного злочину, вживання понять «ліс» та «лісовий фонд» є зайвими. У зв'язку з чим необхідно спростити вжиту в проектній ст. 246 конструкцію *«ліс та зелені насадження, дерева і чагарники, які не відносяться до лісового фонду»* до категорії *«дерева та чагарники»*. Доцільність такого формулювання виглядає дещо спірною.

3. Зміна складу злочину по запропонованій ст. 246-1 КК України.

За задумом авторів законопроекту, злочин по незаконному перевезенню, зберіганню та збуту деревини не просто фізично виділяється в окрему статтю — змінюється сам зміст цього правопорушення. Принципова відмінність у формулюванні складу злочину полягає у такому: якщо за чинною редакцією злочином визнається «*перевезення, зберігання, збут незаконно зрубаних дерев або чагарників*», то за проектом злочином будуть вважатися «*незаконне перевезення, зберігання, збут зрубаного лісу...*». Тобто за чинною редакцією має доводитися *незаконність порубки* дерев або чагарників, які перевозяться, зберігаються або збуваються. Натомість за проектною редакцією має доводитися *незаконність самих операцій*, тобто відсутність документів на перевезення, зберігання та збут дерев або чагарників.

На наш погляд, це є логічним втіленням запропонованої ідеї щодо утворення двох статей замість однієї: у ст. 246 КК України злочином передбачено незаконну порубку, а ст. 246-1 КК України — інші незаконні дії зі зрубаними деревами або чагарниками. При цьому треба підкреслити, що за такого проектного формулювання норми ст. 246-1 КК України не поширюватимуть свою дію на незаконну порубку.

Доцільність такого кроку підтверджується й аналізом судової практики. Зокрема, в Україні є проблемним притягнення до відповідальності осіб, які фактично здійснювали незаконні операції з деревиною, але не мають відношення до незаконних рубок. Наприклад, посадова особа лісозаготівельного підприємства, яка використовувала погашені бирки від легальної деревини для маскування незаконно зрубаних дерев, що зберігалися на території цього підприємства, була визнана не винною у скоєнні злочину, передбаченого ст. 246 КК України, з огляду на те, що не було встановлено зв'язку між її діями та незаконною рубкою цих дерев. За умов внесення змін до КК України шляхом включення окремої ст. 246-1 діяння такої посадової особи стануть юридично незалежні від незаконної порубки, що впорядкує відносини у цій сфері та спростить їх кваліфікацію.

Шомпол Олена Анатоліївна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцентка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права,
кандидатка юридичних наук*

НАУКОВІ ПОГЛЯДИ М.В. КРАСНОВОЇ НА МІСЦЕ ДЕРЖАВИ В СИСТЕМІ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВОВІДНОСИН

1. Сьогоднішня конференція є невеликою часткою у вшануванні світлої пам'яті Марії Василівни Красної. Вже більше року Марія Василівна не з нами.

Марія Василівна була людиною, яка пристрасно любила життя в усіх його проявах. Ця пристрасть до життя відчувалася і в наукових дослідженнях, і в наукових дискусіях, які часто відбувалися на кафедрі екологічного права та на науково-практичних конференціях, «круглих столах», у студентській аудиторії. Марія Василівна могла гаряче і принципово доводити свою позицію і так само гаряче й щиро визнавати, що помилялася. І це вона робила з такою відвертістю і правдивістю, що повністю «роззброювала» своїх опонентів. Марія Василівна була непересічною особистістю, яка не могла залишити нікого байдужим до проблем екологічної безпеки, охорони довкілля та використання природних ресурсів, формування правових механізмів еколого-правового регулювання.

2. Науковий спадок М.В. Красової є значним не тільки за кількістю наукових праць, але і з точки зору розгляду еколого-правової проблематики теоретичного, методологічного та практичного спрямування. Починаючи із дослідження проблем гарантування права людини на екологічну інформацію на рівні дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Гарантії реалізації права громадян на екологічну інформацію» (1997 рік) [1] і впродовж наукової діяльності, Марія Василівна завжди значну увагу приділяла проблемам: реалізації державою еколого-правових повноважень — як у процесі розвитку екологічного права та законодавства, так і через призму формування та реалізації екологічної політики нашої держави [2, с. 9–12]; забезпечення ефективності управління у сфері охорони довкілля [3, с. 9–14]; реалізації екологічних зобов'язань держави перед своїми громадянами та громадянами інших держав; врешті-решт, — питанням формування екологічної держави.

3. У своїй науковій статті «Основи формування сучасної екологічної держави в Україні», опублікованій у Віснику Київського національного університету імені Тараса Шевченка, серії «Юридичні науки», в 2021 році [4], Марія Василівна підійшла до дослідження проблем та перспектив становлення сучасної екологічної держави в Україні через розгляд фундаментальних основ, понять, правових категорій та принципів формування не тільки екологічної держави, але й екологічного права та його співвідношення із морально-етичними нормами суспільства, становлення еколого-правової парадигми та екологічної демократії, екологічної правосвідомості, розвитку та реалізації екологічної політики, екологічного міжсекторального партнерства. Як бачимо, за змістом зазначених питань, кожне із них має потужний потенціал для проведення окремих наукових еколого-правових досліджень щодо подальшого формування не тільки екологічного права та законодавства, але й сучасної екологічної держави, становлення та розвитку екологічної демократії в ній.

Марія Василівна, завжди вболіваючи за вирішення екологічних проблем у сфері охорони довкілля, захисту екологічних прав людини, еколого-правової відповідальності, компенсації екологічної

шкоди, квінтесенцію становлення екологічної держави вона вбачала у формуванні концепту Природи в праві. Концепт Природи вчена розглядала: по-перше, через зміст екологічної демократії, основною соціальною цінністю якої є Природа та її права, що розглядаються у об'єктивному та суб'єктивному розумінні [4, с. 53]; по друге, через розвиток екологічної правосвідомості, в межах якої формується еколого-правова парадигма як «сукупність філософсько-правових, загальнотеоретичних основ правових наук, тобто як система понять і уявлень, термінів і категорій, які властиві кожному періоду розвитку держави та права» [4, с. 53], що детермінує розгляд Природи та екологічних систем у якості основних об'єктів правового регулювання використання, відтворення й охорони [4, с. 53].

Аналіз даних підходів дозволяє погодитися із пропозицією Марії Василюк стосовно необхідності внесення змін до законодавства щодо визнання Природи найвищим соціальним благом [4, с. 54].

Окремої уваги і подальшого дослідження, на нашу думку, заслуговує теза М.В. Краснової, про те, що екологічна держава — не тільки правова та демократична, але й щаслива держава. Чи можна виробити правові критерії щасливої держави, суспільства і людини? Відповідь на це питання ще потребує наукового пошуку.

Список використаних джерел

1. Краснова М.В. Гарантії реалізації права громадян на екологічну інформацію. *Автореф. на здоб. наук. звання к.ю.н.: спец. 12.00.06. КНУ імені Тараса Шевченка. Київ. 1997. 17 с.*
2. Краснова М.В. Правові основи сучасної екологічної політики України: науково-методологічні питання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2016. Вип. 1(102). С. 9–13.*
3. Краснова М.В. Екологічне управління: науково-методологічні та правові питання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2016. Вип. 2(103). С. 9–14.*
4. Краснова М.В. Основи формування сучасної екологічної держави в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2021. Вип. 3(118). С. 51–56.*

Шульга Михайло Васильович

Національний юридичний університет

імені Ярослава Мудрого,

професор кафедри земельного та аграрного права,

доктор юридичних наук, професор

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИРОДООХОРОННЕ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Відомо, що земля, будучи базовим природним ресурсом, виступає місцем існування та функціонування всіх інших природних компонентів, експлуатація яких неможлива без використання земельної ділянки.

Антропогенний вплив на землю та інші природні ресурси останнім часом посилюється. Як результат це призводить до погіршення якісного стану земель та інших природних ресурсів, які перебувають у нерозривному зв'язку між собою. Отже, складається ситуація, коли потребує охорони не тільки земля, а і нерозривно пов'язані з нею інші природні ресурси. Це дає підстави вести мову про необхідність переходу до природоохоронного використання земельної ділянки.

Зазначимо, що формування вітчизняної системи землекористування здійснюється в процесі, який характеризується певною динамікою та має обов'язково регулюватися з урахуванням суспільних інтересів. Відповідні організаційно-правові, соціальні-економічні, екологічні, управлінські та інші дії та зусилля уповноважених органів держави мають бути спрямовані на організацію структури землекористування. При цьому домінуючого значення набувають публічні інтереси, які стосуються забезпечення високої економічної ефективності землекористування за умови стабільності екологічного стану земель. У зв'язку з цим формування природоохоронного землекористування в сучасних умовах актуалізується і вимагає удосконалення механізмів його організаційно-правового забезпечення. Наведений підхід зумовлений наступними факторами.

По-перше, розвиток науково-технічного прогресу та глобалізація впливів на землекористування зумовлює необхідність обов'язкового визначення і диференціації обмежень та обтяжень у використанні земельних ресурсів.

По-друге, регламентація суспільних відносин, які стосуються режимів землекористування в сучасних умовах пов'язана із запровадженням не лише публічно-правових засад у процесі правового регулювання, а й відповідних економіко-правових та соціальних стимулів.

По-третє, демократизація суспільних відносин та конституційне закріплення положення про те, що земля — це основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави, удосконалює функції держави, які стосуються гарантованого забезпечення відповідних прав власникам землі та землекористувачам.

В економічній літературі слушно зазначається, що формування землекористування і його функціонування характеризується низкою особливостей. Так, земля виступає в якості територіально-обмеженого природного ресурсу, що зумовлює, в свою чергу, виконання нею низки важливих функцій [1].

На думку економістів, поняття землекористування доцільно розглядати в природному, правовому, економічному та інших аспектах. Вони зазначають, що, наприклад, у природному відношенні землекористування являє собою земельний масив, який складається з однієї або кількох земельних ділянок, відмежованих на місцевості, які систематично використовуються у різних галузях економіки або потенційно мають умови для такого використання. На основі викладеного автори приходять до висновку, що під природоохоронним

землекористуванням слід розуміти територіальний комплекс оптимальних взаємозв'язків ґрунту, організмів і атмосфери, який включає структуру угідь, систему організмів і методів використання землі та інших природних ресурсів на різних правових титулах, як об'єкта права, об'єкта економічних, екологічних та інших земельних відносин визначеної частини єдиного земельного фонду [2].

В юридичному аспекті право землекористування — це забезпечена і гарантована законом можливість і здатність конкретної особи володіти земельною ділянкою і використовувати її за цільовим призначенням з метою вилучення корисних властивостей для задоволення матеріальних та інших потреб та інтересів. Основу природоохоронного землекористування складають передовсім принципові конституційні положення, які містять природоохоронний компонент, а також відповідні обов'язки власників земельних ділянок та землекористувачів, що закріплені Земельним кодексом України (ст. ст. 91, 96) [3]. Йдеться, зокрема, про обов'язок додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля, підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі, забезпечувати використання земельних ділянок за цільовим призначенням та ін.

Системний аналіз практики застосування землеохоронного законодавства свідчить, що ефективність реалізації відповідних правових приписів залишається досить низькою і стан земельних ресурсів, як констатується на офіційному рівні, близький до критичного. Не є виключенням у цьому сенсі і стан природоохоронного землекористування.

Новели, внесені до чинного земельного законодавства, свідчать, що законодавець не тільки спрямовує свої зусилля на поєднання заходів економічного стимулювання та юридичної відповідальності в галузі охорони земель, а й розширює економічне стимулювання шляхом впровадження заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів. Так, держава, здійснюючи економічне стимулювання таких заходів, звільняє землевласників і землекористувачів від плати за землю, за земельні ділянки, на яких виконуються роботи з лісорозведення, з меліорації, рекультивації, консервації земель та інші роботи щодо охорони земель на період тимчасової консервації, будівництва та сільськогосподарського освоєння земель відповідно до затвердженої документації із землеустрою. Окрім того, законодавець закріплює основні положення, які стосуються механізму економічного стимулювання землеохоронних заходів (ст. 27 Закону України «Про охорону земель») [4].

Список використаних джерел

1. Третяк А.М. Наукові основи землеустрою. Навчальний посібник. Київ: ТОВ ЦЗРУ. 2002. 342 с.
2. Третяк В., Лобуцько Ю. Поняття та сутність природоохоронного землекористування в умовах нових земельних відносин: Землевпорядний вісник. 2015. № 3. С. 29–33.

3. 1. Земельний кодекс України: Кодекс України; Закон від 25.10.2001 р. № 2768-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3–4. Ст. 27.

4. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 № 962-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. ст. 349.

Яремак Зоряна Василівна,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
завідувачка кафедри трудового,
екологічного та аграрного права,
кандидатка юридичних наук, доцентка

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМИРНИХ ПРОЦЕДУР ДЛЯ ВИРІШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ СПОРІВ

Система альтернативного врегулювання спору включає велику кількість способів вирішення конфліктів, які в деяких випадках мають ряд відмінностей з точки зору підходів, що застосовуються під час їх використання. У зв'язку з цим у зарубіжній і вітчизняній правовій науці виділяють різноманітні критерії віднесення альтернативних способів до предметних груп залежно від процедури, характеру конфлікту, змісту, сфери застосування, результату та інших характерних рис.

Традиційним є поділ альтернативних способів залежно від їх статусу і значення у системі альтернативного вирішення спорів на основні та комбіновані.

З-поміж основних альтернативних способів вирішення спорів, як правило, розглядають такі три способи і притаманні їм процедури, а саме:

– переговори (англ. *negotiation*) — становлять процес врегулювання юридичного конфлікту (спору) сторонами без залучення третьої особи (посередника) для надання допомоги в примиренні й досягненні угоди. Переговори орієнтовані на самостійне припинення наявних розбіжностей сторонами на власний розсуд;

– посередництво (медіація) (англ. *mediation*) — це врегулювання юридичного конфлікту (спору) сторонами за сприяння неупередженого, незацікавленого посередника, покликаного сприяти примиренню сторін та досягненню ними угоди. Медіація орієнтована на припинення наявних розбіжностей самими сторонами із загальним керівництвом проведенням процедури з боку медіатора;

– арбітраж (англ. *arbitration*) — це вирішення юридичного спору приватним (недержавним) судом, уповноваженим винести обов'язкове рішення за результатами розгляду справи, що зазвичай здійснюється за участю сторін. Арбітраж орієнтований на вирішення наявних розбіжностей нейтральною третьою особою (арбітром) з урахуванням правових позицій сторін у спорі [1, с. 223].

Гібридні (комбіновані) способи альтернативного вирішення спорів утворюються за рахунок поєднання основних способів (мед-арб, арб-мед) або внаслідок їх еволюції (міні-розгляд, колаборативні процедури, партисипативні процедури тощо). Окремо варто згадати про сферу онлайн врегулювання спорів, яка останнім часом набирає дедалі більшої популярності, пов'язаної із загальними тенденціями все більшого застосування інформаційних технологій в усіх сферах суспільного життя (онлайн медіація, онлайн арбітраж, а використання спеціальних платформ, які дозволяють особам вести онлайн переговори з метою вирішення їхнього спору).

Автори підручника «Медіація в професійній діяльності юриста» підкреслюють, що широкий спектр способів альтернативного врегулювання спору об'єднує досить різні за своєю природою процедури, одні з яких побудовані за принципом квазісудових процедур (третейський суд, арбітраж тощо), а інші — зосереджені навколо примирення сторін (медіація, консиліація, колаборативні процедури тощо) або мають рекомендаційну природу (незалежна оцінка фактів, попередня нейтральна оцінка тощо) [2, с. 88–89].

У науковій літературі зустрічаються і інші класифікаційні групи способів альтернативного врегулювання спору залежно від обраного критерію. Як бачимо, сфера застосування примирних процедур є диверсифікованою та охоплює велику кількість способів, які відрізняються один від одного специфічними ознаками, що лежать в основі критерію, обраного для класифікації способів альтернативного врегулювання спору.

Застосовуючи набуті знання форм, способів, змістовних характеристик окремих видів примирних процедур для врегулювання еколого-правового конфлікту, варто зазначити, що для вибору адекватного способу вирішення спору або врегулювання конфлікту необхідно враховувати не тільки специфіку, переваги і недоліки того або іншого способу альтернативного врегулювання спору, а й його процесуальні особливості, відносини, що склалися між сторонами тощо. Зокрема, у випадку врегулювання екологічних конфліктів необхідно брати до уваги специфічні процедури, які також можна визначити як особливий спосіб врегулювання спору. Так, в основі вирішення будь-якого конфлікту завжди лежить переговорний процес, оскільки це найпростіший спосіб дізнатися про позицію іншої сторони та продемонструвати опоненту свою. Проте можна виділити два підходи до розуміння переговорів — як складова частина для вирішення спірної ситуації і як самостійний організаційно-правовий механізм. У першому випадку переговори, наприклад, активно застосовуються в ході медіації, укладенні мирової угоди. У другому — як форма примирної процедури (участі громадськості у прийнятті еколого значимих рішень — громадські обговорення, слухання, участь громадян в оцінці впливу на довкілля, стратегічній екологічній оцінці тощо). Реалізація названих форм регулювання відносин в тій чи іншій мірі спрямована на уникнення

соціально-екологічних конфліктів та в обов'язковому порядку передбачає проведення тривалих переговорних процедур, як одного з альтернативних способів розв'язання конфліктів.

Найбільш перспективним напрямом розвитку альтернативних форм врегулювання еколого-правових конфліктів є інститут медіації. Дана форма вирішення екологічних конфліктів є найбільш поширеною у світі і з прийняттям у 2021 році закону України «Про медіацію» маємо надію, що відбудуться позитивні зміни і в національній правозастосовній практиці. Також варто нагадати й про приєднання України як підписанта 7 серпня 2019 року до Конвенції ООН «Про міжнародні угоди за результатами медіації» (United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation), що додає медіації гарантії виконання угод, укладених за результатами проведеної медіації. До речі, це єдиний вид примирної процедури, про яку безпосередньо визначено у екологічному законодавстві: відповідно до внесених у 2021 році змін у ст. 158-1 Земельного кодексу України закріплено можливість врегулювання земельних спорів шляхом медіації.

Підводячи підсумки, варто наголосити на тому, що визначальними умовами при виборі виду примирної процедури є, в першу чергу, мета (матеріально-правовий результат), яку прагнуть досягти сторони (сторона) при його використанні (застосуванні): захист суб'єктивних прав, узгодження інтересів сторін чи встановлення певних обставин; а також конкретний процесуальний результат застосування того чи іншого способу: рішення третейського суду або компетентного органу, угоду про врегулювання спору тощо.

Список використаних джерел

1. Шинкар Т.І. Сутність процедур примирення в системі альтернативного вирішення юридичних конфліктів (спорів). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія. Юридичні науки. 2017. № 876. С. 219–226.

2. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.] ; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

ДОПОВІДІ УЧАСНИКІВ СЕКЦІЙНОГО ЗАСІДАННЯ

Власенко Юлія Леонідівна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцентка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права,
кандидатка юридичних наук, доцентка*

ЕКОЛОГІЧНИЙ ДЬЮ ДІЛІДЖЕНС: СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ ПРИ ПРИЙНЯТТІ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ В БІЗНЕСІ

Не дивлячись на те, що активна фаза війни ще триває, вже зараз необхідно приймати ефективні рішення та запроваджувати низку заходів щодо планування відновлення держави і сьогодні, і в повоєнний час.

Національна рада з відновлення України від наслідків війни відповідно до Указу Президента від 21 квітня 2022 року № 266/2022 [1] в рамках 24 робочих груп розробила план заходів з повоєнного відновлення та розвитку України, перелік пропозицій щодо пріоритетних реформ та стратегічних ініціатив, проєктів нормативно-правових актів, прийняття і реалізація яких є необхідним для ефективної роботи та відновлення України у воєнний і повоєнний періоди [2].

Впровадження завдань і проєктів Плану відновлення за напрямком Екологічна безпека має забезпечити реалізацію екологічної політики відповідно до євроінтеграційного напрямку розвитку України та Європейського зеленого курсу, а також інтеграцію екологічної складової до всіх реформ та проєктів з відновлення країни відповідно до європейського курсу та засад сталого розвитку [2].

План відновлення побудований на п'яти основних принципах, а саме: негайний початок і поступовий розвиток; нарощування справедливого добробуту; інтеграція в ЄС; відбудова кращого, ніж було, в національному та регіональному масштабах; стимулювання приватних інвестицій [2]. Необхідність узгодження повоєнного відновлення з підготовкою до вступу до ЄС та з цілями Європейського зеленого курсу, також пов'язано і з необхідністю залучення інвестиційних коштів.

За оцінками Світового банку та вітчизняного Міністерства економіки, для повоєнного відновлення Україні знадобиться щонайменше \$411 мільярдів [3]. При створенні й доопрацюванні Плану відновлення України урядовці та експерти ретельно вивчали досвід повоєнної відбудови різних країн, намагаючись видозмінити кращі практики під нові завдання та виклики.

Для того, щоб отримати необхідне фінансування, надійним способом мінімізації негативних ризиків, пов'язаних з укладанням інвестиційних угод та збереженням коштів в процесі їх примноження, є детальне дослідження діяльності підприємства шляхом проведення комплексної перевірки, яка включатиме широкий спектр питань як організаційного, юридичного, економічного, так і екологічного характеру.

З огляду на це, існує об'єктивна доцільність звернути увагу і більш активно впроваджувати здійснення спеціальної експертизи — так званої процедури «дью ділідженс».

«Дью ділідженс» у світовій практиці є досить часто застосовуваною процедурою при залученні інвестицій, наданні банківських кредитів, яка дозволяє проаналізувати діяльність підприємства, оцінити юридичні, фінансові, податкові, екологічні ризики, а також розробити план заходів по їх зниженню [6]. Відповідно до визначення, дью ділідженс (англ. due diligence) — це процес збору та аналізу інформації про бізнес-об'єкт перед укладанням контракту, здійсненням угоди або придбанням активів [6].

На сьогоднішній день не існує єдиного підходу до трактування терміну «дью ділідженс». На нормативному рівні дане питання взагалі не розглядається, зарубіжні вчені та практики (юридичні, аудиторські та консалтингові фірми) по різному тлумачать зміст даної категорії, зокрема, і як систему заходів, спрямованих на всебічну перевірку законності й комерційної привабливості планової угоди чи інвестиційного проекту [6], а також як збір та аналіз інформації з метою оцінки різноманітних ризиків, пов'язаних з інвестуванням тощо [7].

Потреба передбачити, виміряти і мінімізувати усілякі ризики сформулювала пропозицію послуг з аналізу екологічної складової бізнесу, також відомих як *екологічний дью ділідженс (Ecological Due Diligence)*. Багато корпоративних угод пов'язані з екологічними ризиками. Так, забруднені ґрунт, вода і повітря, небезпечні речовини та відходи, претензії з боку громадськості та органів влади, репутаційні ризики можуть бути успадковані покупцем бізнесу при його покупці від попереднього власника.

Метою проведення даної процедури екологічного дью ділідженса є забезпечення замовника (інвестора) повною і достовірною інформацією про екологічні і соціальні впливи окремого проекту чи бізнесу, зокрема про: поточний екологічний стан матеріальних активів; відповідність вимогам національного законодавства, певним міжнародним стандартам і кращим світовим практикам; ефективність існуючої системи екологічного управління; величину потенційних екологічних ризиків і значимість їх потенційних наслідків для суспільства чи природи; загальний рівень відповідальності в екологічному та соціальному вимірах [10].

Проведення екологічного дью ділідженса також зумовлює інформоване прийняття рішень, тобто дозволяє покупцеві уникати небажаних ситуацій, пов'язаних зі: зниженням вартості активів з екологічних причин; необхідністю відшкодування екологічного збитку в результаті придбання прав власності на відповідні матеріальні активи (кошти за проведення рекультивації забруднених земель, видалення небезпечних відходів та отруйних речовин тощо); репутаційні втрати, які трапляються в результаті зв'язків з компаніями, які демонструють низький рівень екологічної та соціальної відповідальності [11].

Слід зазначити, що дана системна процедура може асоціюватися з більш відомою процедурою, а саме екологічним аудитом, однак отожднювати дані дві процедури є невірним. Так, відповідно до Закону України «Про екологічний аудит» метою здійснення екологічного аудиту є забезпечення додержання законодавства про охорону навколишнього природного середовища в процесі господарської та іншої діяльності, тоді як головною метою екологічного дью ділідженс є збір інформації про об'єкт та оцінка потенційних ризиків, пов'язаних з ним. В той же час, «дью ділідженс» можна вважати супутньою послугою аудиту, оскільки дана перевірка передбачає збір, підготовку та аналіз інформації, а, відповідно до Міжнародних стандартів аудиту, супутні послуги охоплюють погоджені процедури та підготовку інформації [10]. Також є потреба у внесенні змін до законодавства з питань здійснення екологічного страхування, якому має передувати екологічний дью ділідженс.

У вимірі сьогодення, екологічні проблеми, що пов'язані із забрудненням довкілля в результаті аварій, стихійних лих і катастроф, посилились забрудненням довкілля внаслідок воєнних дій. Проте вже зараз, не очікуючи закінчення війни, Україні треба створювати нормативно-правове поле, яке б виступало фундаментом законодавчого регулювання екологічного дью ділідженс.

Список використаних джерел

1. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента від 21 квітня 2022 року № 266/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225>.
2. План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua>.
3. Оновлена оцінка потреб України на відновлення та відбудову. URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2023/03/23/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment>.
4. Гуцаленко Л.В. Дью ділідженс — гарант успішності інвестиційного проекту в бізнес-сфері. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=efmapnp_2017_7_4.
5. Віталій Кравченко. Сутність та економічна природа інвестиційного ризику. URL: <https://livingfo.com/sutnist-ta-ekonomichna-pryroda-investitsijnoho-ryziku//>.
6. Борінков Андрей. Що таке дью ділідженс і чому це важливий етап угоди. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/217795_shcho-take-due-diligence—chomu-tse-vazhliviy-etap-ugodi.
7. Дью ділідженс (due diligence) [Електронний ресурс] // Business Intelligence: перевірка партнерів, власники компаній, дью ділідженс. URL: <http://www.business-intelligence.com.ua/node/174>.
8. І.М. Назаренко, А.І. Орехова «Дью ділідженс»: сутність, призначення та послідовність проведення. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Npkntu_e_2011_20\(1\)_56](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Npkntu_e_2011_20(1)_56).
9. Екологічний дью ділідженс (Оцінка екологічних ризиків). URL: <https://mcl.kiev.ua/ekologicheskij-dyu-dilidzhens-otsenka-ekologicheskikh-riskov/>.

10. Екологічний стан та екологічне обстеження. URL: <https://ecoza-hist.com.ua/poslugi/222environmental-due-diligence/>.

11. Про екологічний аудит: Закон України від 24.06.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1862-15#Text>.

12. Інформація для аудиторів щодо застосування професійних стандартів — які саме стандарти мають застосовуватися під час надання послуг. URL: <https://www.apu.com.ua/2021/09/24/інформація-для-аудиторів-щодо-застос/>.

Гринько Сергій Валерійович

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ВІЙСЬКОВА СТАНДАРТИЗАЦІЯ ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВА ФОРМА ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ ТА ГАРАНТУВАННЯ ПРАВА НА ЕКОЛОГІЧНУ БЕЗПЕКУ

Військова стандартизація як організаційно-правова форма охорони довкілля та гарантування права громадян на екологічну безпеку спрямована на реалізацію конституційно-правових засад, передбачених статтями 13, 14, 50 Конституції України, які є нормами прямої дії. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року, затверджена Законом України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII, передбачає, що у сфері безпеки і оборони має бути вирішене питання доступу до об'єктів військово-оборонного промислового комплексу для здійснення відповідного нагляду та контролю за дотриманням на цих об'єктах природоохоронного законодавства, запобігання забрудненню поверхневих та ґрунтових вод нафтопродуктами, знищенню природних ландшафтів тощо з метою мінімізації наслідків діяльності на цих об'єктах, що сприятиме реформам у сфері безпеки і оборони та впровадженню стандартів НАТО. Запровадження міжнародних стандартів систем екологічного управління на підприємствах і в компаніях сприятиме розвитку системи управління навколишнім природним середовищем та реалізації в Україні міжнародних природоохоронних ініціатив (ч. 5–6 розділу I).

Оскільки дія Закону України «Про стандартизацію» від 5 червня 2014 р. не поширюється на військові стандарти згідно ст. 2 останнього, варто керуватися Наказом Міністерства оборони України «Про питання військової стандартизації» від 24.02.2020 № 56, яким було затверджено Положення про військову стандартизацію (далі — Положення) та Порядок розроблення, прийняття, внесення змін, скасування, відновлення дії, оприлюднення, запровадження та застосування військових стандартів (далі — Порядок) [1].

Метою військової стандартизації (п. 5 зазначеного Положення) є, серед іншого, досягнення максимальної економії всіх видів ресурсів, які використовуються для забезпечення діяльності складових

сил оборони; забезпечення безпеки і здоров'я цивільного населення та особового складу військ (сил, частин, підрозділів) складових сил оборони; збереження довкілля. А принципами зазначеної стандартизації (п. 6 Положення) є застосування всеосяжного та системного підходу; забезпечення участі всіх заінтересованих складових сектору безпеки і оборони в розробленні військових стандартів; відкритості та прозорості діяльності з військової стандартизації; пріоритетного застосування національних стандартів та кодексів усталеної практики; пріоритетності запровадження стандартів НАТО та стандартів у сфері оборони держав-членів НАТО як військових стандартів; участі в стандартизації НАТО; добровільного застосування військових стандартів, якщо інше не передбачено нормативно-правовими актами; відповідності військових стандартів законодавству України; адаптації до сучасних досягнень науки і техніки, сприяння запровадженню інновацій та підвищення конкурентоспроможності продукції оборонного призначення вітчизняних виробників; доступності військових стандартів, а також інформації про них для користувачів; застосування сучасних інформаційних технологій для інформаційного забезпечення всіх заінтересованих сторін.

Залежно від об'єкта стандартизації розрізняють види військової стандартизації: оперативну, адміністративну та матеріальну. Об'єктами оперативної стандартизації є правила, процедури, функції, методи, діяльність та її результати у сферах планування, підготовки (за винятком стандартів колективної та індивідуальної підготовки), повсякденної діяльності, застосування військ (сил), управління військами (силами), взаємосумісності підрозділів, безпеки і здоров'я цивільного населення, особового складу та довкілля. Об'єктами адміністративної стандартизації є термінологія, управління документацією, фінансові, кадрові та інші питання, які не охоплюються оперативною та матеріальною стандартизацією. Об'єктами матеріальної стандартизації є озброєння, військова та спеціальна техніка, інші предмети постачання, вимоги до яких встановлені стандартами НАТО (стандартами у сфері оборони держав-членів НАТО) або мають гриф обмеження доступу.

Суб'єктами військової стандартизації є: 1) орган військової стандартизації (Управління стандартизації, кодифікації та каталогізації); 2) Міністерство оборони України, Генеральний штаб Збройних Сил України, органи військового управління, безпосередньо їм підпорядковані, інші утворені відповідно до законів України військові формування, органи військового управління безпосередньо їм підпорядковані, центральні та інші органи виконавчої влади, правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями або їх структурні підрозділи; 3) організації з військової стандартизації; 4) підприємства, установи та організації всіх форм власності, які виконують роботи та надають послуги для потреб оборони; 5) міжвідомчі робочі групи та робочі групи з військової стандартизації.

Загальне керівництво військовою стандартизацією здійснює заступник Міністра оборони України (згідно з розподілом обов'язків) через Управління стандартизації, кодифікації та каталогізації.

Згідно п 4 Порядку розроблення, прийняття, внесення змін, скасування, відновлення дії, оприлюднення, запровадження та застосування військових стандартів останні розробляють (приймають) на основі: стандартів НАТО та стандартів у сфері оборони держав — членів НАТО (далі — міжнародні ВСТ), крім випадків, якщо такі стандарти є неефективними у порівнянні з чинними національними нормативними документами або не відповідають законодавству України; передового досвіду, сучасного рівня розвитку науки і техніки, кращої практики. У зазначеному контексті відмітимо, що стандартами НАТО, згідно з п. 7 зазначеного Порядку є угоди зі стандартизації (Standardization Agreement — STANAG), рекомендації зі стандартизації (Standardization Recommendation — STANREC), союзні та багатонаціональні публікації НАТО (Allied Publication — AP, Multinational Publication — MP), інші, пов'язані зі стандартами, документи (Standardization Related Documents — SRD).

Етапами життєвого циклу військового стандарту (проміжку часу, який починається з моменту визначення потреби в необхідності розроблення військового стандарту і закінчується в момент його скасування), є згідно з п.7.1. зазначеного Порядку: визначення необхідності розроблення (прийняття) ВСТ (запровадження міжнародних ВСТ); планування розроблення (прийняття) ВСТ (запровадження міжнародних ВСТ); розроблення ВСТ (запровадження міжнародних ВСТ); застосування ВСТ; перевіряння, перегляд, внесення змін і поправок до ВСТ; скасування чинності ВСТ; відновлення дії ВСТ.

У сфері екології та захисту навколишнього середовища діють наступні військові стандарти [2]:

ВСТ 01.107.001–2018 (01) Екологія та захист навколишнього середовища. Екологічна безпека військ (сил) у військовій діяльності (STANAG 7147 (Ed. 2) / AJEPP-4 (Ed. B), Joint NATO doctrine for environmental protection during NATOled military activities, NEQ) чинний з 08.11.2018;

ВСТ 01.107.002–2022 (01) Екологія та захист навколишнього середовища. Поводження з відходами під час військової діяльності, чинний з 20.07.2022. Цей військовий стандарт призначений для встановлення єдиного підходу щодо поведження відходами під час військової діяльності у ЗС України;

ВСТ 01.107.003–2022 (01) Екологія та захист навколишнього середовища. Документування польових таборів у військовій діяльності (STANAG 6500 Ed. 3, AJEPP-6 Ed. C, NATO environmental file during NATO-led activities, MOD), чинний з 20.07.2022. Цей військовий стандарт сприяє екологічно відповідальному утриманню військових польових таборів та полігонів та пом'якшенню наслідків забруднення відповідних районів;

ВСТ 01.107.004–2022 (01) Екологія та захист навколишнього середовища. Система управління екологічною безпекою військ (сил) під час військової діяльності (STANAG 2583 Ed. 2 / AJEPP-3 Ed. A, Environmental management system in NATO operations, MOD) з 20.07.2022. Цей стандарт спрямований на впровадження багатонаціональних вимог до систем екологічного менеджменту процес планування операцій з метою встановлення цілісного міцного підходу до гарантування відповідності заходів з охорони довкілля правовим та політичним зобов'язанням.

Наприклад, у другій редакції проєкту Військового стандарту ВСТ 001.001 (Редакція 2) Військова стандартизація. Вимоги до побудови, викладення, оформлення, позначення та змісту військових стандартів [3] передбачено, що:

Д1.2.5. Стандарт/розділ «Вимоги щодо безпеки та охорони довкілля (екологічного захисту)» зазвичай має передбачати два розділи/підрозділи: «Вимоги щодо безпеки» та «Вимоги щодо охорони довкілля (екологічного захисту)». У розділі/підрозділі «Вимоги щодо охорони довкілля (екологічного захисту)» визначають строки (терміни) та режим використання й охорони природних ресурсів, методи контролювання за станом довкілля, вимоги щодо запобігання забрудненню довкілля, інші питання, пов'язані з охороною довкілля (екологічною безпекою) та використанням природних ресурсів.

У розділі/підрозділі подають показники та норми, які визначають:

1) вимоги до прийнятних (за рівнем і часом) хімічних, механічних, радіаційних, електромагнітних, термічних і біологічних чинників впливу на довкілля;

2) вимоги до тривалості дії забруднювальних отруйних речовин на об'єкти довкілля (водне середовище, атмосферу, ґрунт, надра, флору, іоносферу тощо);

3) вимоги до процесів демонтажу, ліквідації, демілітаризації, утилізації, знищення та захоронення виробів ОВТ.

У розділі/стандарті «Вимоги щодо охорони довкілля (екологічного захисту)» треба встановлювати вимоги до:

1) джерел забруднення довкілля у складі виробу ОВТ під час його використання (експлуатування, зберігання);

2) складу та кількісних значень забруднювальних впливів, шкідливих фізичних чинників (радіуси зон із концентрацією речовин чи рівнів шкідливих впливів не вище гранично допустимих та/чи потужності викидів, інтенсивність впливів тощо);

3) критеріїв екстремального високого забруднення довкілля (рівні шкідливих фізичних чинників унаслідок відмов (пошкоджень, аварійних ситуацій) виробу ОВТ ((з допустимою ймовірністю, що не перевищує встановлену) та заходи (засоби) щодо запобігання (ліквідації) можливим екологічним наслідкам);

4) захисних пристроїв (устаткування) у складі виробу ОВТ, що знижують екологічну небезпеку;

5) правил використання (експлуатування) виробу ОВТ (із захисними пристроями чи без них) для забезпечення його екологічної безпеки та попередження небезпеки для здоров'я персоналу (особового складу);

6) складу та характеристик технічних засобів (систем, устаткування, засобів вимірювальної техніки) для контролювання екологічності виробу ОВТ, методів та періодичності контролювання забруднювальних впливів (рівнів шкідливих фізичних чинників) виробу ОВТ під час його використання (експлуатування, зберігання), аварійних ситуацій. Виконання вимог щодо екологічної безпеки не можна здійснювати за рахунок погіршення тактико-технічних (технічних) характеристик виробу ОВТ та зниження ступеня його готовності;

7) типових організаційно-технічних заходів, спрямованих на виконання вимог щодо екологічної безпеки виробу ОВТ;

8) встановлення на виріб ОВТ устаткування, що швидко знімається, для забезпечення екологічної безпечності виробу ОВТ, яке буде демонтовано (скинуто) у разі переведення виробу ОВТ у підвищений ступінь бойової готовності;

9) екологічного безпечного розбирання/демонтуювання, демілітаризації та утилізації (знищення, захоронення) виробу ОВТ та засобів його підтримування і супроводження.

Враховуючи зазначене вище, військова стандартизація є важливою організаційно-правовою формою охорони довкілля та гарантування права громадян на екологічну безпеку.

Військову стандартизацію як організаційно-правову форму охорони довкілля та гарантування права на екологічну безпеку можна визначити як діяльність відповідних суб'єктів стандартизації із досягнення оптимального ступеня впорядкованості, встановлення положень для загального та неодноразового використання правил, настанов або характеристик, у сферах планування, підготовки, повсякденної діяльності, застосування військ (сил), управління військами (силами), взаємосумісності підрозділів, безпеки і здоров'я цивільного населення, особового складу, термінології, документації, озброєння, військової та спеціальної техніки, інших предметів постачання, вимоги до яких встановлені стандартами НАТО, в галузі використання, відтворення та охорони природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення права на екологічну безпеку.

Список використаних джерел

1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0240-20#Text>.
2. Див. Каталог військових стандартів, станом на 01.05.2023. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mil_standard/052023kat_mil_stand.pdf.
3. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mil_standard/proj_BCT_001.001_2.pdf.

ЗАКОНОДАВЧІ НОВЕЛИ ЩОДО ВИНИКНЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВ ДЛЯ ПОТРЕБ НАДРОКОРИСТУВАННЯ

Забезпечення потреб економіки в мінерально-сировинних ресурсах та ефективне їх використання є одним із основних питань сучасного розвитку України. Проблемою розвитку мінерально-сировинної бази України як матеріальної основи зростання національної економіки є відсутність зваженого системного підходу, оптимальним варіантом якого є збалансоване використання ресурсів держави і приватного бізнесу та запровадження інноваційно-інвестиційного механізму надрокористування. Окрім того, недосконалим залишається і організаційно-правовий механізм, який стосується виникнення та реалізації прав на відповідні земельні ділянки, що використовуються для потреб надрокористування.

За чинним законодавством про надра та земельним законодавством виникнення прав на користування надрами (в тому числі і для їх геологічного вивчення) не супроводжується отриманням права на користування відповідною земельною ділянкою. У компетентних державних органів після видачі ними зацікавленій особі спеціального дозволу на користування надрами фактично відсутні зобов'язання по наданню допомоги чи сприянню надрокористувачу у процесі отримання ним прав на необхідну земельну ділянку. Особливість же виникнення земельних прав для потреб надрокористування полягає в тому, що за будь-яких умов обов'язково потрібне волевиявлення самих носіїв земельних прав (власника або землекористувача), в межах земельних ділянок (чи їх частин) яких буде здійснюватися надрокористування.

Відповідно до оновленого абз. 2 ч. 4 ст. 66 ЗК України земельні ділянки усіх форм власності та категорій надаються у користування власникам спеціальних дозволів на геологічне вивчення, у тому числі дослідно-промислового розробку, корисних копалин з подальшим видобуванням корисних копалин (промислового розробку родовищ) загальнодержавного та місцевого значення та (або) на видобування корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення шляхом встановлення земельних сервітутів згідно з межами ділянок надр та строками дії відповідних спеціальних дозволів на користування надрами, а також за межами таких ділянок надр для будівництва та розміщення споруд/об'єктів, пов'язаних із зазначеним видом діяльності (з автоматичним продовженням строку дії земельного сервітуту в разі продовження строку дії відповідного спеціального дозволу на користування надрами). Встановлення земельних сервітутів для зазначених цілей здійснюється без зміни цільового призначення таких земельних ділянок, крім земель природно-заповідного фонду, оздоровчого призначення, рекреаційного

призначення, історико-культурного призначення. Таким чином, бачимо, що законодавець намагається спростити доступ надкористувача до необхідної земельної ділянки шляхом встановлення лише земельного сервітуту, оминаючи можливість оформлення земельних прав для потреб надкористування таким же речовим правом як — оренда.

Право оренди земельної ділянки, визначається як засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для провадження підприємницької та іншої діяльності (ст. 93 ЗК України). Основним документом, який регулює відносини між орендодавцем земельної ділянки і орендарем, є договір оренди земельної ділянки, за яким орендодавець зобов'язаний за плату передати орендареві земельну ділянку у володіння і користування на певний строк, а орендар зобов'язаний використовувати земельну ділянку відповідно до умов договору та вимог земельного законодавства. Обов'язковим є досягнення згоди між сторонами з істотних умов, необхідних для укладення договору оренди земельної ділянки: об'єкт оренди (кадастровий номер, місце розташування та розмір земельної ділянки); дата укладення та строк дії договору оренди; орендна плата із зазначенням її розміру, індексації, способу та умов розрахунків, строків, порядку її внесення і перегляду та відповідальності за її несплату. Право оренди земельної ділянки підлягає державній реєстрації у порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». Об'єкт за договором оренди землі вважається переданим орендодавцем орендареві з моменту державної реєстрації права оренди, якщо інше не встановлено законом.

Таким чином, можна дійти висновку, що законодавець не обмежує таку можливість використання земель для потреб надкористування на умовах оренди. Закріплення на законодавчому рівні можливості оформлення права оренди земельної ділянки, необхідної для потреб надкористування, надасть можливість вирішити колізію інтересів з одного боку — власника земельної ділянки, з іншого — власника ділянки надр.

Особливої уваги, у контексті розглянутої теми, також заслуговує закріплення, на законному рівні, попереднього погодження земельного питання надкористувачем з власником земельної ділянки. Якщо виходити з наведених положень, то можна констатувати, що надання спеціальних дозволів на користування надрами має передувати попереднє погодження з відповідними органами питання про земельну ділянку. Отримуючи дозвіл на користування надрами, зацікавлена особа має бути впевнена, що питання, яке стосується зайняття необхідної земельної ділянки, попередньо погоджене і принципово вирішене. Якщо мова йде про приватну форму власності, то зацікавлена особа повинна у власника отримати попередню згоду на зайняття земельної ділянки. У випадку ж, якщо земля перебуває у користуванні, земельне питання має бути попередньо погоджене і з землекористувачем. Такий підхід дозволить усунути конфлікт інтересів між носієм земельних прав та надкористувачем.

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ В УКРАЇНІ

Вітчизняна юридична наука відносить права на землю до основних соціальних цінностей нашого суспільства. Вони об'єктивуються в нормах Конституції, Земельного кодексу та інших законів України. Право на землю — це надані особі юридично зафіксовані та забезпечені можливості щодо використання землі для задоволення її життєвих потреб на основі балансу приватних та публічних інтересів. В.В. Носік виділяє такі ознаки юридичної природи земельних прав: а) об'єктивна зумовленість природними правами людини; б) функціональне призначення землі; в) нормативне закріплення цих прав; г) їх гарантованість та державна забезпеченість [1, с. 81–85].

Проте, як зазначає П.Ф. Кулинич, процес формування сучасної системи прав на землю не є завершеним. Відповідно у ній присутні земельні права, характерні для радянського періоду (право постійного користування землею), земельні права, породжені як тимчасові (перехідні) у період реформування земельних відносин (право на земельну частку (пай) та земельні права, які є основою земельного ладу країн з ринковою економікою. Водночас у літературі ведуться дискусії щодо можливості появи у земельному законодавстві України нових видів прав на землю [2, с. 119–130].

Цивілістична традиція поділяє права на землю на речові та зобов'язальні. Слід зазначити, що такий поділ прав виник ще у Стародавньому Римі і знайшов своє продовження в законодавстві країн романо-германської системи права, які стали наступниками римського права. І якщо в кодексах, побудованих на інституційній системі (приклад — Цивільний кодекс Франції), цей поділ виявляється не настільки очевидно, то в кодексах, де була використана пандектна модель, він має основоположне значення.

Як зазначає Р.А. Майданік, «сутність речового права характеризується двояко: як відношення абсолютне з приводу речі (у розумінні усунення всіх третіх осіб) і речове, що встановлює панування над річчю, належну особі на праві власності, праві володіння, праві на чужу річ, абсолютному за своїм характером і забезпеченому захистом від усіх третіх осіб [3, с. 561].

В земельному законодавстві речові права на землю закріплені у Земельному кодексі України, який виділяє право власності на землю, право користування землею, право земельного сервітуту, право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) і право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій) [4]. Всі речові права формуються відповідно до Закону «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

Правова доктрина відносить до речових прав на земельні ділянки право власності на землю та похідні від права власності речові права на землю. В юридичній літературі інколи вживається термін «обмежені речові права», який за змістом включає ту ж групу прав, що відноситься і до похідних речових прав на землю [5, с. 73–78].

Водночас питання про ознаки речових прав є дискусійним. Проте цивілісти вважають, що такими ознаками є, насамперед, абсолютний, виключний характер таких прав [6, с. 663–664]. Однак, такий висновок не релевантним щодо суб'єктивних зобов'язальних прав. Зобов'язальне право особи — це суб'єктивне право, що складається з можливостей його носія (кредитора) вимагати від іншої особи (боржника) здійснення чи утримання від здійснення певної дії (виконання обов'язку), а також заявити таку вимогу та, у випадку виконання обов'язку — отримати і привласнити результати такого виконання.

Порівнюючи речові та зобов'язальні права на землю, Д.В. Бусуйок виділяє такі їх ознаки: 1) зобов'язання опосередковують процес переміщення земельних ділянок. Речові права регулюють приналежність земельної ділянки конкретній особі; 2) у зобов'язальних правовідносинах уповноваженій особі кореспондується певний зобов'язаний суб'єкт, відомий уже на момент виникнення зобов'язання. У речових правовідносинах уповноваженому суб'єкту протистоїть необмежене коло осіб; 3) у зобов'язанні поведінка зобов'язаної особи зумовлює реалізацію суб'єктивного права. У речових правах уповноважена особа може діяти певним чином самостійно, внаслідок чого вона реалізує це права без допомоги зобов'язаної особи; 4) головний зміст обов'язку боржника в зобов'язанні становить перевага у здійсненні активних дій, причому їх зміст конкретизується в законодавстві чи договорі. У речових відносинах, навпаки, на перший план виходить саме утримання від дій, що порушують суб'єктивне право уповноваженої особи; 5) суб'єктивні права в зобов'язанні залежать від його виникнення, типу і виду зобов'язання. Проте речові суб'єктивні права спираються виключно на норми законодавства, що передбачають види та зміст цих прав [7, с. 120].

Відтак, на нашу думку, головною відмінністю між речовим та зобов'язальним правами є їх об'єкт. Так, об'єктом речового права завжди є річ, а у зобов'язальному праві — дія, право вимоги здійснювати певні дії.

Водночас, сьогодні серед правознавців є суперечливим питання щодо форм реалізації речових і зобов'язальних прав, а також їх співвідношення, тому навколо даного питання точаться багато дискусій.

У літературі пропонується цікавий погляд на вирішення даної проблеми. Пропонується, що у разі якщо існує потреба отримати стійке, стабільне право, при здійсненні якого суб'єкт буде самостійно вступати у відносини із третіми особами, — слід встановити речове право. Якщо ж потреби для користувача вступати у відносини з третіми особами просто немає, а саме право необхідно встановити дуже оперативно та/або на невеликий строк — у цих випадках адекватним правовим інструментом є зобов'язальне право [8, с. 40–49].

На наш погляд, таке ж розуміння функціональних можливостей речових і зобов'язальних прав характерне і для прав на землю. Водночас оскільки концепція речових і зобов'язальних прав була сформована у лонах цивільного права і призначалася для обслуговування приватних інтересів осіб на засадах приватного (цивільного) права, то застосування речових і зобов'язальних прав для регулювання земельних відносин без їх «земельно-правової спеціалізації» уявляється неможливим. Адже на відміну цивільного права, де переважають приватно-правові принципи та норми, у земельному праві домінуючими є публічно-правові норми. Відповідно юридичну природу речових і зобов'язальних прав на землю доцільно визначати відповідно до юридичної природи земельного права.

Список використаних джерел

1. Носік В. В. Виникнення прав на землю: теоретичні і практичні аспекти / В. В. Носік // Право України. — 2004. — № 9. — С. 81–85.
2. Кулинич П. Ф. Право на землю і володіння землею в земельному праві України. Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 92 / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2022. С. 119–130.
3. Майданик Р. А. Речове право: підручник. Київ: Алерта, 2019. 1102 с.
4. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3. Ст. 27.
5. Харченко Г. Поділ речових прав у доктрині цивільного права. Підприємство, господарство і право. Київ, 2019. Вип. 5. С. 73–78.
6. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / За відповід. ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — Т. 1. 832 с.
7. Бусуйок Д.В. Правове регулювання виникнення, здійснення та припинення прав на землю: навчальний посібник / Д.В. Бусуйок / [За заг. ред. П.Ф. Кулинич]. — К.: Вид-во Європейського університету, 2010. — 185 с.
8. Мірошниченко А.М., Ріпенко А.І. Зобов'язальні права користування земельною ділянкою / А. Мірошниченко, А. Ріпенко // Право України. — 2012. — № 7. — С. 40–49.

Закаль Оріся Орестівна

*Національний університет біоресурсів
та природокористування України
аспірантка юридичного факультету кафедри аграрного,
земельного та екологічного права ім. акад. В.З. Янчука*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ ШУМОВОМУ НАВАНТАЖЕННЮ, ЯК ЗАПОРУКА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАСЕЛЕННЯ

Характеристикою сьогодення є експансія міст та занепад сільської місцевості на цьому тлі, що і впливає на населення, яке урбанізується.

Однією з найглобальніших проблем населених пунктів є шумове навантаження, яке здалося би надмірним будь якій людині, що проживала сторіччя назад.

Людина може сприймати безліч звуків різних частот та інтенсивності. З усього багатоманіття звуків та з тих, які небажані та шкідливі для здоров'я звуки кваліфікують як шуми. Шкідливість, яких залежить від різних факторів.

Шум — є однією із форм фізичного (хвильового) забруднення навколишнього середовища. Він виникає внаслідок коливальних змін тиску повітря. Загалом це хаотичне нагромадження звуків різної частоти, потужності (амплітуди) і тривалості, які виходять за межі звукового комфорту.

Небажані або шкідливі для здоров'я звуки кваліфікують, як шуми. Шкідливість, яких залежить від інтенсивності та частоти тривалості в часі [1].

На думку вчених екологів шум вище 110 Дб до 160 Дб викликає від розладів здоров'я до тяжкої контузії. При цьому вчені виключають можливість будь-якої адаптації до шумів, тому існують чіткі нормативи рівнів шуму для громадських місць. Шум шкідливий не тільки для людини, а й для рослин та тварин [1].

Шум не лише погіршує самопочуття людини, а й знижує продуктивність праці на 10–15%. У зв'язку з цим боротьба з ним має не лише санітарно-гігієнічне, а й велике техніко-економічне значення [3].

Вищевикладене підтверджується статистикою висвітленою експертами Всесвітньої організації охорони здоров'я, які зазначають, що близько 2% усіх смертей викликано захворюваннями, пов'язаними з надмірним шумом. Підвищений рівень шуму створює у людей стан тривоги, а звідси — життєзагрозливі стани для здоров'я організму. Щорічно тисячі людей помирають від нестачі тиші та спокою [2].

Варто звернути увагу, що негаразди пов'язані з шумовим навантаженням є дуже подібними до «теорії розбитих вікон», що була сформульована Джеймсом Квінн Вілсоном і Джорджем Келлінгом. Змістом якої є те, що якщо хтось розбив скло в будинку і ніхто не вставив нове, то незабаром жодного цілого вікна в цьому будинку не залишиться. Отже, явні ознаки відсутності порядку та недотримання людьми прийнятих норм поведінки провокують суспільство до аналогічних вчинків, що спричиняють зростання кількості злочинів.

Відтак, можна зробити висновок, що стан навколишнього природного середовища в населеному пункті в тому числі шумове навантаження на населення опосередковано корелюється з поведінкою людей.

Однак, механізм боротьби з джерелами шумового забруднення в правовому полі України не є глибоко розробленим. Фактично на законодавчому рівні в Україні дане питання врегульовано лише ст. 24 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», що лише встановлює зобов'язання органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та громадян щодо захисту населення від шкідливого впливу шуму.

Дане питання також регулюється підзаконними нормативно-правовими актами, а саме: Правилами користування приміщеннями

житлових будинків і гуртожитків, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 08 жовтня 1992 року № 572 «Про механізм впровадження Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду». Проте, у разі недотримання розпоряджень, приписів, висновків посадових осіб органів державної санітарно-епідеміологічної служби порушникам загрожує лише санкція у формі штрафу у розмірі від 17 до 204 гривень.

Також, Державними будівельними нормами України (ДБН 360-92) встановлюються допустимі рівні шуму на різних об'єктах, територіях різного господарського призначення.

Разом із тим, статтею 21 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» передбачено ряд заходів спрямованих відверненню, зниженню і досягненню безпечних рівнів виробничих та інших шумів, а саме:

- створення і впровадження малошумних машин і механізмів;
- удосконалення конструкцій транспортних та інших пересувних засобів і установок та умов їх експлуатації, а також утримання в належному стані залізничних і трамвайних колій, автомобільних шляхів, вуличного покриття;
- розміщення підприємств, транспортних магістралей, аеродромів та інших об'єктів з джерелами шуму під час планування і забудови населених пунктів відповідно до встановлених законодавством санітарно-гігієнічних вимог, будівельних норм та карт шуму;
- виробництво будівельних матеріалів, конструкцій, технічних засобів спорудження житла, об'єктів соціального призначення та будівництво споруд з необхідними акустичними властивостями;
- організаційні заходи для відвернення і зниження виробничих, комунальних, побутових і транспортних шумів, включаючи запровадження раціональних схем і режимів руху транспорту та інших пересувних засобів і установок у межах населених пунктів.

Однак, в даному аспекті варто звернутись до досвіду економічно-розвинутих країн в яких існує ціла низка нормативно-правових актів, що врегульовують питання покарання шумових забруднювачів. Розмір штрафів в яких є досить високими, що спонукає населення привести рівень шуму у відповідність з нормою. Так, наприклад, у місті Нью-Йорк за перевищення встановленого рівня шуму накладається санкція у формі штрафу у розмірі від 45 до 25 000 доларів США, що прямо передбачено Шумовим кодексом (Noisy Code) штату Нью Йорк. Не зважаючи на те, що боротьба з шумом є технічно важкою і дорогою за сучасних умов, економічно-розвинуті країни витрачають близько 100–120 млрд. євро на рік, задля боротьби з шумовими навантаженнями [4].

Підсумовуючи, варто зазначити, що оновлення чинного законодавства України дозволить здійснити прямі кроки, направлені на оновлення політики, спрямованої на створення системи ефективного захисту населення від шкідливих впливів шумів. Значну роль у вирішенні даної проблеми відіграє створення ефективних місто-будівних програм та стратегій органами місцевого самоврядування.

Комплексне озеленення територій в місцях найбільшої концентрації шумів, міські цільові програми вертикального озеленення фасадів будинків, будівництво шумозахисних екранів та інші заходи, що дозволять мінімізувати негативний вплив шумів на здоров'я населення та підвищити якість мікроклімату у населених пунктах.

Список використаних джерел

1. Залеський І.І., Клименко М.О. «Екологія людини»: підручник 2-ге вид., переробл. і допов. — Рівне : НУВГП, 2013. — Ст. 99–104.
2. Веб-сайт. URL: <https://www.unian.ua/health/country/92227-postiyniy-shum-nebezpechniy-dlya-zdorovya.html>.
3. Веб-сайт. URL: <http://uz.dsp.gov.ua/index.php/diialnist/hihiiena-pratsi/749-shum-ta-ioho-shkidlyvi-naslidky>.
4. Веб-сайт. URL: <http://kreschatic.kiev.ua/ua/4408/art/1390425019.html>.

Ковтун Дмитро Сергійович

*Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України,
аспірант відділу проблем аграрного, земельного,
екологічного та космічного права*

ШКОДА, ЗАПОДІЯНА ЛІСОВОМУ ФОНДУ УКРАЇНИ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ, ЯК РІЗНОВИД ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ

Ми є свідками безпрецедентного в історії варварства: екологічна шкода від повномасштабної агресії Росії становить 3 трлн грн., частина природних ресурсів втрачена назавжди. Пошкоджено близько 3 млн га лісу. Це майже третина лісових територій України, 500 тис. га зараз перебувають під окупацією або в зоні військових дій [1].

Шкода, заподіяна лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, є різновидом екологічної шкоди. У національному екологічному законодавстві не міститься поняття «екологічна шкода». Розглянемо деякі підходи щодо поняття та правової природи екологічної шкоди у юридичній науці.

За енциклопедичним визначенням, екологічна шкода — це шкода, завдана навколишньому природному середовищу та його природним ресурсам, має суто екологічні наслідки та негативно позначається на здоров'ї людей та стані економіки [2]. У юридичній науці така шкода класифікується: а) за типами правовідносин — на правомірну та протиправну; б) за підставами виникнення — еколого-договірну та еколого-позадоговірну; в) за існуванням у часі — минулу, теперішню та майбутню; г) за територіальним рівнем — об'єкту (місцеву), регіональну, національну та транснаціональну; ґ) за обсягами заподіяних збитків — економічну та суто екологічну; д) за характером посягання на відповідні екологічні блага — майнову (матеріальну) та моральну [3, с. 13].

Екологічна шкода може проявлятися у таких формах: забруднення природного середовища; знищення, пошкодження, виснаження

природного середовища та окремих його комплексів і об'єктів; порушення екологічних зв'язків; заподіяння шкоди здоров'ю громадян. Як вірно зазначає М.В. Краснова, шкода визначається також як негативні вимірні зміни природного ресурсу або порушення пов'язаної з природними ресурсами послуги, що можуть відбутися безпосереднім або не безпосереднім чином [3, с. 56]. Відповідно до концепції «безвартісних природних ресурсів», на слушну думку вченої, визначити фактичні обсяги шкоди, заподіяної природі, неможливо, оскільки не можна визначити вартість природних об'єктів, на створення яких суспільство не виробило ніяких затрат [3, с. 71]. Незалежно від типу економічного розвитку в сучасних умовах очевидно, що екологічна шкода постійно зростає і жодна з можливо існуючих методик її оцінки на практиці виявляються неповними, оскільки підривається фундамент існування самого життя на планеті. Тому будь-які підрахунки можливих екологічних збитків і втрат можуть бути умовно прийнятими з урахуванням певного ступеня ймовірності, а не істинності [3, с. 71].

Особливість екологічної шкоди полягає в тому, що в більшості випадків вона є непоправною або відносно відновлювальною, оскільки відтворення компонентів природи пов'язано з довготривалим періодом. В еколого-правовій науці виділяють такі способи відшкодування екологічної шкоди: поновлення майна в натурі (відтворення знищених природних ресурсів); відшкодування збитків, завданих природним компонентам (відновлення природних ресурсів); відшкодування збитків природокористувачу; компенсація витрат, спрямованих на оздоровлення навколишнього середовища і поліпшення його якості.

Шкода, заподіяна лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, є різновидом екологічної шкоди і відповідає наведеним вище сутнісним характеристикам. Процедура визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, починаючи з 19 лютого 2014 року, визначається Порядком визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 [4]. Одним із напрямів визначення шкоди та збитків Порядок визначає втрати лісового фонду — напрям, що включає втрати і пошкодження лісів і лісових ділянок, та пов'язані із ними витрати. Основні показники, які оцінюються: втрати лісогосподарського виробництва, спричинені обмеженням прав землекористувачів; втрати лісокористувачів, заподіяні тимчасовим зайняттям земельних ділянок, встановленням обмежень щодо їх використання та неодержанням доходів у зв'язку з тимчасовим невикористанням земельних ділянок [4].

Визначення шкоди та збитків здійснюється відповідно до Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженій наказом Міндовкілля від 5 жовтня 2022 року № 414 [5]. Ця Методика застосовується для визначення шкоди та збитків, заподіяних земельним ділянкам

лісогосподарського призначення, захисним насадженням лінійного типу, лісовим розсадникам, лісовим культурам та мисливським угіддям внаслідок збройної агресії Російської Федерації, що включає втрати лісових насаджень та пов'язані із ними: втрати лісогосподарського виробництва, спричинені обмеженням прав землекористувачів; втрати пошкодженої, втраченої заготовленої лісопродукції; неотримані доходи лісокористувачів, заподіяні тимчасовим зайняттям земельних ділянок, встановленням обмежень щодо їх використання, від: непроведення рубок (вартість лісопродукції, рентна плата); неможливості здійснювати побічне користування (зокрема заготівлю березового соку, ягід, грибів); витрати на підготовку ґрунту під створення лісових культур; витрати на вирощування садивного матеріалу у лісових розсадниках, створення та догляд за лісовими культурами; втрати мисливського господарства, внаслідок знищення або пошкодження вольєрів, інших біотехнічних споруд, мисливських тварин [5].

Ми бачимо суто економічну складову екологічної шкоди. Але ж, відповідно до ч. 2 ст. 1 Лісового кодексу України, ліси виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах. Отже, господарські функції лісу не є першочерговими, пріоритетними та визначальними відповідно до концепції лісового законодавства. Зі знищенням, захопленням або пошкодженням рашистами значних площ лісового фонду України, ліси припинили надавати Українському народові екосистемні послуги (або стали надавати їх в меншому обсязі). Так, наприклад, через небезпеку, викликану замінуванням лісів, ми не можемо відпочити у лісі, позбирати гриби, ягоди, квіти, лікарські трави тощо. Обчислення такої шкоди, заподіяної лісовому фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації, зазначена вище Методика не передбачає, фактично зводячи цей різновид екологічної шкоди переважно до економічної (природоресурсної) складової. Між тим, ліси здатні підтримувати гідрологічний режим річок, запобігати ерозії та забрудненню ґрунтів, боротися з суховіями, регулювати кислотний баланс в атмосфері, забезпечувати поглинання парникових газів та створювати необхідні умови життя на Землі. Це і є так звані екосистемні послуги, недоотримання яких є важливою складовою шкоди, завданої лісовому фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Це має враховувати зазначена вище Методика. Але першочерговим завданням є розробка та прийняття Закону України «Про екосистемні послуги» та розроблення відповідних методичних підходів щодо їхньої класифікації та обчислення.

Отже, нагальною необхідністю сьогодні є закріплення у національному екологічному законодавстві (зокрема, у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища») поняття «екологічна шкода», розробка та прийняття Закону України «Про екосистемні послуги», що слугуватиме правовим підґрунтям для вне-

сення змін до зазначеної вище Методики щодо доповнення її «еко-системою складовою». Держава-агресорка має відшкодувати Україні заподіяну екологічну шкоду у повному обсязі, за кожне знищене дерево, за кожну знищену тварину чи рослину та за недоотримані екологічні послуги нинішнім та майбутнім поколіннями.

Список використаних джерел

1. Екологічна шкода від військової агресії Росії складає 3 трильйони. URL: https://biz.censor.net/news/3403800/ekologichna_shkoda_vid_viyiskovoyi_agresiyi_rosiyi_skladaye_3_trylyiony_minpryrody (дата звернення — 11.05.2023).
2. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К. : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 1999. Т. 2. 744 с.
3. Краснова М.В. Проблеми компенсації шкоди за екологічним законодавством України. Дис. ... докт. юрид. наук. 12.00.06. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2009. 440 с.
4. Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF/print> (дата звернення — 11.05.2023).
5. Методика визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Затверджено наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 5 жовтня 2022 року № 414. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-22#Text> (дата звернення — 11.05.2023).

Коломійцева Діана Миколаївна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцентка кафедри земельного та аграрного права
Навчально-наукового інституту права
кандидатка юридичних наук, доцентка*

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ ТА ОХОРОНОЮ ЗЕМЕЛЬ В ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Розгляд пропонованої теми неможливий без слів про Марію Василівну Краснову, яка зробила величезний особистий внесок в розуміння природи правового регулювання відносин, пов'язаних з контролем за її використанням та охороною.

Кожен свій науковий вибір, починаючи студентських лав, кандидатської дисертації, подальшого творчого пошуку свого інтересу та власного розуміння себе в науці та викладацькій діяльності довжиною в роки, я робила усвідомлюючи один життєвий принцип, яким колись зі мною поділилася Марія Василівна Краснова: *«Хочеш бути щасливим — будь ним. Якщо ти не робиш вибір, це теж вибір, і цілковито твоя відповідальність за зроблене чи не зроблене»*. Ця проста життєва мудрість, яку пронесла крізь своє життя Марія Василівна, особисто для мене означала право на вибір себе, своєї долі, своєї волі, своєї сили

та свого шляху. Власне саме такою людиною волі, неймовірної внутрішньої сили, своєї правди та своїх життєвих цінностей та принципів для мене завжди була і назавжди залишиться в пам'яті Марія Василівна Краснова, мій Вчитель та провідник у науковий світ пізнання.

Її працездатність, залізна воля, внутрішня послідовність і системність, яка поєднувалась із душевним співчуттям, життєвим позитивом та природньо-глибоким відчуттям дару Життя у всіх його формах на Землі знайшли своє втілення у численних наукових працях, справжній глибинний внесок яких у розвиток науки «Екологічного права» ще буде предметом дослідження та розкриття не одного покоління наступників. Та мабуть особливим даром, яким володіла Марія Василівна, який сформував її особливе, подекуди гостре відчуття навколишнього світу, що відображається в її працях, був погляд на життя та науку з позиції справедливості та прагнення істинного правопорядку.

Саме такою *справжньою*, в усіх значеннях цього слова, була Марія Василівна, яка вміла називати речі своїми іменами, та завжди прагнула досконалості та високої якості в усьому, що вона робила та з чим працювала.

Саме з таких позицій та принципів, маємо оцінювати результати проведеної реформи в частині децентралізації контролю за використанням та охороною земель. Адже випробування війною, з одного боку є великою трагедією людства XXI століття, з іншого боку створює підстави для пошуку того істинного правопорядку, який має обов'язково винести з неї український народ і наша держава.

У зв'язку з прийняттям та вступом в силу *Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28.04.2021 р.* права здійснення державного контролю за використанням та охороною земель з 26.05.2022 р. набули виконавчі органи сільських, селищних, міських рад, що одночасно призвело до скасування самоврядного контролю, здійснення якого було передбачено ст. 189 ЗК України.

Децентралізація повноважень в сфері використання та охорони земель призвела до прийняття представницькими органами територіальних громад *Положень (порядку) здійснення державного контролю за порушенням земельного законодавства та відшкодування безпідставно збережених коштів за використання земель комунальної власності відповідної ради.*

Відповідно до затверджених радами положень (до прикладу, Рішення П'ятихатської міської ради від 28 листопада 2022 р. № 1182–23/VIII [1], Рішення Петропавлівської сільської ради від 16.09.2022 р. № 1739 [2] тощо) метою державного контролю є захист прав та інтересів ради, зменшення втрат до місцевого бюджету, шляхом запровадження єдиного механізму добровільного відшкодування землекористувачами безпідставно збережених коштів за використання земельних ділянок комунальної власності, раціонального використання та збе-

реження земель, а також встановлення досудового механізму відшкодування таких коштів. Правовий аналіз змісту положень дозволяє стверджувати, що суть державного контролю, який здійснюється радами зводиться до виявлення фактів самовільного зайняття земельних ділянок та застосування алгоритму добровільного відшкодування землекористувачами безпідставно збережених коштів за використання земельних ділянок комунальної власності територіальної громади.

Зазначене положення корелюється з посадовою інструкцією державних інспекторів з державного контролю за використанням та охороною земель Земельного відділу відповідної ради, в якій основний акцент повноважень зміщено в сторону виявлення фактів самовільного зайняття земельних ділянок та укладання угод про добровільне відшкодування безпідставно збережених коштів [3].

Іншими словами, метою державного контролю за використанням та охороною земель за результатами реформи децентралізації став пошук правових підстав для наповнення місцевого бюджету коштами фактичних землекористувачів.

Не применшуючи значення самовільного зайняття земельних ділянок як правопорушення, за якими має обов'язково слідувати застосування відповідальності, в тому числі матеріальної, при правовому аналізі подібних рішень органів місцевого самоврядування, напрошуються наступні питання: *Чи ефективні ці способи контролю? Чи зазначені законодавчі заходи контролю сприяють упередженню нанесення шкоди земельним ресурсам та навколишньому природному середовищу? І чи справді такі заходи контролю запобігають порушенням законодавства України у сфері використання та охорони земель?* Адже саме такі завдання має виконувати така функція державного управління земельним фондом країни як державний контроль за використанням та охороною земель, що прямо передбачено Законом України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» (ст. 2).

Саме в період дії воєнного стану час звернутися до цих питань, адже кризу події сьогодення ми тільки починаємо шлях пізнання себе у світі природи, з глибоким усвідомленням того, до яких наслідків може призводити діяльність людства на землі. Тож одним із дуже важливих завдань воєнного періоду є переосмислення багатьох інструментів правового впливу відносно використання природних ресурсів, в тому числі земельних ресурсів, а разом з цим нового значення має набути питання правового регулювання змісту, мети та способів здійснення державного контролю за використанням та охороною землі.

На цьому шляху, при створенні нового правопорядку, необхідно пам'ятати пророчі слова Марії Васиївни: *«Думається, що Україна зробить особливий внесок у правовий механізм формування нового типу взаємин суспільства і природи, що повністю виключатимуть руйнування і деградацію навколишнього природного середовища, а збереження і відновлення природних систем стане одним із пріоритетів державної екологічної політики»* [4].

Список використаних джерел

1. Положення (порядок) здійснення державного контролю за порушенням Земельного законодавства та відшкодування безпідставно збережених коштів за використання земель комунальної власності П'ятихатської міської територіальної громади, затверджене Рішенням сесії П'ятихатської міської ради від 28 листопада 2022 р. № 1182–23/VIII // електронний режим доступу: <https://pyatihmr.dp.gov.ua/rishennya-gromadi/pro-zatverdzhennia-poriadku-zdiisnennia-derzhavnoho-kontroliu-za-porushenniam-zemelnoho-zakonodavstva-ta-vidshkoduvannia-bezpidstavno-zberezhenykh-koshtiv-za-vykorystannia-zemel-komunalnoi-vl>.
2. Положення (порядок) здійснення державного контролю за порушенням Земельного законодавства та відшкодування безпідставно збережених коштів за використання земель комунальної власності Петропавлівської сільської ради, затверджене Рішенням сесії Петропавлівської сільської ради від 16 вересня 2022р. № 1739 // електронний режим доступу: <https://petropavlivska-gromada.gov.ua/docs/1277439/>.
3. Проект посадової інструкції Начальника сектору, державного інспектора з державного контролю за використанням та охороною земель Земельного відділу _____ ради // електронний режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/16199>.
4. Краснова М.В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти): монографія / М.В. Краснова. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. — С. 5.

Круговий Сергій Вікторович

*Запорізький національний університет,
аспірант кафедри цивільного права*

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ОХОРОНИ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ РИБОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Статтю 14 Конституції України проголошено землею основним національним багатством нашої країни. Також на конституційному рівні закріплено принцип правової охорони земель, які підлягають особливій охороні з боку держави. Більш того, в Конституції України встановлено засади суспільно-правових відносин щодо набуття та реалізації права власності на землю, а функція охорони прав суб'єктів земельних відносин віднесена до прямого обов'язку держави. Зазначені положення в подальшому були відображені та більш деталізовані у прийнятому у 2001 році Земельному кодексі України, а також в інших нормативно-правових актах земельного законодавства. В цьому контексті варто згадати статтю 5 Земельного кодексу України, яка визначає принцип забезпечення раціонального використання й охорони земель та принцип пріоритету вимог екологічної безпеки базисом земельного законодавства.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про охорону земель», охорона земель це — система правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільсько-

господарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

Сьогодні актуальними як з наукової, так і з практичної точки зору вбачаються питання охорони земель під водними об'єктами, що використовуються для здійснення рибогосподарської діяльності. Забезпечення охорони таких об'єктів сприятиме збереженню водних екосистем та самих водних біоресурсів. Зокрема, земля під водними об'єктами впливає на якість води, що має велике значення для риб та інших водних організмів. Наприклад, донний осад може служити як природний фільтр, затримуючи та очищаючи багато забруднень, що потрапляють у воду. Це допомагає зберегти якість водних ресурсів та забезпечити здорове середовище для росту риб та іншої водної фауни.

Деякі ключові аспекти охорони земель під водними об'єктами при здійсненні рибогосподарської діяльності мають включати наступне:

- заборону забудови і займання земель під водними об'єктами. Важливо заборонити будівництво і використання земельних ділянок під водою, так як це може призвести до зрушення природних біоценозів та зниження якості водних середовищ;

- контроль за використанням бережної зони. Прибережні зони водних об'єктів є особливо вразливими місцями, оскільки тут зустрічаються важливі рибні середовища. Необхідно встановлювати правила щодо використання цих зон, забороняти руйнування берегової рослинності та незаконний вилов риби;

- запровадження заходів ерозійного захисту. Ерозія ґрунту під водою може призвести до зниження якості водних екосистем та втрати придатності для риборозведення. Застосування заходів ерозійного захисту, таких як висадження водяної рослинності та утворення природних бар'єрів, сприяє збереженню ґрунту під водою;

- контроль за забрудненням. Забруднення води може мати негативний вплив на водні біоресурси. Для збереження здорового середовища для риб необхідно контролювати та запобігати забрудненню води від сільськогосподарських, промислових та інших джерел.

Охорона водних об'єктів при риборозведенні є дуже важливим питанням, оскільки риба є одним з головних біоресурсів, що використовуються людиною. Основною метою охорони водних об'єктів при здійсненні рибогосподарської діяльності є збереження рибних запасів та забезпечення їх стійкого та раціонального використання. Діяльність людей, пов'язана з рибальством та риборозведенням, може мати серйозний вплив на водні екосистеми та природні ресурси, що в них містяться.

Для забезпечення охорони водних об'єктів при риборозведенні необхідно дотримуватися правил і норм, які регулюють рибальство.

Наприклад, необхідно дотримуватися мінімального ловного розміру, забороняється вилов риби меншого розміру, заборонені методи лову, заборонена вилов риби в нерестовий період, та інше.

Окрім того, важливим елементом охорони водних об'єктів є створення спеціальних зон, де забороняється рибальство або встановлюється режим обмеження лову. Це можуть бути заповідні території, рибоохоронні зони, зони відпочинку, а також обмеження на лов риби в нерестовий період.

Також для забезпечення охорони водних об'єктів при здійсненні рибогосподарської діяльності важливо постійно здійснювати моніторинг рибних запасів та водних біотопів, а також контролювати дотримання правил рибальства. Для цього можуть використовуватися різноманітні наукові методи та засоби спостереження, включаючи літаки, дрони, різноманітні датчики та інше.

Охорона водних об'єктів при риборозведенні передбачає вжиття ряду заходів для збереження біорізноманіття та підтримки екологічної рівноваги в водних екосистемах. До таких заходів можуть належати:

1) регулювання рибальського промислу та встановлення лімітів на вилов риби для підтримки її чисельності в природних водоймах;

2) захист водойм від забруднення та інших негативних впливів, які можуть негативно впливати на стан водних екосистем та на здоров'я людей, що використовують ці водойми для риболовлі;

3) регулярне моніторингове дослідження водних екосистем та збереження даних про стан рибних запасів;

4) розробка та впровадження програм оновлення та розвитку рибних запасів;

5) здійснення просвітницької роботи серед населення щодо необхідності збереження природних ресурсів та здоров'я водних екосистем.

Кузь Валерія Олександрівна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
студентка 2 курсу ОР «Бакалавр»*

*Навчально-наукового інституту права
Науковий керівник: Ковальчук Т.Г.*

МІЖНАРОДНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЗА ЕКОЦИД В УКРАЇНІ

Одним з пріоритетних напрямів державної політики є забезпечення екологічної безпеки населення та підтримання екологічної рівноваги на території України. Дана норма знайшла своє відображення у статті 16 Конституції України [1]. Вторгнення Російської Федерації на територію України супроводжується численними злочинами як проти окремих природних комплексів, так і навколишнього природного середовища в цілому. Тобто тут беруться до уваги численні фактори терору які вже відбуваються — використання хімічної зброї, деградація ґрунтів, винищення природно-заповідного фонду, отруєння

повітря, вод, лісів, флори та фауни шляхом масованих ракетних атак, та ті, що можуть відбутись в майбутньому — застосування ядерної зброї. Ці дії спрямовані на екоцид не лише України, а й всього світу.

Свого поширення термін «екоцид» набув у 1970-х роках після Конференції ООН, що була присвячена проблемам середовища, що оточує людину. Вперше термін екоцид був використаний під час війни у В'єтнамі, де ним описувалось навмисне завдання шкоди довкіллю під час збройного конфлікту. Сюди відносились масові бомбардування, застосування гербіцидів, використання хімічної зброї. Щодо офіційного закріплення даного терміну, то це відбулось у 1991 році, у 26 статті Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства, але згодом стаття була виключена, що стало певним унеможливленням притягнення винних суб'єктів до відповідальності [2].

Навмисне руйнування довкілля в ході воєнних дій визнано злочином і в I Додатковому протоколі до Женевської конвенції. Відповідно до частини 3 статті 35 «забороняється застосовувати методи та засоби для ведення воєнних дій, що під час використання мають на меті завдати широкої, довготривалої і серйозної шкоди навколишньому природному середовищу» [3].

Аналогічну за змістом норму також має Конвенція про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, 1977 року. В Конвенції зазначено, що в разі повідомлення інформації про порушення вимог Конвенції, будь-яка держава має право звернутись зі скаргою до Ради Безпеки ООН. Також є можливість направлення запиту про скликання Консультативного комітету експертів, до повноважень яких входить з'ясування та оцінення обставин з приводу справи [4].

Стокгольмська декларація 1972 року у 26 принципі закріплює, що «людина й навколишнє середовище мають бути позбавлені від використання ядерної та інших видів зброї масового знищення» [5]. Декларація Ріо-де-Жанейро 1992 року містить принципи 24, 25 «війна неминує здійснює руйнівний вплив на процес сталого розвитку, а тому держави мають поважати міжнародне право, забезпечуючи захист навколишнього середовища при виникненні збройних конфліктів, тобто мир і охорона екології — нероздільні» [6].

Загалом якщо звернутись до регулювання питання екоциду у міжнародному праві, то дане питання опосередковано зазначене у статті 8 Римського статуту, що підписаний Україною 20 січня 2000 року, відповідно до якого «умисне вчинення нападу, коли завчасно відомо про те, що він завдасть довготривалої шкоди довкіллю, що буде несутісним з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою», тобто цілеспрямоване знищення довкілля є частиною воєнного злочину. Проте воно не має чіткої регламентації та є достатньо складним для доведення в суді [7].

У цій справі експертним є Міжнародний кримінальний суд. Судові переслідування МКС стануть гарантією відшкодування завданої

шкоди, Україна матиме змогу отримати грошову компенсацію за втрату природних благ та капітал для відновлення навколишнього природного середовища. Криміналізація екоциду стане підтвердженням того, що знищення об'єктів екології — один з найсерйозніших злочинів проти людства. Проте існує певна проблема: з 2016 року росія не є учасницею Римського статуту, тому МКС не має юрисдикційного впливу на неї. Підтвердженням цього може також слугувати оновлена Конституція рф, що надає дозвіл ігнорувати різні міжнародні судові рішення, а політичні діячі мають абсолютний імунітет від відповідальності за злочинні накази, що самі віддавали.

Поняття екоциду віднайшло своє відображення і в національному законодавстві. Відповідно до статті 441 Кримінального кодексу України, екоцидом визнається масове знищення рослинного та тваринного світу, отруєння атмосфери та водних ресурсів та інші дії, що можуть спровокувати екологічну катастрофу. Відповідальність відповідно даної норми — позбавлення волі від 8 до 15 років [8].

Протидія екоциду висвітлена також у формулі миру (пункт 8) Володимира Зеленського, що була представлена на саміті G19 у листопаді 2022 року (пункт 8). З наведених фактів, що були зроблені під час доповіді можна зробити висновок, що майже 200 тисяч га землі замінювані та потребують зачищення території, колись родючий чорнозем став непридатливим для здійснення сільськогосподарської діяльності, мільйони гектарів лісу спалені, шкоду, завдану атмосферному повітрю неможливо підрахувати, шахта «Юнком», де за часів СРСР відбувся підземний ядерний вибух затоплена, що створює загрозу для річок Азовського та Чорноморського басейну, хімічні випари як від використання зброї, так і від ударів по критичній інфраструктурі, знищено близько 6 мільйонів особин свійських тварин, окупування загарбниками заповідника «Асканія-Нова», національного парку «Великий Луг» може призвести до вимирання унікальних представників рослинного та тваринного світу. Загалом за даними Мінекології станом на 1 вересня 2022 року, 20% природоохоронних територій уражені воєнними діями. Якщо не зупинити дані процеси, то вагома частина території стане вимушеною зоною відчуження [9].

Увага всесвітніх екологічних організацій прикута до критичної ситуації, яка щодня погіршується. Пріоритетом в цьому є задокументування злочинної діяльності проти екології для забезпечення беззаперечних доказів того, що росія — екологічний терорист. В цьому напрямку наразі найактивніше працюють 7 організацій: ГО «Екосфера», ГО «Еко-соціум», ГО «Українська природоохоронна група» та інші, що розробляють методики оцінки завданої шкоди, оцінки недоотриманих внаслідок воєнних дій екосистемних послуг, формування бази для подання колективних позовів у міжнародні суди з вимогою відшкодування шкоди довік [1]. Прикладом може слугувати створення міжнародної петиції громадською організацією UAnimals до ООН та Європейського парламенту із закликом притягнути росію до відповідальності за екологічні

злочини. Відозва містить тези про те, що світ повинен сприяти припиненню злочинів екологічного характеру та забезпечити безпеку України та допомогти у відновленні екосистеми. Також у соціальних мережах був запущений #StopEcocideUkraine, ініціативу підтримали безліч світових зірок, починаючи від Тіни Кароль, закінчуючи Ерні Гадсоном. Також центром екологічних ініціатив було створено інтерактивну карту, де відображаються екологічні злочини росії [10].

Підсумувавши вищезазначене, розуміємо, що притягнення до відповідальності та відшкодування завданих збитків неможливе на національному рівні. З цього випливає, що даний механізм можливий лише за реалізації своїх повноважень міжнародними владними інституціями. Такими можна вважати:

- Міжнародний кримінальний суд ООН, що може визнати свою компетенцію в справі даної категорії, але відсутність механізму примусового виконання рішень унеможливорює гарантії покарання злочинців;

- Компенсаційна комісія ООН, яка створювалась з метою компенсації Іраком збитків, що були завдані Кувейту, але оскільки рішення про її створення приймається Радою Безпеки ООН, членом якої до сих пір є росія, то даний варіант видається найменш імовірним;

- Міжнародний кримінальний суд, що здійснює свою діяльність на основі Римського статуту, проте відсутність у ньому окремого злочину «екоциду» є певною проблемою для винесення рішення.

На мою думку, найбільш дієвим та реалістичним варіантом є створення спеціального трибуналу за аналогією Нюрнберзького трибуналу щодо воєнних злочинів Німеччини під час Другої світової війни. Міжнародна громадська організація Avaaz проявила ініціативу та створила петицію, яку підписали вже понад 2 мільйонів осіб. Міжнародні злочини не мають строку давності, а виконання рішень міжнародних судів є обов'язковими, тому спеціальний трибунал покарає за екоцид в Україні терористів — очільників росії.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // електронний режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Глушко А.Д. «Екоцид як злочин проти навколишнього природного середовища» // електронний режим доступу: http://www.lsej.org.ua/5_2022/74.pdf.
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року // електронний режим доступу https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
4. Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 року // електронний режим доступу <https://regulation.gov.ua/documents/id209742>.
5. Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі від 22.05.2001 // електронний режим доступу https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a07#Text.
6. Декларація Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище і розвиток 1992 року // електронний режим доступу <https://ips.ligazakon.net/document/MU92340>.

7. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду 1998 року// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text електронний режим доступу

8. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25–26, ст. 131.

9. Офіс Президента України. Електронний ресурс: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-zavzhd-bula-liderom-mirotvorchih-zusil-yaksho-rosi-79141>.

10. Кобецька Н.Р. Окремі аспекти організаційно-правового механізму відшкодування шкоди, заподіяною довкіллю України військовою агресією росії. *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної онлайн/офлайн конференції (м. Київ, 16 вересня 2022 р.)*. Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2022. С. 44–49.

Малохліб Олена Сергіївна

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
асистентка кафедри екологічного права,
кандидатка юридичних наук*

ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

За час повномасштабної війни наша країна зазнала значних руйнувань. Велика кількість населених пунктів, інфраструктурних й промислових об'єктів зруйновані або повністю знищені, що в свою чергу призводить до небезпечних змін стану довкілля. Наразі в Україні майже не залишилось такої екосистеми, якій не було б заподіяно шкоди та яка б не зазнала руйнівних наслідків.

Важливого значення в контексті вищенаведеного набуває питання повоєнного відновлення України, про яке слід говорити вже зараз. Позитивним є те, що деякі кроки у цьому напрямі вже зроблено, зокрема, ведеться активний діалог як всередині країни, так і на міжнародному рівні. Доречно зазначити, що 4–5 липня 2022 р. відбулася Міжнародна конференція з питань відновлення України (м. Лугано, Швейцарія), на якій було презентовано План відновлення України та прийнято важливий документ — «Декларацію Лугано», яка визначила керівні принципи процесу відновлення України.

Збереження довкілля, зменшення і запобігання промислового забруднення, ефективне енергоспоживання й стійкість до змін клімату — головні пріоритети у питанні повоєнного відновлення України, яке повинно бути «зеленим». Важливість питання зеленої відбудови та зеленої трансформації українських міст посилюється також тим, що в 2020 р. Україна заявила про бажання приєднатися до Європейського зеленого курсу, головними цілями якого є перетворення Європи на кліматично-нейтральний континент до 2050 р., підвищення добробуту громадян, захист біологічного різноманіття, екологізація економіки тощо. Це зумовлює потребу запровадження відповідного стратегічного планування на місцевому рівні.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» [1] було внесено зміни до Закону України «Про засади державної регіональної політики» [2] відповідно до яких у систему документів державної політики регіонального розвитку включені документи з відновлення і розвитку, а також визначено функціональні типи територій (території відновлення; регіональні полюси зростання; території з особливими умовами для розвитку; території сталого розвитку), що безпосередньо впливає на стратегічне планування їх подальшого відновлення та розвитку.

Відновлення регіонів і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії, здійснюється відповідно до плану відновлення та розвитку регіонів, який розробляється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної регіональної політики, спільно з іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, і затверджується Кабінетом Міністрів України. Його складовою частиною є регіональні плани відновлення та розвитку, а також окремі заходи і проекти регіонального розвитку та/або проекти місцевого розвитку територіальних громад. Регіональні плани відновлення та розвитку розробляються відповідною Радою міністрів Автономної Республіки Крим, областною, Київською або Севастопольською міською державною адміністрацією в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, та подаються до центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної регіональної політики, для включення його до плану відновлення та розвитку регіонів. Але поки такий порядок не прийнято. План відновлення та розвитку територіальної громади розробляється і затверджується відповідною сільською, селищною, міською радою. Невід'ємною складовою частиною зазначених документів є план реалізації такої програми, який включає перелік і зміст заходів, їх відповідальних виконавців, строки та індикатори реалізації.

Натомість до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» [3] було внесено зміни, відповідно до яких, необхідним є також розроблення програми комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини). Така програма визначає основні просторові, містобудівні й соціально-економічні пріоритети політики відновлення і включає в себе комплекс заходів для забезпечення відновлення території відповідної області, території територіальної громади (її частини), що постраждали внаслідок збройної агресії проти України або які є місцями концентрації соціально-економічних, інфраструктурних, екологічних чи інших кризових явищ. Невід'ємною складовою програми комплексного відновлення є план її реалізації, який включає перелік і зміст заходів, відповідальних виконавців, строки тощо. Програма комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) не належить до містобудівної документації та не підлягає стратегічній екологічній оцінці. Порядок розроблення, проведення громадського обговорення, погодження про-

грам комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) та внесення змін до них затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 14.10.2022 р. [4]. Важливим є те, що програма комплексного відновлення містить, по-перше, обґрунтовані пропозиції щодо відновлення навколишнього природного середовища, збереження й розвитку природоохоронних територій та об'єктів, по-друге, загальні підходи й пропозиції щодо комплексного відновлення, розвитку території області, територіальної громади (її частини) та заходи для їх реалізації з урахуванням норм і нормативів щодо просторового планування та землекористування, захисту навколишнього природного середовища і природних ресурсів.

Виникає питання щодо доцільності існування паралельних планувальних документів щодо відновлення відповідних територій — регіональних планів відновлення та розвитку і програм комплексного відновлення областей; планів відновлення та розвитку територіальної громади і програми комплексного відновлення території територіальної громади (її частини). Вбачається, що план або програма відновлення відповідної території повинна бути єдиною, де визначається мета, цілі, завдання, заходи тощо. Передбачення у законодавстві декількох планувальних документів дещо ускладнює ситуацію.

Наразі триває процес розробки відповідних планувальних документів. Важливим є те, що такі документи повинні бути, перш за все, реалістичними, з поетапним баченням необхідних кроків й потреб для відновлення. В основу відновлення й розвитку відповідних регіонів, територіальних громад повинен закладатися не лише ключовий принцип «відбудувати краще, ніж було», а і принцип «відбудувати екологічніше». Маємо надію, що територіальні громади, які постраждали від збройної агресії, ефективно використають передбачені законом можливості та отримають дієві програми відновлення, які дозволять забезпечити відновлення природно-ресурсного потенціалу України та захист навколишнього природного середовища.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій: Закон України від 09.07.2022 р. № 2389-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 60. Ст. 3584.
2. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 р. № VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 18. Ст. 470.
3. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України 17.02.2011 р. № 3038-VI. *Офіційний вісник України*. 2011. № 18. Ст. 735.
4. Порядок розроблення, проведення громадського обговорення, погодження програм комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) та внесення змін до них: постанова Кабінету Міністрів України від 14.10.2022 р. № 1159. *Офіційний вісник України*. 2022. № 83. Ст. 5107.

Манюк Лариса Петрівна
*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
студентка 1 курсу ОП «Магістр»
Навчально-наукового інституту права
Науковий керівник: Коваленко Т.О.*

AGRICULTURAL LAND MARKET IN UKRAINE IN LIGHT OF INTERNATIONAL CHALLENGES

The opening of the agricultural land market in Ukraine has been a significant topic of discussion and reform in recent years. It represents a fundamental shift in the country's land governance system and has the potential to impact various stakeholders, including farmers, investors, and rural communities. According to the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Conditions of Turnover of Agricultural Lands», dated 31.03.2020, [1] the decision to open the land market was made as a part of Ukraine's broader economic reforms. The law aimed to liberalize the agricultural sector, attract investments, and enhance the efficiency of land use. This legislative change replaced the long-standing moratorium on the sale of agricultural land that had been in place since 2001.

The act entered into force on July 01, 2021, and offers several innovations regarding the introduction of market circulation of agricultural land. For example, the introduction of the circulation of agricultural land will take place in stages: from July 01, 2021 to January 01, 2024 only citizens of Ukraine will be able to purchase land, and from January 1, 2024 legal entities owned by citizens of Ukraine will be able to acquire it. Also, until January 1, 2024 people will be subject to restrictions on the purchase or ownership of agricultural property with a total area of up to 100 hectares. Beginning on January 1, 2024 both individuals and legal companies will be able to acquire 10,000 hectares.

The opening of the agricultural land market in Ukraine brings about several expected outcomes. First, it is anticipated to increase land prices, creating opportunities for landowners to monetize their assets and potentially stimulate economic growth. Second, it aims to promote competition and efficiency in the agricultural sector by encouraging consolidation of land parcels and facilitating access to land for new market entrants. Lastly, it is expected to attract domestic and foreign investments in the agricultural sector, fostering modernization and technological advancements.

However, the opening of the agricultural land market also raises concerns and challenges. One major concern is the potential for concentration of land ownership, leading to inequalities and the marginalization of small-scale farmers. Additionally, issues related to land corruption, inadequate land valuation mechanisms, and weak institutional capacities pose significant challenges to the successful implementation of the land market reform.

Rural areas of Ukraine that are mostly agricultural have a perfect environment for corruption and various political manipulations. The majority of people in villages are employed in agriculture, have low levels of income,

and have limited access to financial markets [2]. These are exactly the conditions under which clientelism, political corruption, and abusive political control tend to emerge and develop [3].

With regard to the sale of agricultural land aimed to provide farmers with an opportunity to receive real money, it is worth noting that at present, the average price in the EU is about 10 thousand euros per hectare and above, up to 80 thousand euros in some regions of Europe, whereas in Ukraine, a hectare of land is estimated ten times lower [4].

Therefore, as a result of the significant excess of supply over demand, land prices will be much lower after the market opens. And the oligarchs, who generally have the ability to buy everything, will become latifundists as a result. One could argue that opening the land market would enable farmers and other market participants to buy more land through long-term loans at cheap interest rates. However, in order to provide peasants with the opportunity to buy land, it is necessary, according to rough estimates, to accumulate 135 billion UAH exclusively for this purpose [4].

Land grabbing goes back a long time in history, starting from the enclosures movement in England during the 16th century [5]. This phenomenon persists even in modern times, often fueled by globalization and economic integration. Land grabbing refers to the large-scale acquisition or seizure of control over agricultural land, typically for commercial purposes and capital accumulation strategies [6]. It is a complex issue that involves various actors, including foreign investors, governments, and local communities. In Europe, examples of land grabbing have been observed in countries like Hungary and Romania.

In Hungary, for instance, agricultural support instruments provided under the European Union's Common Agricultural Policy (CAP) have contributed to land grabbing [7]. The concentration of subsidies and land ownership has led to inequalities, with a small number of farms receiving a significant portion of the subsidies. In Romania, legislative loopholes have allowed foreign companies to bypass restrictions on land purchases, resulting in concerns about land concentration and foreign control over agricultural resources.

In the case of land leasing, negotiations often favor the stronger party, leaving the weaker party, usually small-scale farmers or landowners, at a disadvantage. Furthermore, elderly landowners in rural areas may sign contracts without fully understanding the terms and conditions, leading to potential exploitation [8].

To summarize, the opening of the agricultural land market in Ukraine is a significant reform with the potential to bring about economic growth, competition, and investment in the agricultural sector. However, it also poses challenges such as land concentration, corruption, weak institutional capacities, and difficulties in valuation mechanisms. To ensure the successful implementation of the land market reform, it is crucial for Ukraine to prioritize equity, sustainability, and inclusive growth in the agricultural sector. Strengthening institutions, improving land valuation processes, and establishing effective governance frameworks are essential for a transparent and fair land market.

References

1. Law of Ukraine. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Conditions of Turnover of Agricultural Lands. No 552-IX. from 31.03.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>.
2. Zadorozhna, Olha. Clientelism and land market outcomes in Ukraine. *Eastern European Economics* 58.6 (2020): 478–496.
3. Robinson, James A., and Thierry Verdier. 2003. The Political Economy of Clientelism. *The Scandinavian Journal of Economics* 115 (2):260–91.
4. Kaletnik, G., Honcharuk, I., Yemchyk, T., & Okhota, Y. (2020). The world experience in the regulation of the land circulation. *European Journal of Sustainable Development*, 9(2), 563–564.
5. Constantin, Ciutacu, Chivu Luminița, and Andrei Jean Vasile. Land grabbing: a review of extent and possible consequences in Romania. *Land use policy* 62 (2017): 143–150.
6. Borras, Saturnino Jr., Jennifer C. Franco, Sergio Gomez, Cristobal Kay, and Max Spoor. 2012. Land Grabbing in Latin America and the Caribbean. *Journal of Peasant Studies* 39 (3–4): 851–850.
7. Biczkowski, Mirosław, et al. Neo-colonialism in the Polish rural world: CAP approach and the phenomenon of suitcase farmers. *Agriculture and Human Values* (2022): 1–25.
8. Bouniol, Judith. 2013. Scramble for Land in Romania Jeopardizes Rural Territories Development. In *Land Concentration, Land Grabbing and People's Struggles in Europe*, edited by J. Franco and S. Borras, 148.

Настіна Ольга Іванівна

Білоцерківський національний аграрний університет,
доцентка кафедри цивільно-правових дисциплін,
кандидатка юридичних наук, доцентка

ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗЕМЕЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

В Україні діє врегульований, систематичний процес реєстрації прав на землю, результатом якого є визнання, підтвердження та захист цих прав державою. Порядок реєстрації є єдиним та обов'язковим на всій території України, не має замінників чи альтернатив, має строки вчинення реєстраційних дій, єдиний формат і зміст реєстрованої інформації, передбачає відповідальність за порушення порядку реєстрації, декларує офіційний статус внесеної до державного реєстру інформації.

У ракурсі ретроспективи можна констатувати, що процес реєстрації мав локальний характер, реєстраційні книги були виключно паперовими та зберігались і заповнювались в районних відділах Держремагентства України, виявлення помилок та незаконних реєстраційних дій було можливим лише під час зовнішніх перевірок, які мали спорадичну періодичність. До часу державного суверенітету у 1991 році система земельних відносин на території України не передбачала права приватної власності на землю і тому, усі землі належали виключно державі

(державна форма власності) чи територіальним громадам (комунальна форма власності). Однак з того часу в Україні прогресує земельна реформа і за 30 років земельної реформи на законодавчому рівні закріплено та реалізовано можливість передачі державних і комунальних земель у власність чи користування; реформовано процедуру передачі державних і комунальних земель в користування громадян та юридичних осіб, на ранніх стадіях вона не містила конкурентної складової, а врешті трансформувалась у переважно конкурентну.

На час воєнного стану з 24.02.2022 вільний доступ до електронного реєстру прав був тимчасово відсутній, зважаючи на необхідність захисту інформації про права на землю, а також необхідність захисту даних реєстру від несанкціонованих втручань.

Відмітимо, що передача державних і комунальних земель у власність чи користування здійснюється їх розпорядниками, а інституції, що є розпорядниками земель комунальної власності — це сільські, селищні, міські ради; розпорядниками земель державної власності є обласні державні адміністрації та регіональні управління Держгеокадастру України. Примусове вилучення земель в суспільних інтересах може здійснюватися виключно судами.

Різновидом державного сервісу та складовою в системі забезпечення міцного землеволодіння є експропріація землі в суспільних інтересах. Українським законодавством передбачені виключні випадки, коли є можливим відібрання у особи прав на землю, як форма законного перерозподілу земель без врахування волі власника/користувача. Прикладами законних підстав для позбавлення права власності, є звернення стягнення на земельну ділянку на вимогу кредитора, конфіскація ділянки за рішенням суду, відчуження або примусове вилучення земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності. Прикладами законних підстав для позбавлення права користування, є використання земельної ділянки способами, які суперечать екологічним вимогам, використання земельної ділянки не за цільовим призначенням, систематична несплата земельного податку або орендної плати, використання земельної ділянки у спосіб, що суперечить вимогам охорони культурної спадщини.

В умовах повномасштабної російської військової агресії на тимчасово окупованих територіях мають місце випадки експропріації землі поза суспільними інтересами. Наприклад, у травні 2022 року російські окупанти в Мелітопольській міській громаді Запорізької області заявили про намір забирати у фермерів «зайву» землю [1], заявивши, що за їхнім законом сад не може бути з площею понад 4 га, тоді як українці мають ділянки 6–10 га.

Україна декларує рівний доступ до правосуддя, створила систему судів й затвердила правила судоустрою. Це створює потенційні можливості захисту прав на землю. Першим критерієм оцінки доступності правосуддя, є фізична доступність судів. В Україні суди розташовані у кожному місті районного значення, що в достатній мірі забезпечує фізичну доступність судів. Наступним критерієм є доступ до правової

допомоги. В Україні активної діє інститут адвокатури. Певні групи громадян мають право отримати правову допомогу безкоштовно в найближчих центрах надання безоплатної правової допомоги.

У земельних відносинах найбільшою перешкодою у доступі до правосуддя є високий рівень дискреції повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Спори приватних осіб з цим органами розглядають адміністративні суди, велика частка цих спорів стосується реалізації громадянами права на безоплатну приватизацію землі. Судова практика у цій категорії справ, яка фактично склалася на даний момент, визнає за органами державної влади і місцевого самоврядування право діяти на власний розсуд навіть у більшій мірі, ніж це передбачено законом.

У Єдиному державному реєстрі судових рішень справи щодо захисту права на безоплатну приватизацію землі [2] в основному обмежуються регулятивною частиною рішень щодо визнання протиправними дії органів влади чи місцевого самоврядування. Виключення складають окремі справи, де суд застосовує свої повноваження у повній мірі та зобов'язує орган влади чи місцевого самоврядування ухвалити рішення на користь громадянина, якщо той виконав для цього всі вимоги закону.

На нашу думку, земельне законодавство України достатньо розвинене та реалістичне для ефективного захисту земельних прав. Всі фактично існуючі земельні відносини мають відображення в діючому законодавстві; кожен вид земельних прав врегульований достатньо чітко, щоб не виникало різночитань у його розумінні; є розвиненими способи захисту прав та їх перелік у законі не є вичерпним, що дає можливість розвивати нові способи захисту прав; суди періодично застосовують практику ЄСПЛ, як джерело права; повноваження суду дозволяють не лише встановити факт порушення певного права, але й захистити його в ефективний спосіб.

Можна дійти висновків, що якість земельного законодавства є досить високою, закон враховує інтереси учасників земельних відносин та держави, однак не вирішеними залишаються питання практичного застосування земельного законодавства та напрямки його практичного вдосконалення в умовах правового режиму воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Російські окупанти вирішили забирати у фермерів «зайву» землю. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/economics/fea/rosijski-okupanti-virishili-zabirati-u-fermeriv-zajvu-zemlyu.htm> (дата звернення: 06.05.2023).
2. Державний реєстр судових рішень URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 06.05.2023).

ПРАВОВЕ СТИМУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ЕКОЛОГО-ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ

Навколишнє природне середовище відіграє важливе значення в житті суспільства і кожної людини, зокрема. Відносини суспільства і природи характеризуються діалектичною єдністю [1]. Необхідність забезпечення екологічної безпеки важко недооцінити, адже відповідно до Конституції України, а саме її статті 50, кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Проте в умовах еколого-правового нігілізму важко забезпечити ефективне збереження навколишнього природного середовища і, відповідно, стимулювання екологічної безпеки. Правове стимулювання забезпечення екологічної безпеки — комплекс заходів із правового заохочення, що спрямований на спонукання суб'єктів права на усвідомлене сумлінне виконання ними своїх обов'язків у сфері екологічної безпеки та досягнення результату у вигляді покращення рівня екологічної безпеки.

Еколого-правовий нігілізм — це деформований стан правосвідомості суб'єкта екологічних правовідносин, певної групи або суспільства в цілому, що характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону, цінності права, зневажливим ставленням до правових принципів і традицій в сфері екологічного права, що може як включати свідомий протиправний намір особи, так і виключати його, якщо відповідний суб'єкт не бажає порушення чинного законодавства, але допускає його. Значний масштаб нігілізму проявляється у кількості екологічних правопорушень, що скоюються саме через необізнаність цій сфері. Наприклад, органами Державної екологічної інспекції України складено 256 протоколів про адміністративні правопорушення за період з 21 по 27 квітня 2023 роки [2]. Звичайно, не всі з них скоєні через еколого-правовий нігілізм, проте значна кількість є прямою його передумовою.

1. Насамперед, рішення проблеми стимулювання екологічної безпеки в умовах еколого-правового нігілізму вбачається в запровадженні комплексу заходів, спрямованих на розвиток екологічної культури, екологічної свідомості суспільства, наряду з одночасним посиленням юридичної відповідальності за правопорушення у сфері екології, змінами у інституційно-функціональній та нормативно-правових сферах, головну роль у останній покладаючи на стимулювання екологічно правомірної та відповідальної поведінки засобами економіко-правового механізму у галузі екології. Справді, розвиток екологічної культури суспільства напряму впливає на його майбутнє, адже людина існує в навколишньому середовищі.

2. Комплекс заходів з подолання еколого-правового нігілізму та забезпечення екологічної безпеки має включати в себе зміни до екологічного законодавства України, адже більшість нормативно-правових актів в цій сфері були прийняті в 90-х роках 20 століття. Відповідно до статті 7 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», розвиток екологічної культури в Україні здійснюється в тому числі в дошкільних дитячих закладах, в системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів [3]. Концепція екологічної освіти була прийнята ще в 2001. Наприклад, виглядає цікавим наступне положення цього документа: «введення спеціального розділу з охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування у дипломні роботи випускників технічного, аграрного, військового та інших напрямів підготовки. Питання про контроль за виконанням положення залишається риторичним. Зрозуміло, що концепція є не дуже дієвою. На сьогоднішній момент гостро стоїть питання прийняття нової концепції.

3. Більше того, фактором, що значно впливає на рівень еколого-правового нігілізму залишається низька якість законів та інших нормативно-правових актів. Часто спостерігається ситуація коли нормативно-правові акти містять колізійні норми і, відповідно, виникає питання якою нормою користуватись в кожному конкретному випадку. Для подолання цієї проблеми необхідно усунути норми, що не відповідають один одному, надаючи пріоритет законам та Конституції України, як нормативно-правовим актам вищої сили. Те саме стосується і значної кількості прогалин в екологічному законодавстві.

4. Однією із причин екологічного нігілізму залишається низький рівень штрафних санкцій у сфері екологічного права. Через це штрафні санкції не виконують свого основного призначення, а саме: перевиховання громадян. Розміри штрафних санкцій не передбачають врахування інфляції. В нинішніх умовах складається ситуація, коли правопорушникам легше заплатити штраф і продовжувати незаконну діяльність. Для стимулювання екологічної безпеки необхідно змінити розмір штрафів. Також варто звернути увагу на правоохоронні органи та їхні можливості. Одним із важливих чинників еколого-правового нігілізму залишається низьке розкриття правопорушень в цій сфері. Проте, лише підвищенням штрафів ситуацію не змінити. Необхідні зміни у правосвідомості не тільки з боку громадянського суспільства, а й з боку держави, включаючи всю систему інституційно-функціонального забезпечення у галузі екології. Правоохоронним органам необхідно ретельніше розслідувати виявляти, а також зменшувати кількість правопорушень у сфері екологічного права.

5. Ще одним кроком направленим на стимулювання екологічної безпеки в умовах еколого-правового нігілізму виступає заохочення суб'єктів господарювання до переходу на екологічно чисті технології шляхом створення цільових програм технологічного оновлення виробництва. Найбільш ефективними вбачаються державні та локальні

програми, що будуть спрямовані на поширення екологічно чистих технологій. Значної шкоди бюджетам такі програми не принесуть, адже будуть здійснюватися на умовах спів фінансування або під державні гарантії.

6. Упередити — краще, ніж лікувати. Зробивши перифраз відомого вислову, ми стурбовані тим, що відсутність фінансування еколого-правової освіти в загальноосвітній і вищій школах, в яких формують професійну правосвідому молодь, призведе до вимушеного фінансування установ пенітенціарної системи держави у контексті, в тому числі, екологічних правопорушень. Ми переконані в тому, що одним із дієвих заходів, має бути державна кампанія з роз'яснення екологічного законодавства для громадян, зміна еколого-культурної парадигми громадянського суспільства. Розширення та запровадження еколого-правових дисциплін в межах освітніх програм. Також значну роль відіграє низька довіра населення України до правоохоронної системи України. Громадяни, недовіряючи суду, не звертаються за захистом своїх прав до правоохоронних органів. Проте екологічний нігілізм стосується не лише правопорушників, а й органів державної влади. Показовим є приклад справи № 910/8122/17, де судові органи, проігнорували норми Орхуської конвенції, яка є міжнародним джерелом права, тобто має вищу силу над законами України.

Висновок. Стимулювання екологічної безпеки в умовах значного поширення еколого-правового нігілізму залишається складною задачею. Першочерговим завданням держави має бути подолання проблеми еколого-правового нігілізму. Для вирішення цієї проблеми державі необхідно запровадити цілий комплекс заходів. Адже тільки системний підхід та методична робота з його реалізації по окреслених напрямках призведе до якісних змін в сфері забезпечення екологічної безпеки.

Список використаних джерел

1. Позняк Е. В. Соціально-правові аспекти екологічної культури в Україні [Електронний ресурс] / Е. В. Позняк // Часопис Київського університету права. — 2010. — Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/23665/60-Poznyak.pdf>.
2. Державна Екологічна Інспекція. Територіальними та міжрегіональними територіальними органами Державної екологічної інспекції України складено 256 протоколів про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] / Державна Екологічна Інспекція — Режим доступу до ресурсу: <https://www.dei.gov.ua/post/2640>.
3. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. : станом на 10 лип. 2022 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1991. 25 черв. С. 546.

Петлюк Юрій Степанович
Хмельницький інститут ПРАТ
«ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ НА ТРАНСПОРТІ

Юридична відповідальність нерозривно пов'язана з питаннями щодо охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки тощо. Адже, саме завдяки інституту юридичної відповідальності у теорії права здійснюється виконання еколого-правових норм та попереджується їх порушення, гарантується захист прав суб'єктів екологічних правовідносин тощо. Тому юридична відповідальність відіграє важливу роль і в механізмі гарантування додержання екологобезпечних вимог у процесі діяльності різних видів транспорту.

Юридична відповідальність за екологічні правопорушення у сфері використання транспорту є різновидом юридичної відповідальності у сфері охорони довкілля, тому їй притаманні загальні ознаки юридичної відповідальності в цілому (державно-правовий характер; примусова основа; обмежувальний характер) і видові ознаки відповідальності у сфері охорони довкілля (сфера застосування; підстава виникнення; комплексність). Водночас ця відповідальність характеризується спеціальними ознаками: галузевою, детермінуючою і диференційованою. З огляду на спеціальні характеристики, юридична відповідальність за екологічні правопорушення на транспорті — це спеціальний вид відповідальності, який виникає як наслідок вчиненого правопорушення (порушення чи недотримання вимог екологічної безпеки) у процесі експлуатації транспорту та полягає, з одного боку, у обов'язку особи правопорушника дати звіт про свою протиправну поведінку й понести пов'язані з цим певні обмеження, а з іншого — у обов'язках спеціально уповноважених на те державних органів застосовувати міри примусового впливу до правопорушника у відповідності до вимог чинного законодавства.

Підставою виникнення юридичної відповідальності у цій сфері є склад екологічного правопорушення. Видами цієї відповідальності виступають кримінальна, цивільна, адміністративна, дисциплінарна та матеріальна відповідальність.

Важлива роль у механізмі гарантування екологічної безпеки у процесі діяльності транспорту належить інституту адміністративної відповідальності. Адже саме завдяки адміністративно-правовим заходам повинні попереджатися і недопускатися заподіяння значної шкоди довкіл्लю, його окремих елементам та життєдіяльності людей. Слід відмітити, що саме вона проявляється через ознаку оперативного та своєчасного реагування на екологічні порушення безпечних вимог при експлуатації транспорту. Але значимість цього інституту поки що не свідчить повною мірою про його дієвість на практиці. Оскільки реальний стан

справ щодо застосування адміністративно-правових заходів при порушенні вимог екологічної безпеки безпосередньо у сфері залізничного транспорту є вкрай складним і не відповідає вимогам часу. Наприклад, особовим складом воєнізованої охорони залізниць та співробітниками транспортної міліції було проведено спільний рейд у 2020 році, в результаті якого було затримано 32320 правопорушників, з них притягнуто до адміністративної відповідальності 11448 осіб [1, с. 82].

Зростання чинників негативного впливу залізничного транспорту на стан навколишнього природного середовища призводять не лише до якісних та кількісних змін довкілля та його елементів, але сприяють і розвитку екологічної злочинності в цілому. І хоча, як свідчать статистичні дані про стан екологічної злочинності в Україні, її доля в загальній структурі злочинності є стабільно незначною та становить близько 0,3% [2, с. 11], все ж таки цей вид злочинності характеризується потайним зростанням і високою латентністю, яка досягає до 95% [3]. Тому такі прояви злочинності у сфері довкілля потребують серйозного і нагального реагування з боку держави у формі кримінально-правової охорони. Що ж стосується безпосереднього стану екологічної злочинності на транспорті, то означені показники є незначними, незважаючи на вплив транспортної системи на стан довкілля в цілому. Оскільки, транспорт є одним з основних забруднювачів навколишнього середовища не лише в Україні, але й в інших країнах пострадянського простору [4, с. 69]. Основні труднощі при виявленні екологічних злочинів у сфері транспорту пов'язані зі складнощами їх виявлення і доведення причинно-наслідкових зв'язків.

Статтею 60 Конституції України, передбачено обов'язок кожного не заподіювати шкоду природі та відшкодовувати завдані їй збитки. Ці конституційні положення свідчать про те, що екологічні права — невід'ємні, невідчужувані й перебувають у тісному зв'язку з природними правами особи та потребують ефективного, дієвого захисту зокрема, у формі відшкодування шкоди, заподіяної їм порушенням. Варто відмітити, що ці положення сприйняті більшістю держав світу і знаходять своє закріплення також у Конституціях Польщі (ст. ст. 74, 77), Німеччини (ст. 14) та інших держав.

Інститут відшкодування шкоди за своїми сутнісними характеристиками належить до галузі цивільного права і є складовою цивільно-правової деліктної відповідальності, відомої ще римському приватному праву. Але, коли йдеться про відшкодування шкоди, заподіяної у процесі вчинення екологічного правопорушення, то це обумовлює необхідність застосування спеціальних норм та екологічного законодавства у комплексі із загальними положеннями цивільного законодавства.

Окремі положення щодо стягнення зборів за забруднення навколишнього природного середовища, зокрема атмосферного повітря, викидами пересувних джерел (зокрема, об'єктами залізничного транспорту) визначені у Постанові Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 р., якою затверджено Порядок встановлення норма-

тивів збору за забруднення навколишнього природного середовища та стягнення цього збору [5].

Таким, чином, юридична відповідальність за екологічні правопорушення у процесі функціонування різних видів транспорту характеризується такими комплексними та взаємопов'язаними спеціальними ознаками: галузевою (юридична відповідальність застосовується за екологічні правопорушення саме у сферах різних видів транспорту); диференційованою (вид відповідальності встановлюється за екологічні правопорушення з огляду на ті природні об'єкти, що зазнають впливу з боку різних видів транспорту); детермінуючою (юридична відповідальність виникає на підставі порушення чи недотримання екологічно безпечних вимог процесі функціонування об'єктів різних видів транспорту).

Список використаних джерел

1. Транспорт і охорона навколишнього середовища: монографія / за ред. Л. Г. Чернюк. Київ : Науковий світ, 2020. 189 с.
2. Кірпа Г. М. Інтеграція залізничного транспорту України у європейську транспортну систему: монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського нац. ун-ту залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна, 2004. 248 с.
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 листопада 2012 року «Про стан природної та техногенної безпеки»: указ Президента України від 4 лютого 2013 року № 76/2013. *Офіційний вісник України*. 2013. № 6. Ст. 227.
4. Слепченко Т. Організаційно-правові питання забезпечення екологічної безпеки на виробництві. *Право України*. 2016. № 5. С. 68–72.
5. Порядок встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору: постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 року № 303. *Офіційний вісник України*. 1999. № 9. Ст. 347.

Саркісова Тамара Борисівна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцентка кафедри земельного та аграрного права
Навчально-наукового інституту права,
кандидатка юридичних наук, доцентка*

ПРОБЛЕМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ НАВКОЛИШНЬОМУ ПРИРОДНОМУ СЕРЕДОВИЩУ УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

За інформацією Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України станом на 15 квітня 2023 р. загальна оцінка завданої шкоди довкіл्लю України від агресії РФ вже перевищує 1,9 трильйона гривень або понад 52,2 мільярда доларів [1].

Проблеми шкоди довкіл्लю через військові дії стоять на порядку денному міжнародного співтовариства вже не одне десятиліття, яке чітко розуміє транскордонність їх наслідків для всього людства. Особливо гострим є питання наявності правового механізму за яким

держава-загарбник не лише буде визнана відповідальною, але й реально відшкодує нанесену шкоду природним ресурсам, в тому числі потенційно невідновлювальним та довкіллю в цілому.

Існуюча міжнародна система правового регулювання містить численні положення, які прямо чи опосередковано врегульовують питання заподіяння шкоди природному середовищу через бойові дії та формується в чотирьох напрямках: міжнародне гуманітарне право, міжнародне екологічне право, міжнародне право захисту прав людини та міжнародне кримінальне право [2]. Однак там, де міжнародне співтовариство намагалось притягнути до реальної відповідальності державу за заподіяння екологічної шкоди через військовий конфлікт, положення законодавства виявлялись «розмитими та неефективними» [3] та не забезпечували реальної компенсації наслідків. Хоча в міжнародній практиці є як позитивні, так і негативні приклади вирішення питання компенсації державою за екологічну шкоду. Це, наприклад, виплата США компенсації Японії за радіоактивний викид з ядерної установки, розміщеної в Тихому океані у 1954 р. (за принципом *ex gratia* без визнання відповідальності) та Іспанії за водородні бомби, які випадково впали з бомбардувальника у 1966 р., пошкодивши врожай та поля Паломареса у Іспанії [4].

Найбільш дієвим вважають запроваджений механізм притягнення до відповідальності Іраку за заподіяну екологічну шкоду внаслідок війни в Перській затоці 1990–1991 рр [5]. В той же час, незастосування до Коаліції США та Великобританії цивільно-правових санкцій за наслідки в Іраку негативно вплинуло на принцип невідворотності відповідальності [5, р. 446]. Механізм, запроваджений у цьому випадку, і становить для нас певний науковий інтерес з точки зору позитивного досвіду для здійснення компенсаційних виплат рф Україні за заподіяну екологічну шкоду з огляду на наступне.

Ірак було визнано «відповідальним за міжнародним правом за будь-які прямі збитки, шкоду, включно з екологічною шкодою та виснаження природних ресурсів, ... як результат незаконного вторгнення та окупації Кувейту»: про це було зазначено в пар. 16 прийнятої ООН Резолюції 687 щодо виплати репарацій. Резолюція стала обов'язковою для Іраку як члена ООН. Рф також залишається членом ООН.

Для забезпечення виконання даної Резолюції в 1991 р. було створено Компенсаційну комісію Об'єднаних націй (The United Nations Compensation Commission (UNCC) [6] (далі — Комісія), яка стала адміністратором спеціально створеного фонду для виплати компенсацій за заявами. І хоча Ірак не виявив намір співпрацювати, що очевидно буде мати місце і в ситуації з рф, створений фонд спромігся виплатити компенсацію. Було подано 2.7 млн заявок загальною сумою 352.5 млрд дол. США, з яких Комісія задовольнила 1.5 млн та призначила 52.4 млрд дол. США. З них 2,9 млрд доларів — для задоволення поданих заявок за заподіяну екологічну шкоду, з яких Кувейт отримав 2,27 млрд, Саудівська Аравія — 625 млн., та невелику частину отримав Іран [5, с. 437].

Особливо цікавим для нас є питання щодо джерел поповнення цього фонду. Так, фондами для виплати компенсацій виступив Компенсаційний Фонд Об'єднаних Націй, який отримав процент від виручки Іраку за експорт нафти та нафтопродуктів, який спочатку становив 30%, згодом зменшувався та в 2017 р., наприклад, становив 3%. Виплати здійснювались протягом 31 року, а останні виплати були здійсненні заявникам в січні 2022 р. 9 лютого 2022 р. Рішенням Ради безпеки Компенсаційної комісії № 277 було проголошено повне виконання Урядом Іраку своїх міжнародних зобов'язань щодо компенсації всім заявникам, яким було призначено виплати. 31 грудня 2022 р. мандат Комісії був зупинений відповідно до Резолюції Ради безпеки № 2621.

Таким чином, Комісія запровадили новий та потенційно потужний інструмент для цивільної відповідальності. На відміну від, наприклад, Міжнародного кримінального суду, Комісія діяла без згоди сторони-відповідача, що упереджує потенційну відмову держави від визнання юрисдикції міжнародних судів. Крім того, Комісією розглянуто 2,7 млн поданих заявок за унікальною процедурою, яка в порівнянні з судовим розглядом займала значно менший час.

До сильних сторін діяльності Компенсаційної комісії відносять і широке розуміння «екологічної шкоди». Відповідно до Рішення № 7 Ради Комісії до екологічних втрат, які можуть бути включені в заявку відносяться «зменшення та запобігання екологічній шкоді ... заходи, що були вжиті для очищення та відновлення довкілля або майбутні заходи ... моніторинг та оцінка екологічної шкоди ... моніторинг здоров'я нації та знищення чи вичерпання природних ресурсів».

За результатами діяльності Комісії можна відмітити і слабкі сторони, які варто врахувати в разі створення подібного органу щодо репарацій по Україні. Це, по-перше, достатньо високі витрати на діяльність самої Комісії, її штату та спеціалістів, беручи до увагу тривалість їх роботи до декількох десятиліть, які покривались за рахунок зібраних коштів. По-друге, термін прийняття заявок на відшкодування екологічної шкоди має бути достатнім, враховуючи можливу віддаленість у часі екологічних наслідків. По-третє, пріоритетність компенсації екологічної шкоди має бути однозначно не на передостанньому місці, як це мало місце в діяльності Комісії по Іраку.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що на фоні існуючої системи правових норм в сфері захисту довкілля в мирний час, врегулювання захисту довкілля в період військових дій обмежується здебільшого декларативними положеннями та значно відстає, при тому що наслідки є катастрофічними та не витримують порівняння. Сучасні ж правові положення міжнародного права є неефективними в частині попередження шкоди довкіллю під час бойових дій, а система цивільно-правової відповідальності є тим субінститутом який потребує значного розвитку. Особливо зважаючи на те, що невідворотність цивільно-правової відповідальності держави-агресора за заподіяну шкоду, зокрема екологічну, змушувало б таку тверезо оцінити

наслідки своїх дій та закладати такі суми для оцінки невідворотних витрат, виконуючи певним чином превентивну функцію.

Список використаних джерел

1. Шкода довіллю від війни вже перевищує 1,9 трильйона гривень — Руслан Стрілець. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/04/15/shkoda-dovkillyu-vid-vijny-vzhe-perevyshhuye-19-tryljona-gryven-ruslan-strilecz/>.
2. Protecting the Environment During Armed Conflict: An Inventory and Analysis of International Law: UNEP's Report, 6 November 2009. URL: <https://www.unep.org/resources/report/protecting-environment-during-armed-conflict-inventory-and-analysis-international>.
3. Andy Rich. The Environment: Adequacy of Protection in Times of War, volume 12, Penn State Environmental Law Review, 445 (2004). URL: <https://elibrary.law.psu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1249&context=pselr>.
4. Julian Wyatt. Law-making at the intersection of international environmental, humanitarian and criminal law: the issue of damage to the environment in international armed conflict: International Review of a Red Cross. Vol.92. Num. 879. September 2010. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/irrc-879-wyatt.pdf>.
5. Keith P. McManus. CIVIL LIABILITY FOR WARTIME ENVIRONMENTAL DAMAGE: ADAPTING THE UNITED NATIONS COMPENSATION COMMISSION FOR THE IRAQ WAR. URL: <https://lira.bc.edu/work/ns/a69e104e-2d20-47afb674-b02c8cacb647/reader/0a140577-7d3f-4c34-bc53-01614c5df02e>.
6. The United Nations Compensation Commission. Офіційна інтернет-сторінка: URL: <https://uncc.ch/home>.

Семенець Роман Юрійович

*Проект APENA2 «Підтримка України
в апроксимації екологічного законодавства ЄС»,
радник з правових питань,
доктор філософії зі спеціальності Право (PhD)*

ЗЕЛЕНА ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНИ: РЕФОРМА УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ НА ШЛЯХУ ДО ЧЛЕНСТВА В ЄС

Попри жакливі обставини сьогодення в контексті збройної агресії російської федерації, України продовжує неухильно дотримуватись європейського вектору розвитку. Враховуючи міжнародні зобов'язання, включаючи вимоги, які необхідно вирішити з набранням статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу, Кабінет Міністрів України 28 лютого 2023 року ухвалив Постанову про селф-скринінг (або самоаудит) українського законодавства на предмет його відповідності європейським стандартам [1]. Такий аналіз дозволяє зрозуміти ступінь відповідності національного законодавства вимогам європейських acquiis.

Сфера управління відходами посідає важливе місце в системі регулювання відносин щодо захисту довкілля, й проведення комплексного аналізу чинного законодавства дає змогу виявити напрями реформування галузі. Досвід таких країн як Швеція, Нідерланди,

Словенія підтверджує факт необхідності реформування сфери управління відходами, адже це шлях не тільки до забезпечення чистого довкілля, а й до розвитку економічної складової держави.

На сьогоднішній день Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України виокремило пріоритети в реформуванні сфери управління відходами. Основним рушієм реформи виступає цифровізація усіх процесів. Це стосується як адміністративних послуг, так і доступу до екологічної інформації. ЕкоСистема — цифрова онлайн платформа для взаємодії громадськості та бізнесу з державою з метою отримання актуальної інформації про стан довкілля та природні ресурси, доступу до реєстрів та моніторингових даних, отримання сервісів тощо. Важливими модулями ЕкоСистеми виступають е-Відходи, е-Довкілля, е-Екоконтроль та інші [2]. Однією із задач в рамках цифровізації виступає спрощення системи отримання дозвільних документів в означеній сфері, відходячи від людського фактору та переводячи все в цифру, а також забезпечення діджитал-контролю за діяльністю суб'єкта управління відходами через аналіз поданих ним документів в електронному вигляді з усією попередньою історією.

Також, важливим цифровим ресурсом Міндовкілля є проєкт Еко-Загроза, який створений для автоматичного збору та фіксації інформації про екологічні загрози в режимі реального часу, з географічною прив'язкою до місцевості. Даний ресурс є вкрай важливим для фіксації збитків, які наносить росія в наслідок розв'язаної нею війни проти України. Лише тільки в контексті відходів, які утворились за час війни з моменту повномасштабного вторгнення, Державна екологічна інспекція оцінює збитки України в розмірі 901 млрд грн [3].

Наступним елементом реформи, на виконання положень Директиви 2008/98/ЄС про відходи, виступає дотримання принципу ієрархії управління відходами. Відповідно до ст. 7 прийнятого Закону України «Про управління відходами», в Україні запроваджується пріоритетна послідовність здійснення операцій з відходами, від запобігання утворенню відходів до відновлення та видалення. Де перше — це превентивна міра з мінімізації вироблення продукції, яка в короткий термін набуває статусу відходів. Мова йде про повну заборону переважної більшості одноразової пластикової продукції, продукції з пінополіестеролу та оксорозкладного пластику, часткову заборону виробів з одноразового пластику тощо. Однак це, в свою чергу, тягне за собою наступні напрямки реформи: розбудову інфраструктури та внесення змін до системи оподаткування діяльності з управління відходами. Відтак, реформою передбачено забезпечення більшості населення системою роздільного збору відходів, будівництво заводів з оброблення побутових та небезпечних відходів, станцій компостування біовідходів та сучасних полігонів, для яких необхідно розробляти відповідну нормативну базу з сучасними вимогами для забезпечення недопущення завдання шкоди довкіллю. Паралельно із цим, доцільно внести зміни до Податкового кодексу України з метою зниження кількості відходів, які піддаються

захороненню через підвищення ставок податку на таку операцію. Це спонукатиме суб'єктів управління відходами до надання переваги рециклінгу та відновленню відходів. Важливою складовою змін є також оновлення законодавчого регулювання оподаткування операцій з інертними відходами та відходами видобувної промисловості.

Прийняття спеціального закону про управління відходами видобувної промисловості, який транспонуватиме ключові положення одноїменної Директиви 2006/21/ЄС, покликане кардинально змінити поточну ситуацію з накопиченими тонами неврегульованих відходів, які спричиняють вкрай негативний вплив на здоров'я людей та навколишнє природне середовище. Планується застосування найкращих доступних технологій та методів управління відходами видобувної промисловості, запровадження ефективного фінансового забезпечення та страхування, а також, серед іншого, розв'язання проблеми покинутих об'єктів.

Важливою складовою реформи управління відходами також виступає забезпечення функціонування принципу розширеної відповідальності виробника, що передбачає здійснення відповідних економічних, адміністративних та організаційних заходів з боку виробників певних видів продукції: учать у прийманні та збиранні відходів, з подальшим їх управлінням, забезпечення використання новітніх технологій у виробництві для мінімізації негативного впливу на здоров'я людей та довкілля, фінансування та проведення роз'яснювальних заходів для населення з метою донесення правильних підходів до поводження з відходами тощо.

Для того, щоб система управління відходами працювала на рівні з європейськими країнами, доцільно в рамках реформи оновити підхід до класифікації відходів, прийнявши сучасний, відповідаючий сьогоденню, перелік відходів та порядок їх класифікації; затвердити критерії, що визначають припинення статусу відходів та відповідний порядок оголошення припинення статусу відходів; врегулювати порядок виявлення та обліку безхазяйних відходів; затвердити критерії віднесення речовин або предметів до побічних продуктів.

На жаль, яким би чудовим не виглядало нормативне регулювання тієї чи іншої сфери, але без належного контролю та справедливої відповідальності реформа навряд запрацює. Саме тому, важливо оновити положення законодавства в контексті посилення відповідальності за скоєння адміністративних та кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поводженням з відходами.

Резюмуючи, можна стверджувати, що Україна впевнено крокує на шляху до проєвропейських змін, виконуючі взяті на себе зобов'язання за Угодою про Асоціацію. Реформа управління відходами реалізується вже, детінізуючи сферу, та приймаючи необхідні нормативно-правові акти. Однак обсяг необхідних змін критично великий, саме тому необхідно системно, беручи до уваги позитивний досвід європейських країн, приводити національне регулювання у відповідність до норм і правил ЄС з урахуванням українських особливостей і потреб.

Список використаних джерел

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2023 р. № 189 «Про затвердження Порядку проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (acquis ЕС)» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189-2023-п#Text>.
2. Національна онлайн-платформа ЕкоСистема. URL: <https://eco.gov.ua> (дата звернення: 01.06.2023).
3. Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України ЕкоЗагроза. URL: <https://ecozagroza.gov.ua> (дата звернення: 01.06.2023).

Слепченко Анжела Анатоліївна

доцентка, кандидатка юридичних наук

ЗНАЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ В УКРАЇНІ

У контексті створення ефективної правової моделі запобігання та мінімізації екологічних наслідків війни, післявоєнного відновлення довкілля актуалізуються правові проблеми екологічної освіти та освіти в інтересах сталого розвитку. Військова діяльність, її руйнівні екологічні та інші наслідки і сталий розвиток, є, очевидно, несумісними поняттями. Нами неодноразово зазначалося, що актуальною проблемою є правове забезпечення осучаснення змісту екологічної освіти, який у XXI столітті має вийти за межі застарілих пропагандистських гасел про «охорону природи» і «збереження її багатств» та повернутися обличчям до нагальних екологічних проблем, викликаних, в тому числі, військовими діями. Екологічні наслідки війни є болісними для теперішнього та, безперечно, стануть такими для майбутніх поколінь. Екологічна освіта у даній сфері відіграє значну роль, оскільки може бути одним з превентивних способів захисту, спрямованим на попередження виникнення цих ситуацій, усунення їх катастрофічних наслідків.

В цих умовах набувають нового значення питання формування та реалізації відповідної екологічної політики України. Нове змістове наповнення повинно отримати саме поняття «екологізації освіти», як одне з ключових понять у теорії екологічної освіти. У спеціальній літературі традиційно зазначається, що екологізація освіти є процесом включення (проникнення, насичення, транслявання тощо) екологічних знань, підходів та мислення до усіх компонентів освітньої системи [1, с. 92]. Головними передумовами екологізації освіти є міжнародні, екологічні та правові фактори. Можливо, настав час поставити питання про військові передумови екологічної освіти. Руйнівні екологічні наслідки війни, свідком яких є не тільки Український народ, а й усе міжнародне співтовариство, мали б значно посилити глобальну міжнародну зацікавленість у розвитку екологічної освіти, міжнародну та регіональну співпрацю у цій галузі, як і вплинути на зміст концепції ООН у галузі екологічної освіти та освіти в інтересах сталого розвитку.

Необхідно переглянути розуміння правових передумов екологізації освіти. Зростання ролі права у вирішенні післявоєнних екологічних проблем, розробка нових еколого-правових конструкцій та законодавства, новий погляд на екологічні права громадян та механізми їх захисту під час війни, вимагають посилення еколого-правової підготовки як майбутніх юристів так і фахівців інших спеціальностей. Посилений розвиток еколого-правової освіти особливої ваги набуває і з точки зору права екологічної безпеки, одним з об'єктів якого є військова діяльність, як джерело екологічної небезпеки.

Слід поставити питання про військово-екологічні передумови екологізації освіти, якими є різноманітні екологічні наслідки війни регіонального, локального та глобального масштабів, які вимагають переорієнтації людства на більш глибоке усвідомлення негативних процесів, що відбуваються внаслідок бойових дій, зміни парадигми людського мислення на безумовний пріоритет збереження життя і здоров'я людини та довкілля. Військова діяльність та бойові дії слід розглядати як вид соціально-екологічних ризиків, наявність яких істотно впливає на якість життя людини, на можливість реалізації екологічних та інших прав громадян. Державно-правовий механізм розробки та затвердження змісту екологічної освіти має врахувати наявні військові загрози, бути спрямованим на вирішення екологічних проблем, які не тільки вже існують, а ті, які ще невідомі й можуть виникнути у майбутньому. Отже невід'ємним та обов'язковим елементом екологічної освіти, на наш погляд, має бути вчення про військово-екологічну безпеку, військово-екологічні ризики і їх наслідки, в тому числі, й відповідні правові аспекти.

Військові дії мають враховуватися при оцінці ступеня реальної екологічної небезпеки, з позицій екологічного ризику, тобто допущення ймовірностей негативних наслідків людської діяльності. Люди в усі часи усвідомлювали необхідність наукової рефлексії різноманітних ризиків, аналізували природу існуючих небезпек, причини страху, неспокою, ймовірності тих чи інших наслідків людської діяльності. Однак, негативний екологічний вплив військової діяльності усвідомлюється суспільством, здебільшого, тільки після її початку, коли вже виникли реальні соціально-екологічні проблеми, катастрофічне забруднення, спричинення шкоди життю і довкіллю.

Військові ризики стали реальними у нашому сучасному «суспільстві ризику», функціонування якого на рівні всіх підсистем і структурних елементів продукує різноманітні ризики, похідні від різного роду небезпек і загроз [2, с. 68–75]. Особливість військово-екологічних ризиків в тому, що вони є не особистим ризиком, а вискупають глобальною загрозою для значних за розміром територій, регіонів, природних об'єктів або навіть для всього людства. Об'єктом військово-екологічного ризику стають не окремі громадяни або малі соціальні групи, а й суспільство та довкілля в цілому.

У контексті правових аспектів військово-екологічної безпеки важливим завданням екологічної освіти повинно стати наповнення

екологічної свідомості не тільки експертів, екологів-професіоналів, а й звичайних громадян, розумінням військової діяльності як джерела екологічного ризику, його можливих форм і змісту, через призму наукової доктрини різних галузей науки. На нашу думку, це один із найактуальніших напрямів екологізації змісту освіти в наш час.

Відсутність науково-обґрунтованої правової та екологічної політики в галузі освіти створює ризики невизначеності, руйнування основ діяльності освітньої системи. Як і відсутність вираженого правового механізму загальнообов'язкової екологічної освіти є, на наш погляд, однією з глобальних причин зростання екологічних ризиків, недостатнім їх усвідомленням.

Як зазначала Марія Василівна Краснова, державна екологічна політика повинна сформувати такі основні засоби її забезпечення як: а) відповідна екологічна ідеологія та психологія, екологічна освіта, виховання та культура; б) екологічна, в тому числі еколого-правова наука; в) ефективна система екологічного управління; г) правова екологічна політика, основу якої має складати формування ефективного екологічного права та законодавства [3, с. 10]. В певній мірі пророчою стала, на жаль, висловлена Марією Василівною думка, що «екологічна (або природоохоронна) освіта і виховання та культура на всіх етапах людської історії помітно відставали від темпів матеріального виробництва, і якщо раніше це відставання не було предметом загальної турботи, то в сучасних умовах стає очевидним, що таке ставлення до цього може призвести до найнебезпечніших (якщо не сказати фатальних) наслідків» [3, с. 10].

Підсумовуючи, зазначимо, що в наш час надзвичайно гостро стало питання про здатність держави та суспільства мінімізувати спричинену військово-екологічними факторами екологічну шкоду, захистити екологічні права та інтереси громадян, відновити довкілля. Актуальною для правової науки є необхідність теоретично обґрунтувати комплекс заходів державної екологічної політики, практична реалізація яких дозволить вирішити це складне завдання. Одним із шляхів є правове забезпечення посилення екологічної освіти та осучаснення її змісту. Процес екологізації освіти повинен концептуально спиратися на вчення про екологічну безпеку та екологічні ризики, в тому числі їх військові аспекти. Недостатній рівень екологічної освіти як усього суспільства, так і окремих фахівців, може, в свою чергу, також розглядатися як один з сучасних еколого-соціальних ризиків. Але на питання про готовність українського суспільства почути заклики та рекомендації екологічної науки і адекватно усвідомити ситуацію, відповідь буде невтішна. Якщо за кордоном питання екології найчастіше виступають ключовим блоком публічного дискурсу, то в нашій країні ситуація інша, що пояснюється недостатнім рівнем розвитку громадянського суспільства з розвинутою екологічною культурою, екологічною свідомістю, а подекуди, ліквідацією навчальних закладів екологічної спрямованості, скороченням навчальних годин відповідних дисциплін або виключенням їх з навчальних планів, програм, що є неприпустимим, зважаючи на реалії сьогодення.

Список використаних джерел

1. Слепченко А.А. Забезпечення права громадян на екологічну освіту в Україні: монографія / А.А. Слепченко. — Чернівці: Кондратьєв А.В, 2017. — 188 с.
2. Чоловська Н. Суспільство ризику в контексті викликів техногенної цивілізації // Вісник Львів. Ун-ту. Серія «Філософія». — 2010. — Вип. 13. — С. 68–75.
3. Краснова М. Правові основи сучасної екологічної політики України: науково-методологічні питання // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки». — 2016. — № 1 (102). — С. 9–12.

Сюйва Ірина Сергіївна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцентка кафедри земельного та аграрного права
Навчально-наукового інституту права,
кандидатка юридичних наук*

ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ЛІСІВ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

Ліси є одним із найцінніших національних багатств України, що займають більш як 15,9% її території. За площею та запасами деревини Україна належала до держав із дефіцитом лісових ресурсів [1, с. 445] і в довоєнний час, а нині — внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, за даними Рахункової палати України, загальною в державі вже постраждало 3 млн. га лісів, що становить майже третину лісового фонду країни (до початку вторгнення офіційна площа лісів сягала 10,4 млн га) [2]. Частина з них — втрачені назавжди, а на відновлення решти знадобиться кілька десятиків років. Шкода, яка завдана лісовим екосистемам України, станом на початок лютого 2023 р., оцінюється Державною екологічною інспекцією України у суму близько 2 трлн. грн. [3]. На даний час масштаб забруднення лісів в Україні є одним із найбільших у світі, що не сприяє реалізації конституційних положень про забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території нашої держави.

Організація відновлення лісів і лісорозведення є однією із основних функцій управління у галузі використання, відтворення та охорони лісів, врегульованих нормами Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та Лісового кодексу України. На її реалізацію прийнято низку нормативно-правових актів, зокрема: Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року»; Указ Президента України від 7 червня 2021 р. № 228 «Про деякі заходи щодо збереження та відновлення лісів»; Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 вересня 2022 р. «Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період»; Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року, схвалене розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1777; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 р. № 1363-р «Про схвалення Стратегії еко-

логічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року» та інші. Заходи, що передбачені зазначеними нормативно-правовими актами у сфері відновлення лісів, є одним із проявів відновлювально-відтворювальної (компенсаційної) форми взаємодії суспільства і природи, яка, на думку М.В. Краснової, прямо впливає із завдань екологічного законодавства та включає в себе реалізацію цілої системи заходів із запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище [4, с. 6].

Відновлення лісів може здійснюватись природним, штучним або комбінованим способом [5, с. 393]. Оскільки значна частина лісів є замінованою вибухонебезпечними предметами, які не спрацювали, та уламками розбитої військової техніки, що становить велику загрозу життю працівників лісової галузі та значно ускладнює можливість проведення будь яких лісогосподарських та природоохоронних заходів, застосування штучних або комбінованих способів відновлення лісів, у більшості випадків, є неможливим.

З огляду на виклики та загрози національній безпеці України у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів України, зумовлені дисбалансом між екологічними, економічними та соціальними функціями ведення лісового господарства, недосконалістю нормативно-правової бази, недостатнім фінансовим та матеріально-технічним забезпеченням функціонування лісової галузі в особливий період, Рада національної безпеки і оборони України Рішенням від 29 вересня 2022 р. «Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період» (введене в дію Указом Президента України від 29 вересня 2022 р. № 675/2022) доручила Кабінету Міністрів України та іншим органам державної влади та органам місцевого самоврядування розробити та впровадити низку заходів, спрямованих на відновлення лісів та реалізацію заходів із масштабного заліснення України.

Для післявоєнного відновлення довкілля в Україні Національною радою з відновлення України від наслідків війни розроблено проєкт Плану відновлення України, до якого увійшли матеріали робочої групи «Екологічна безпека» [6]. План передбачає виконання заходів у три етапи: I — 2022 р. (вже завершився), II — 2023–2025 рр., III — 2026–2032 рр. Під час першого етапу розробляються методики визначення шкоди і збитків, заподіяних внаслідок знищення або пошкодження лісового фонду України, лісових культур та шкоди, завданої біоресурсам. Найважливішим завданням другого етапу є розроблення Плану заходів із реалізації Державної стратегії управління лісами України до 2035 року та впровадження проєктів відновлення лісів та лісових територій, які постраждали в результаті російської військової агресії. Планом відновлення України окреслено проєкти, спрямовані на виконання завдань із лісовідновлення, зокрема: відновлення лісів та збалансований розвиток лісового господарства; проведення лісовпорядкування у всіх лісах, які постраждали внаслідок війни, або зростають на територіях, які тимчасово були непідконтроль-

ними України; удосконалення існуючої системи охорони лісів від пожеж; розвиток лісової інфраструктури; відновлення лісових природно-заповідних фондів; оцінка шкоди і збитків довкіллю та потреб на відновлення довкілля внаслідок російської збройної агресії [7, с. 19].

Для ефективного відновлення лісів після завершення бойових дій основними завданнями відповідних інституцій є: розмінування лісів та прилеглих територій; прибирання залишків військової техніки, озброєння та боєприпасів; дослідження лісових територій, оцінювання ступеня ушкодження лісів; прибирання зламаних дерев і чагарників (у разі можливості), а також іншого сміття, проведення рубок залежно від ступеня ушкодження; перезахоронення тіл загинлих; використання деревини та фрагментів рослин із господарською метою, утилізація відходів; лісовідновлення на місцях суцільних санітарних рубок. Таким чином, усунення наслідків війни та відновлення постраждалих лісових територій, особливо тих, що перебували у тимчасовій окупації, є складним та багатогранним процесом, який потребує участі багатьох сторін та вирішення численних проблем. Центральне місце у цьому процесі належить державі, адже утвердження філософсько-правової ідеології екологічного права, — концепту Природи в екологічному праві, — перебуває у прямій залежності від реалізації державою своєї екологічної політики [4, с. 7].

Список використаних джерел

1. Краснова М.В. Правове забезпечення контролю за використанням, охороною, відновленням, захистом лісів та рослинного світу. *Правові форми екологічного контролю: навч. посібн.* / за ред. М.В. Красної. К.: Алерта, 2012. 760 с. С. 445–454.
2. Скільки лісів постраждало від війни і як швидко їх можна відновити. URL: <https://texty.org.ua/fragments/109583/skilky-lisiv-postrazhdalo-vid-vijny-i-yak-shvydko-yih-mozhna-vidnovyty/>.
3. Державна екологічна інспекція України повідомляє. *Державна екологічна інспекція України. Офіційний веб-портал.* URL: <https://dei.gov.ua/post/2512>.
4. Краснова М.В. Методологічні засади сучасного екологічного права. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* 2012. Вип. 92. С. 5–8.
5. Краснова М.В. Правовий режим використання, відтворення, захисту та охорони лісів. *Екологічне право. Особлива частина.* Підручн. / за ред. В.І. Андреїцева. К.: Істина, 2001. 544 с. С. 365–402.
6. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Екологічна безпека». URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recover_yrada/ua/environmental-safety-assembly.pdf.
7. Кузик А.Д., Товарянський В.І. Вплив воєнних дій на лісові екосистеми України та їх післявоєнне відновлення. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.* 2023. № 27. С. 16–22.

Теремцова Ніна Володимирівна
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
доцентка кафедри теорії та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права,
кандидатка юридичних наук, доцентка

АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА КОМПЕНСАЦІЯ ШКОДИ ЗА ЕКОЛОГІЧНИМ ТА ЗЕМЕЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ В УМОВАХ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОГО СТАНУ

Питання юридичної відповідальності та компенсація шкоди за екологічним та земельним законодавством України є актуальним та має своє відновлення в період післявоєнного стану. Так, ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» зазначено, що порушення законодавства України про охорону навколишнього середовища тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність [2].

Відповідальність за екологічні порушення передбачена Кримінальним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення та іншими Законами України.

Відповідальність за порушення земельного законодавства виконує низку важливих функцій. По-перше, вона виступає як засіб забезпечення виконання вимог земельного законодавства. По-друге, відповідальність у зазначеній сфері є важливим елементом механізму гарантій земельних прав суб'єктів. По-третє, норми цього інституту стимулюють додержання приписів земельного законодавства. По-четверте, в умовах переходу економіки країни до ринкових відносин зростає роль компенсаційної функції юридичної відповідальності. В післявоєнний час питання земельних перетворень мають розгорнутися з новою цивілізаційною належністю. В такому стані, в якому зараз перебувають землі в сільській місцевості України, перебувати не можуть. Це порушення не лише екологічного та земельного законодавства, а й Всесвітньої системи землеіснування. Місцевим радам, перш ніж надавати землю землекористувачам необхідно провести лекції з виховної функції відповідальності за земельні правопорушення. Вони є засобом охорони та забезпечення встановленого в державі земельного правопорядку.

Щодо компенсації шкоди за екологічним законодавством, то слід зазначити, що механізм компенсації шкоди за екологічні правопорушення не є вичерпаним і новим для вітчизняної науки у галузі екологічного права. Дослідження компенсації шкоди за екологічним законодавством України здійснено М. В. Красновою у монографічній роботі [3].

Отже, на думку авторки компенсація екологічної шкоди в галузі теплоенергетики полягає на суб'єкта господарювання, який здійснює виробництво теплової енергії та експлуатацію ТЕС, відшкодувати збитки, завдані суспільним, державним та приватним інтересам,

незалежно від застосування до такого суб'єкта засобів адміністративної чи кримінальної відповідальності.

Посадові особи та спеціалісти, винні в порушенні вимог щодо охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки за поданням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, згідно з рішеннями їх органів управління позбавляються премій за основними результатами господарської діяльності повністю або частково. (ЗУ № 81/96-ВР від 06.03.96, № 5456-VI від 16.10.2012). В даному випадку «премії» для такої категорії службовців необхідно відмінити. Це не актуальний підхід до фінансування державних службовців. Заробітна плата має бути фіксованою.

Порядок позбавлення премій визначається законодавством України. Законом № 186/98-ВР від 05.03.98. Це не цивілізаційний підхід до витрачання коштів із Державного бюджету. Можна трактувати як (?) кому хочу, тому й розподіляю премії, а це породжує корупцію.

Компенсація за земельним законодавством, отже спори, пов'язані із земельними відносинами, розглядаються в позовному провадженні. Власник земельної ділянки або землекористувач може вимагати усунення будь-яких порушень його права, навіть якщо ці порушення не пов'язані з позбавленням права володіння земельною ділянкою [4].

Як висновок, в умовах відбудови України в період післявоєнного стану, всі повноваження мають покластися на місцеві ради, громади в галузі охорони навколишнього природного середовища та земельного законодавства.

Список використаних джерел

1. Конституція України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
2. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 41, ст. 546). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
3. Краснова М. В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти) : монографія / Краснова М. В. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. — 439 с.
4. Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ. Постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 16.04.2004р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

ЗАКОНОДАВЧЕ ВИЗНАЧЕННЯ БІОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Як відомо, Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» одним із пріоритетних напрямів державної екологічної політики визнано забезпечення біологічної безпеки й біологічного захисту [1]. Саме тому українські науковці окреслену проблему вивчають ґрунтовно і всебічно. Спираючись на аналіз уже існуючих у цій сфері нормативно-правових актів, учені наголошують на неузгодженості термінів, що застосовуються в них, і на тому, що на сьогодні актуальним є формування і подальший розвиток належної законодавчої бази в цій сфері з єдиним і узгодженим понятійно-категоріальним апаратом. Вбачається, що це дасть змогу означити певні перспективи правового забезпечення біологічної безпеки в майбутньому.

Виходячи з наведеного й обраної теми, звернімося до трактування терміна «*біологічна безпека*». Передусім зауважимо, що його визначення поряд з іншими наводиться у ст. 1 Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів». Так, згідно з приписами згаданого акта законодавець вкладає в нього наступне значення: *біологічна безпека* — стан середовища життєдіяльності людини, при якому відсутній негативний вплив його чинників (біологічних, хімічних, фізичних) на біологічну структуру і функцію людської особи в теперішньому і майбутніх поколіннях, а також відсутній незворотній негативний вплив на біологічні об'єкти природного середовища (біосфери) та сільськогосподарські рослини і тварини [2].

Крім вказаного акта, нещодавно була ухвалена і затверджена Указом Президента України № 688/2021 від 17 грудня 2021 року Стратегія біобезпеки та біологічного захисту [3], де чітко визначені цілі, завдання й основні напрями державної соціально-економічної політики щодо забезпечення біобезпеки й біологічного захисту держави як складової національної безпеки України. Незважаючи на те, що цей документ (з огляду на специфіку) не закріплює дефініції терміна «біологічна безпека», у ньому окреслено коло основних прогнозованих загроз з урахуванням зовнішніх та внутрішніх умов, серед яких наступні джерела біонебезпеки для людей, тварин, рослин і навколишнього природного середовища й чинники, які сприяють підвищенню ризику для останніх: неконтрольоване поширенням генетично модифікованих організмів; інфекційні захворювання, викликані глобальним поширенням, у тому числі й нових, старих і таких, що з'являються знову, нозологічних форм інфекційних і паразитарних хвороб, через що спалахують

непередбачувані епідемії та епізоотії; використання небезпечних біологічних агентів і продуктів синтетичної біології, що зумовлено відсутністю чітких правил під час роботи з небезпечними біологічними агентами; негативний вплив інвазивних чужорідних видів на біорізноманіття; поява нових загроз і ризиків глобального характеру, у тому числі проявів біотероризму тощо. Виходячи з цього документа, можемо акцентувати увагу на тому, що намітилися певні тенденції до розширення предметної сфери. Спираючись на це, законодавець розробляє державну політику, беручи до уваги передусім *багатоаспектність* проблем і загроз у даній сфері.

Аналізуючи дефініції поняття «біологічна безпека», варто згадати й Закон України «Про ветеринарну медицину» [4]. Насамперед зауважимо, що цей Закон чинний, але ведення його в дію відбудеться пізніше. Так, згідно з його приписами *біологічна безпека* визначається як захищеність від ризику занесення та поширення хвороб до, із або в межах тваринної популяції, потужності, території, зони, регіону або компартмента, транспортного засобу чи будь-яких інших об'єктів, приміщень або місць. Звісно, таке трактування має специфічне забарвлення з огляду на цілі прийняття самого нормативно-правового акта.

На підтвердження наведемо думку фахівців із теорії права. На їх думку, правова дефініція — це нормативно-правовий припис, що розкриває зміст правового поняття шляхом указівки його основних юридично значущих ознак або елементів із метою забезпечення однакового правового регулювання. Додамо, що ефективність останнього великою мірою зумовлена єдністю понятійно-категоріального апарату всередині окремих галузей та інститутів права, його узгодженістю як за вертикаллю (щодо конституційних і міжнародно-правових норм), так і за горизонталлю (норм різних галузей права між собою) [5, с. 23].

Фахівці-практики також вказують на те, що термінологія, яка використовується в певному акті, має бути стійкою, єдиною як в межах цього акта, так і в усьому масиві вже чинних актів, особливо тих, що стосуються однієї сфери регулювання. Ідентичні поняття мають бути виражені однаковими термінами, наскільки це можливо, без відхилення від їх значення у звичайній, юридичній чи технічній мові [6]. Навівши думки вчених, ми лише підтверджуємо висловлену раніше тезу про те, що неузгодженість актів негативно впливає на правове регулювання відносин у сфері забезпечення біологічної безпеки.

Як зазначає А. П. Гетьман, застосування у відповідних правових актах екологічного спрямування термінологічних позначень є виправданим і вкрай актуальним. Саме за їх допомогою можливі: вирішення спірних питань і усунення суперечностей між положеннями різних законів; адаптація суспільства до нового законодавств; визначення мети, досягнення якої прагне законодавець тощо. Науковець переконаний, що нівелювати проблеми термінології в екологічному законодавстві можна завдяки її уніфікації. Йдеться про необхідність досягнення єдності юридичної термінології, її однозначності, подо-

лання зайвої синонімії, суперечностей та розбіжностей у визначенні та написанні термінів [7, с. 592].

Усе висловлене вище, дає підстави стверджувати, що єдність і сталість використання дефініцій — це важлива передумова розроблення і прийняття відповідних правових актів, чого, на жаль, нині не простежується в наявній законодавчій базі з питань забезпечення біологічної безпеки. Вбачається, що вирішити це можливо шляхом закріплення її визначення й основних засад безпосередньо в Законі України «Про біологічну безпеку та біологічний захист». Так, І. Я. Сенюта зауважує, що в кожному законі визначальним є понятійно-категоріальний апарат, який закладає термінологічну систему координат для законодавця. Думка згаданої вченої важлива, оскільки вона є однією з фахівців, які безпосередньо працюють над розробленням положень вказаного Закону [8]. Вона, ведучи мову про ключові положення законопроекту, наголошує, що до трансформації в закон усі поняття можуть пройти експертно-владну видозміну. Крім того, науковець розкриває зміст ключових юридичних конструкцій. Зокрема, «біологічна безпека» І. Я. Сенютою трактується як принципи, технології та практики стримування, що впроваджуються для запобігання ненавмисному впливу біологічних агентів або їх ненавмисному викиду [9, с. 81]. На нашу думку, такий широкий підхід до тлумачення цього поняття є прийнятним і заслуговує на підтримку, а його закріплення у проекті Закону України «Про біологічну безпеку та біологічний захист» [10], винесеному 24 квітня 2023 р. на громадське обговорення, лише сприятиме узгодженню понять і реалізації екологічної політики в цілому і державної політики у сфері забезпечення біологічної безпеки й біологічного захисту зокрема. Звісно, дискусія навколо даного законопроекту може тривати, особливо щодо передбаченого цим Законом переліку біологічних агентів, що становлять небезпеку для людей, тварин, рослин і довкілля в цілому, однак основною вимогою має стати однозначне трактування в національному законодавстві понять, що розглядаються. Саме це стане предметом наших майбутніх пошуків.

Список використаних джерел

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>. (дата звернення: 05.05.2023).
2. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31.05.2007 р. № 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-16#Text> (дата звернення: 05.05.2023).
3. Стратегія біобезпеки та біологічного захисту: Указ Президента України від 17.12.2021 р. № 668/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668/2021#n11>. (дата звернення: 15.05.2023).
4. Про ветеринарну медицину : Закон України від 04.02.2021 р. № 1206-IX (ред. від 31.03.2023 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1206-20#Text>. (дата звернення: 15.05.2023).

5. Дашковська О. Р. Правові дефініції як різновид нормативних приписів. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 3 (70). С. 16–23.
6. Хворостянкіна А. В. Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії / Міністерство юстиції. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_6669 (дата звернення: 15.05.2023).
7. Гетьман А. П. Термінологія екологічного законодавства: методологічні засади та перспективи уніфікації. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2–3 (33–34). Харків : Право, 2003. С. 580–592.
8. Голову Комітету медичного і фармацевтичного права та біоетики НААУ обрано експертом проекту ОБСЄ щодо розроблення законопроекту про біобезпеку та біозахист. Заголовок з екрану. URL : <https://zib.com.ua/ua/146659.html>. (дата звернення: 15.05.2023).
9. Сенюта І. Національні нормотворчі тенденції у сфері біологічної безпеки та біологічного захисту. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2022. № 3. С. 79–88. URL : <http://uran.inprojournal.org/article/view/262632>.
10. Проект Закону України «Про біологічну безпеку та біологічний захист». Заголовок з екрану. URL : <https://moz.gov.ua/article/public-discussions/proekt-zakonu-ukraini-pro-biologichnu-bezpeku-ta-biologichnij-zahist?fbclid=IwAR3qYerp3scOvVPCJ-8MwYAzqLeDaFmWnZdRSFKzxY5jgBboiAQJqZ2NBQU>. (дата звернення: 15.05.2023).

Федотова Олександра Семенівна

АО «АДЕР ХАБЕР»,

адвокатка, кандидатка юридичних наук

ОКРЕМІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕРЕВАЖНОГО ПРАВА КУПІВЛІ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

У статті розглядаються окремі юридичні проблеми реалізації переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення та пропонується бачення автора щодо вирішення цих проблем.

Актуальність цієї теми зумовлена запровадженням механізму реалізації переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення, що мало місце 01 липня 2021 року підстави Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28.04.2021 № 1423-IX (надалі — Закон) та було пов'язано із частковим відкриттям ринку земель сільськогосподарського призначення.

Дослідженнями у цій сфері займалися Т.О. Коваленко, А.М. Мірошніченко, В.В. Носік, В.І. Чуєнко та інші вчені.

Так, відповідно до Закону Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III, зі змінами та доповненнями (надалі — ЗКУ) було доповнено ст. 130-1, яка регулює порядок реалізації переважного права на купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення.

Стаття 130-1 ЗКУ виділяє дві черги суб'єктів переважного права, а саме:

1) особа, яка має спеціальний дозвіл на видобування корисних копалин загальнодержавного значення згідно переліку, наведеному

у ЗКУ, якщо згідно інформації, отриманої із Державного земельного кадастру, така ділянка знаходиться в межах ділянки надр, наданої такій особі у користування крім земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна (будівлі, споруди), що перебувають у власності особи, яка використовує земельну ділянку на праві власності, оренди, емфітевзису, суперфіцію, а також крім земельних ділянок для садівництва (*перша черга*);

2) орендар земельної ділянки (*друга черга*).

По-перше, постає питання стосовно того, чому немає переважного права купівлі ділянки у власника нерухомого майна, розташованого на земельній ділянці, якщо такий власник відрізняється від власника земельної ділянки? Очевидно, що такі випадки ще мають місце, адже ст. 120 ЗКУ, яка проголошує принцип єдності долі земельної ділянки та розташованого на ній нерухомого майна, зазнавала чималих змін, та протягом певного часу уможливлювала «роздвоєння» долі ділянки та розташованого на ній нерухомого майна. Вбачається, що власники нерухомого майна мають бути у першій черзі суб'єктів переважного права. В іншому випадку буде мати місце порушення ст. 120 ЗКУ.

По-друге, відповідно до ч. 3 ст. 130-1 ЗКУ суб'єкти переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення першої черги встановлюються шляхом отримання витягу з Державного земельного кадастру про земельну ділянку. У разі якщо в такому витягу відсутня інформація про наданий відповідний спеціальний дозвіл на користування надрами, вважається, що власник такого дозволу не має переважного права купівлі такої земельної ділянки. Суб'єкти переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення другої черги встановлюються шляхом отримання відомостей із Державного земельного кадастру (надалі — ДЗК) та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (надалі — ДРРП).

Постає питання, якщо у ДЗК та у ДРРП немає інформації про орендаря, то чи вважається, що такий орендар не має переважного права купівлі земельної ділянки? На відміну від правила, встановленого для суб'єктів першої черги, таке правило для орендарів чітко не передбачено.

Вбачається, що в такому випадку орендар не втрачає свого переважного права, проте способи захисту порушеного переважного права мають відрізнитися.

Так, для орендарів, відомості про яких містяться у ДЗК та ДРРП, буде діяти спосіб захисту права, передбачений у ст. 130-1 ЗКУ, а саме позов до суду про переведення на орендаря, переважне право якого порушено, прав та обов'язків покупця (ч. 4 ст. 130-1 ЗКУ).

У свою чергу орендарі, відомості про яких не внесені до ДЗК та ДРРП мають, на наш погляд, дві опції. У випадку коли власник та покупець земельної ділянки знали про наявність орендаря і усвідомлювали, що вони порушують переважне право такого орендаря, орендар має право звернутися до суду із позовом про переведення на орендаря, переважне право якого порушено, прав та обов'язків покупця

(ч. 4 ст. 130-1 ЗКУ). В тому випадку, коли покупець є добросовісним і не знав про існування орендаря, орендар втрачає право на переведення на нього прав та обов'язків покупця, але залишає за собою право вимагати від власника відшкодування заподіяних збитків. Така логіка продиктована тим, що добросовісні покупці мають бути захищеними від позовів «прихованих» орендарів. При цьому, орендар, який не вносить відомості про себе до ДЗК та ДРРП має нести ризики недобросовісної поведінки зі сторони власника земельної ділянки.

По-третє, відповідно до ч. 2 ст. 130-1 ЗКУ переважне право купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення реалізується за умови, що суб'єкт переважного права сплачує ціну, за якою здійснюється продаж земельної ділянки, а в разі продажу на аукціоні (земельних торгах) — якщо його пропозиція є рівною пропозиції, що є найбільшою із запропонованих учасниками аукціону (земельних торгів), а також виконує всі інші умови договору купівлі-продажу, встановлені продавцем.

При цьому, згідно із ч. 3 ст. 7 130-1 ЗКУ суб'єкт переважного права разом із повідомленням про намір продажу земельної ділянки отримує також проект договору купівлі-продажу, запропонований продавцем.

Постає питання, якщо суб'єкт переважного права згоден із усіма істотними умовами, але пропонує незначні правки до проекту договору, запропонованого продавцем, чи будуть такі правки вважатися відмовою від оферти продавця?

Відповідно до ст. 641 та 642 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 № 435-IV, зі змінами та доповненнями (надалі — ЦКУ), так.

Але чи відповідає це меті ст. 130-1 ЗКУ? На наш погляд, ні. Вбачається, що цілком логічно надати сторонами можливість погодити неістотні умови, і незгода з неістотними умовами не може мати наслідком втрати переважного права.

В четвертих, як вже зазначалось, суб'єкт переважного права, права якого порушені, має право звернутися до суду із позовом про переведення на нього прав та обов'язків покупця. При цьому, одночасно із поданням такого позову позивач має внести на депозитний рахунок суду грошову суму, яку за договором купівлі-продажу повинен сплатити покупець.

Виникають питання: що робити, коли така сума вже сплачена покупцем повністю або частково? Або, якщо покупець порушив умови договору та разом із ціною ділянки має сплатити штрафні санкції, яку суму вносити в такому випадку на депозит позивачу? Або, якщо ділянка є предметом іпотеки оскільки була придбана за рахунок позичених коштів? І взагалі, чи має в даному випадку місце сингулярне правонаступництво (у тому числі у судових процесах, у яких може бути задіяний покупець, підставою для яких є договір, за яким відбувається перевід прав та обов'язків)?

Вбачається, що в даному випадку права суб'єкт переважного права має сплатити не більше ніж в тому випадку, якщо б його права не були

порушені. При цьому жодні негативні наслідки за порушення, що мали місце до заміни сторони у договорі купівлі-продажу, не повинні бути застосовані до позивача. Тобто, в такому разі суди мають не просто міняти сторону у договорі з покупця на позивача, а й визначати обсяг прав та обов'язків, який переходить до позивача, а який залишається за покупцем. Якщо мала місце часткова оплата, то депозит має бути розподілений між власником та покупцем. Більш складне питання щодо іпотеки, яка не повинна переходити позивачу, але й в даному випадку відсутні правові підстави для її припинення судом. З нашої точки зору, справедливим вбачається залучення у судовий процес кредитора, із погашенням боргу (повністю або в частині) за рахунок депозиту, із припиненням іпотеки (навіть за наявності частково не погашеного боргу). Проте, чинне законодавство такої можливості судам не дає.

Висновки: не зважаючи на той факт, що ст. 130-1 ЗКУ доволі детально регламентує процедуру реалізації переважного права купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення, існує ряд недоліків, які потребують корегування на рівні правозастосування, а також шляхом внесення змін до чинного законодавства.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28.04.2021 № 1423-IX.
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III, зі змінами та доповненнями.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV, зі змінами та доповненнями.

Yana Chekavska

Solicitor at CANDEY (London, United Kingdom), PhD

HOW TO KEEP RUSSIA LIABLE FOR THE ENVIRONMENTAL DAMAGE CAUSED BY THE WAR: RECENT DEVELOPMENTS AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

The whole international legal community is now exploring the ways on how to force Russia to pay for the dreadful losses it continues to cause to Ukrainian economy since the beginning of the war.

As of February 2023, Ukraine has already suffered at least US\$143.8 billion in damages, including US\$8.7 billion suffered by the agriculture sector (including damages caused to land resources), US\$8.1 billion suffered by the energy sector and US\$4.5 billion for the destruction of forests and other natural resources [1]. Furthermore, Ukrainian officials has already recorded more than 2,300 individual cases of the environmental damage with the total loss exceeding US\$50 million [2].

Although the figures given are only the estimates as the damage cannot be properly assessed due to constant military activities, it is already

apparent that sooner rather than later the terrorist state will have to start bearing the consequences of its own actions.

There are currently several possible options how to compensate the losses, including the environmental damage, caused to Ukraine.

1. *By Ukraine itself.* According to the European Bank for Reconstruction and Development («EBRD»), due to constant power outages, air raids, logistical challenges, shortage of skilled staff, etc. in 2023 Ukrainian economy has stabilised only at 70% of the pre-war levels [3]. Furthermore, it is obvious, that at the moment Ukraine has to prioritise funding of the army and dealing with the humanitarian crisis, and has no resources to deal with the environmental damage.

2. *Donations and contributions from allies and the international community worldwide.* According to the Kiel Institute for the World Economy, as of February 2023, unprecedented amount of military, financial and humanitarian aid has been promised and partially passed to Ukraine, with the top three categories being:

- more than US\$75 billion by the USA;
- US\$35.5 billion by various EU states; and
- US\$9.8 billion — by the UK [4].

Furthermore, the EBRD commits up to US\$3 billion already and continues to support the Ukrainian economy in any possible way [5].

3. *Using Russian state assets or individual assets of sanctioned individuals all over the world.* In order to authorise permanent seizure of Russian state-owned and private assets, the global legal community needs to find the way to overcome two legal issues: a) existing domestic constitutional rights (e.g. in the USA) or human rights (e.g. the right to property protected by Article 1 of Protocol 1 of the European Convention on Human Rights), and b) the international law of sovereign immunities [6].

The former has already been dealt with by several states, namely:

Canada

At the end of 2022, Canada has announced that it would seize and pursue the forfeiture of C\$26 million from a company owned by sanctioned Russian oligarch Roman Abramovich [7]. *Bill C-19: An Act to implement certain provisions of the budget tabled in Parliament on April 7, 2022 and other measures*, the law allowing the forfeiture, was passed back in June 2022 [8]. Canadian government is now in the process of making an application to the court to allow such seizure. This case is already called the «test» case, and if the court satisfies itself that such forfeiture is within the new law, much more cases are likely to follow.

The United Kingdom

The UK version of the law allowing to seize Russian assets — *the Seizure of Russian State Assets and Support for Ukraine Bill* is currently awaiting the Second Reading on 24 November 2023 in British Parliament [9]. The UK has frozen nearly £26 billion of Russian Central Bank reserves, however, «*this is a political decision, not a legal one*» [10]. If the law is passed, the sums held could be used *inter alia* for «*establishing legal mechanisms for determining liability*

and responsibility for providing compensation, and providing compensation to any person who suffered damage, as a result of Russian military action threatening the territorial integrity, sovereignty or independence of Ukraine» (*The Seizure of Russian State Assets and Support for Ukraine Bill*, s. 6(2)(b)(iv)), and «making payments due to Ukraine or any person pursuant to any final, outstanding and unpaid order of an international court or tribunal» (*The Seizure of Russian State Assets and Support for Ukraine Bill*, s. 6(2)(b)(v)).

The United States of America

In December 2022, the Senate has passed a so-called *Whitehouse-Graham Amendment* to the FY2023 government spending bill allowing the U.S. Attorney General to transfer to the State Department the proceeds from the sale of forfeited assets of those subject to sanctions for Russia's invasion of Ukraine in order to provide foreign assistance to Ukraine «to remediate the harms of Russian aggression towards Ukraine» [11].

To deal with the second challenge — a sovereign immunity, a number of valuable concepts has already been developed: third-party countermeasures in response to Russia's breach of a peremptory international norm (*jus cogens*); collective self-defence in response to Russia's unlawful armed attack, which can involve non-military measures; finally, arguing that sovereign immunities only preclude judicially mandated confiscation as opposed to measures ordered by the executive [12].

To sum up, Ukraine is entitled to full compensation for the damage Russia has and continue to cause, including those to the environment and natural resources, for example, from Russian assets located all over the world. Although there is no existing legal framework for seizure and forfeiture of such assets, several steps have already been made to amend national legislation and to overcome a state immunity barrier with the view to convert the temporary freezing of Russian assets into their permanent confiscation.

Bibliography

1. За рік повномасштабної війни росія завдала збитків інфраструктурі України на майже \$144 млрд. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/za-rik-povnomasshtabnoyi-viyni-rosiya-zavdala-zbitkiv-infrastrukturi-ukrayini-na-mayzhe-144-mlrd/> (дата звернення 30.05.2023).
2. Guillot L., Zimmermann A., Coi G. The environmental scars of Russia's war in Ukraine. *Politico*. 21 February 2023. URL: <https://www.politico.eu/article/environment-scars-russia-war-ukraine-climate-ris/#:~:text=The%20conflict%20has%20ruined%20vast,toxic%20chemicals%20and%20contaminated%20water> (дата звернення 30.05.2023).
3. European Bank for Reconstruction and Development: Ukraine overview. URL: <https://www.ebrd.com/where-we-are/ukraine/overview.html> (дата звернення 31.05.2023).
4. Ukraine Support Tracker. URL: <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/> (дата звернення 31.05.2023).
5. The EBRD and the war on Ukraine. URL: <https://www.ebrd.com/what-we-do/war-on-ukraine>.
6. Moiseienko A. Politics, Not Law, Is Key to Confiscating Russian Central Bank Assets. *Just Security*. 17 August 2022. URL: <https://www.justsecurity.org/82712/politics-not-law-is-key-to-confiscating-russian-central-bank-assets/> (дата звернення 31.05.2023).

7. Canada starts first process to seize and pursue the forfeiture of assets of sanctioned Russian oligarch. *Government of Canada*. 19 December 2022. URL: <https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2022/12/canada-starts-first-process-to-seize-and-pursue-the-forfeiture-of-assets-of-sanctioned-russian-oligarch.html> (дата звернення 31.05.2023).

8. An Act to implement certain provisions of the budget tabled in Parliament on April 7, 2022 and other measures. URL: <https://www.parl.ca/legisinfo/en/bill/44-1/c-19> (дата звернення 31.05.2023).

9. *The Seizure of Russian State Assets and Support for Ukraine Bill*. URL: <https://bills.parliament.uk/bills/3415> (дата звернення 31.05.2023).

10. Seizure of Russian State Assets and Support for Ukraine. First reading. 7 February 2023. URL: <https://www.parliament.co.uk/debate/2023-02-07/commons/commons-chamber/seizure-of-russian-state-assets-and-support-for-ukraine> (дата звернення 31.05.2023).

11. Whitehouse-Graham Amendment to Transfer Liquidated Russian Oligarchs' Assets to Aid Ukraine Clears Senate. Press Releases. 23 December 2022. URL: <https://www.whitehouse.senate.gov/news/release/whitehouse-graham-amendment-to-transfer-liquidated-russian-oligarchs-assets-to-aid-ukraine-clears-senate> (дата звернення 31.05.2023).

12. Moiseienko, Anton and Project, International Lawyers and Corruption, Spotlight on, Frozen Russian Assets and the Reconstruction of Ukraine: Legal Options (June 2022). URL: <https://ssrn.com/abstract=4149158> (дата звернення 31.05.2023).

Черноус Світлана Миколаївна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцентка кафедри трудового права та
права соціального забезпечення
Навчально-наукового інституту права,
кандидатка юридичних наук, доцентка*

ПРО СПІЛЬНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ТА ЕКОЛОГІЧНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Систему права України складають норми, що розподілені за різними галузями права, останні ж виокремлюються за низкою галузеформуючих ознак. Однак, галузевий розподіл не є абсолютотом. Незважаючи на різну галузеву належність норм, що регулюють трудові та екологічні відносини, є «спільний знаменник», який дозволяє дійти висновку, що трудове право та екологічне право мають спільні засади правового регулювання відповідних суспільних відносин. Таким «знаменником» є ознака, яка зумовлена соціальною природою вказаних галузей. І трудове, і екологічне право спрямовані на унормування відносин, пов'язаних з життєдіяльністю людини, охорону та захист її життя і здоров'я, створення, збереження та відновлення умов її існування як біологічної та соціальної істоти. Вказане підтверджується якісними властивостями обумовлених галузей, специфікою суспільних відносин, що складають предмет кожної з них, способів, прийомів та засобів їх правового упорядкування, метою, цілями та завданнями, що поставлені перед ними, специфічними функціями, що виконуються цими галузями, принци-

пами правового регулювання, на яких базуються норми трудового та екологічного права. Очевидним є вплив норм вказаних галузей на відносини по охороні життя і здоров'я людини, їх безпеку.

Переконані, що однією з таких спільних засад є визнання пріоритету життя і здоров'я людини. Слід зауважити, що проголошення України соціальною державою зумовило визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю. Безсумнівно, що визнання вказаних цінностей має бути підґрунтям правової політики держави у цілому, однак безпосереднє втілення вказаного принципу можемо спостерігати саме у соціальних, за своїм спрямуванням, галузях права. Водночас, перманентно, зазначеним конституційним цінностям і соціальним правам людини протиставляються економічні інтереси суспільства та політичні переконання окремих представників влади.

На такій проблемі, зокрема в розрізі дослідження компенсації шкоди за екологічним законодавством України, наголошувала професор Марія Василівна Краснова. Наскрізною думкою науковиці була ідея про те, що людина є частиною природи, тому урегулювати екологічні відносини слід лише з урахуванням цього факту. М.В. Краснова обґрунтовано стверджує, що «питання урегулюваності компенсації екологічної шкоди тісно пов'язані із законами природи, які мають ураховуватися суспільством в його розвитку» [1, с. 130]. Крім того, у роботах професора М.В. Краснової підкреслюється позиція про несприйняття концепції споживацького ставлення до природи та її ресурсів, натомість правниці наголошує, що необхідно спиратися на модель сталого розвитку, що «заснована на ідеї рівності інтересів теперішнього і майбутніх поколінь і полягає в нерозривному поєднанні економічної та екологічної політики, посилення екологічного фактора в прийнятті рішень на усіх рівнях, а також у тому, що процвітання суспільства в майбутньому залежить від збереження так званого «природного капіталу» — повітря, води та інших екологічних багатств для майбутніх поколінь» [1, с. 131–132].

Підтримуючи висновки М.В. Краснової, підкреслимо, що модель сталого розвитку орієнтована на досягнення оптимального балансу між трьома складовими розвитку — економічною, соціальною та екологічною [2]. Тож, на нашу думку, такі складові не можна протиставляти, а слід збалансовувати з урахуванням ціннісних засад, закладених Конституцією України.

Так само як і екологічне, трудове законодавство має розвиватися спираючись на вказані ціннісні орієнтири, однак практика подекуди свідчить про протилежне. Нами вже неодноразово наголошувалося на тому, що значна кількість законодавчих ініціатив у сфері правового регулювання трудових відносин лобіюється або інтересами економічних еліт, або пов'язується з політичною доцільністю, боротьбою з «соціалістичними пережитками» у законодавстві про працю, чи зумовлені, на нашу думку, псевдоантидискримінаційним мотивами. Окремі з реалізованих починів дійсно є обґрунтованими і потрібними,

інші ж, на наше переконання, зумовлені ситуативними суб'єктивними потребами (переконаннями) і не сприяють розвитку соціальних засад у правовому регулюванні праці.

Прикладом такого «бездумного» урегулювання суспільних відносин є скасування у 2017 році Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок (крім глави 3 розділу I вказаного Переліку) [3]. Фактично, норма статті 174 КЗпП, якою забороняється застосування праці жінок на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах, крім деяких з них, стала мертвою, оскільки механізм її реалізації фактично скасовано. На зазначеній проблемі ми вже акцентували увагу [4, с. 80–118], але ще раз наголосимо, що держава, а тим паче держава соціальна, має створити умови, які сприяють захисту та реалізації функції материнства, тож зобов'язана вчинити превентивні заходи, які ліквідують, або хоча б мінімізують негативний вплив виробничих факторів на репродуктивне здоров'я жінки. Натомість держава фактично самоусунулася від вирішення проблеми використання праці жінок на шкідливих / важких роботах: замість того, щоб розробляти нові технології, які дозволять мінімізувати вплив шкідливих виробничих факторів на здоров'я жінки, створювати нові нешкідливі для здоров'я жінок робочі місця, легше визнати всі роботи такими, на яких може використовуватися праця жінок, фактично залишаючи жінку сам на сам з проблемою вибору.

Крім того, скасування вказаного акту, може мати негативний вплив і на майбутнє покоління, про що свідчать спеціальні дослідження. Фактично нормотворець настільки «опікувався» питанням гендерної рівності, що не урахував, що людина — це частина природи. Отже, «забувши» про об'єктивні критерії, які зумовлюють поділ людей за статевою ознакою: за природними особливостями анатомії та фізіології, специфікою функцій чоловічого та жіночого організмів, та диференціацію законодавства (з урахуванням зазначеного критерію) на загальне і спеціальне, нормотворець, на нашу думку, не врахував два принципових моменти. Перший — людина невіддільна від природи, адже «людина як тілесна істота не здатна цілком порвати з природою: порвати — означає перестати жити...» [5, с. 27]. І, друге, — стратегічним загальнонаціональним пріоритетом кожної соціальної держави, а також певною гарантією національної безпеки є охорона дитинства і материнства, тож при урегулюванні певного виду суспільних відносин, нормотворець, на наше переконання, має ґрунтуватися на засадах першості саме природних прав людини.

Список використаних джерел

1. Краснова М.В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти): монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2008. 439 с.

2. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року (проект). Додаток (1) до Проекту Закону про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року. № 9015 від 07.08.2018. URL. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=9015&skl=9.

3. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства охорони здоров'я України від 29 грудня 1993 року № 256: Наказ МОЗ України від 13.10.2017 № 1254. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1508-17#Text>.

4. Chernous S.M. Ensuring gender equality through socio-environmental security doctrine: labour and legal aspect. Inshyn M.I., Sirokha D.I., Chernous S.M., et al. Model of socio-environmental security doctrine: socio-legal perspective: monograph / Editorial Board: M.I. Inshyn (Chairman) and Ya.Ya. Melnyk (Deputy Chairman). Vol. 3. Kyiv: «Publishing house Ludmila», 2021. 206 p.

5. Дудченко В. В. Традиція правового плюралізму: західна та східна інтерпретація: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01.; Одес. нац. юрид. акад. О., 2007. 394 с.

Чурилова Тетяна Миколаївна

Сумський державний університет,

доцентка кафедри міжнародного, європейського права та

порівняльного правознавства

кандидатка юридичних наук, доцентка

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОБМЕЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДСЬКОСТІ В ПРОЦЕДУРІ ОЦІНКИ ВПЛИВУ НА ДОВКІЛЛЯ

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля нерозривно пов'язано із правом на життя. Між тим, реалізація цього права неможлива без доступу до екологічної інформації, без можливості участі в процесі прийняття екологічних рішень доступу до правосуддя з довкіллевих питань. В червні 1998 року в данському м. Орхус, на IV Пан-Європейській Конференції Міністрів охорони навколишнього середовища була прийнята Конвенція «Про доступ до інформації, участь громадськості в прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища», яка визнала та закріпила право кожної людини на доступ до екологічної інформації, право зацікавленої громадськості на участь у прийнятті рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища [1]. Орхуську Конвенцію справедливо вважають основою екологічної демократії. Після її прийняття, законодавство ЄС доповнилося рядом Директив, зокрема Директивою 2003/4/ЄС про доступ громадськості до екологічної інформації та Директивою 2003/35/ЄС про участь громадськості у розробці планів і програм, що стосуються довкілля, і вносить зміни щодо участі громадськості та доступу до правосуддя в Директивах Ради 85/337/ЕЕС та 96/61/ЕС.

Україна ратифікувала Конвенцію однією з перших — 06 липня 1999 року [2], та з метою реалізації її положень були прийняті низка законів, зокрема «Про доступ до публічної інформації» та «Про оцінку впливу на довкілля». Саме до Закону України «Про оцінку

впливу на довкілля» пропонуються зміни законопроектом 8410 [3], які вважаємо необхідним дослідити на предмет відповідності положенням європейського законодавства у цій сфері.

В країнах ЄС процедура оцінка впливу на довкілля (далі — ОВД) була вперше закріплена у 1985 році Директивою 85/337 / ЄЕС, яка в подальшому тричі змінювалася та у 2011 році була кодифікована Директивою 2011/92/ЄС [4]. Цікаво, що в США, ще у 1969 році був прийнятий закон про національну екологічну політику (NEPA), який не тільки запровадив необхідність здійснення оцінки впливу на довкілля, але й закріпив у процес ОВД концепцію участі громадськості.

Слід зазначити, що Україна зобов'язалась імплементувати положення Директиви 2011/92/ЄС згідно з Угодою про Асоціацію між Україною та ЄС.

Законопроект про внесення змін до Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» (далі — законопроект 8410) покликаний вдосконалити та оптимізувати процедуру ОВД, на думку суб'єкта права законодавчої ініціативи. Проте, ряд запропонованих положень суттєво звужують права громадськості, що суперечить прийнятим міжнародним стандартам у цій сфері.

Зокрема, зміни, які плануються до ст. 5 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» (далі — Закон) скорочують строк подання громадськістю зауважень і пропозицій до планованої діяльності, обсягу досліджень та рівня деталізації інформації, що підлягає включенню до звіту з оцінки впливу на довкілля з 20 до 12 днів [3]. Важко зрозуміти доцільність такого скорочення, адже строк має бути розумним та тривалим настільки, наскільки це забезпечить можливість ознайомитися з усіма аспектами планової діяльності та надати пропозиції чи рекомендації.

Крім того, пропонується скоротити терміни громадського обговорення звіту з оцінки впливу на довкілля до 25 днів (ст. 7 Закону) [3]. Зауважимо, що згідно п.7 ст. 6 Директиви 2011/92/ ЄС строки проведення консультацій із зацікавленою громадськістю щодо звіту з оцінки впливу на довкілля, повинні становити не менше 30 днів [4].

Зміни, що плануються до процедури проведення громадського обговорення в частині проведення громадських слухань (п. 5 ст. 7 Закону) суперечать Орхуській конвенції. Так, пропонується проводити громадські слухання за умови, що для участі в них зареєструвалося не менше ніж десять осіб. У разі, якщо для участі в громадських слуханнях зареєструвалося менше ніж десять осіб, громадські слухання пропонується не призначати [3]. Між тим, згідно ст. 2 Орхуської конвенції «Громадськість означає одну або більше фізичних чи юридичних осіб, їхнє об'єднання, організації або групи, які діють згідно з національним законодавством або практикою» [1]. Отже, навіть одна зацікавлена особа — це вже громадськість.

Наступні зміни стосуються формату оприлюднення повідомлення про планувану діяльність, яка підлягає оцінці впливу на довкілля, ого-

лошення про початок громадського обговорення звіту з оцінки впливу на довкілля (ч. 3 ст. 4 Закону). Пропонується, замість необхідності опублікування в друкованих медіа (не менше двох), визначених суб'єктом господарювання, оприлюднювати інформацію шляхом розміщення не менше ніж в трьох публічних місцях (зокрема, на дошках оголошень органів місцевого самоврядування, об'єктів соціально-культурного призначення, відділень поштового зв'язку, на стаціонарно обладнаних зупинках маршрутних транспортних засобів, у місцях, визначених та обладнаних органами державної влади або органами місцевого самоврядування, та інших місцях масового перебування населення). Можна уявити результативність такого інформування в невеликому селі, але розміщення оголошення на трьох зупинках чи у поштових відділеннях будь якого міста, навіть не дуже великого, ставить під сумнів ефективність такого формату. Отже, має місце порушення п. 2 ст. 6 Орхуської конвенції, згідно якої «зацікавлена громадськість адекватно, своєчасно та ефективно одержує інформацію...» [1].

Право громадян брати участь в оцінці впливу на довкілля є частиною **демократичного процесу, саме процесу**, а не окремих, не пов'язаних між собою дій. Така участь надає можливість впливати на рішення, які, в кінцевому рахунку впливають на якість життя. Громадськість слід сприймати як рівноправного партнера в питаннях пошуку максимального екологічних рішень, а не як бюрократичну перешкоду на шляху реалізації бажаного проекту.

Список використаних джерел

1. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) від 25.06.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-994_015#Text (дата доступу 1.05.2023).
2. Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. Закон України від 06.07.1999 № 832-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/832-14#Text> (дата доступу 1.05.2023).
3. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» 8410 від 01.02.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41282> (дата доступу 21.04.2023).
4. Directive 2011/92/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment (codification). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0092> (дата доступу 1.05.2023).

Шараєвська Тетяна Анатоліївна
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцентка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права,
кандидатка юридичних наук, доцентка

КОНВЕНЦІЯ ПРО ТРАНСКОРДОННИЙ ВПЛИВ ПРОМИСЛОВИХ АВАРІЙ В СИСТЕМІ ПРЕВЕНТИВНИХ ЗАСОБІВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАДЗВИЧАЙНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ СИТУАЦІЙ

Питання цивільного захисту за надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру в сучасних умовах набувають всього важливого значення. Війна призвела не лише до численних руйнувань цивільних об'єктів, у тому числі, об'єктів інфраструктури, а й стала причиною невідворотного негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Перед нашим на наступними поколіннями вже сьогодні постало неймовірно складне, а від того — ще більш важливе і нагальне завдання — впроваджувати ефективні заходи щодо відновлення та охорони об'єктів навколишнього природного середовища, які постраждали від руйнівних наслідків російської агресії, та доквілля загалом. Зокрема, в першу чергу, для відновлення і компенсації завданої екологічної шкоди під час війни має бути створений дієвий державно-правовий механізм. Тут ми маємо вести мову як про національне законодавство, так і про «залучення» міжнародно-правових механізмів до цієї системи.

У цьому ключі слід підкреслити про «своєчасність», яка вже назривала багато років, але війна стала тим негативним, але ключовим фактором у цьому процесі, — приєднання України до Конвенції про транскордонний вплив промислових аварій від 17 березня 1992 року з поправками від 19 грудня 2015 року відповідно до Закону України «Про приєднання України до Конвенції про транскордонний вплив промислових аварій» від 3 травня 2022 року (дата набрання чинності для України 04 жовтня 2022 р.).

Зазначене підкреслює, що національна політика держави в умовах воєнного стану також спрямована і на забезпечення екологічної безпеки, яка є невід'ємною складовою її екологічної політики. В такому разі питання цивільного захисту щодо забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану набувають важливого значення та обов'язкового врахування.

Так, відповідно до Кодексу цивільного захисту України від 02 жовтня 2012 р., цивільний захист, як правова категорія, має широке тлумачення, оскільки включає в себе різні категорії та конструкції захисту, які, на перший погляд, є розгалуженими та непом'якшуваними, однак мають одну спільну мету — спрямовані на захист населення і території за надзвичайних ситуацій будь-якого характеру. Зокрема, це як надзвичайні екологічні ситуації техногенного та природного характеру, так

і ті, які зумовлені воєнними діями, що в подальшому мали негативний вплив на навколишнє природне середовище, життя і здоров'я людей.

В юридичній літературі вже зазначалося, що предмет права цивільного захисту складає цілий комплекс врегульованих нормативними актами різної юридичної сили системи відносин, які вимагають свого окремого правового регулювання [1, с. 309]. Зокрема, згідно зі ст. 4 зазначеного вище Кодексу цивільний захист розглядається як комплекс заходів, які реалізуються на території України в мирний час та в особливий період і спрямовані на захист населення, територій, навколишнього природного середовища, майна, матеріальних і культурних цінностей від надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій, запобігання виникненню таких ситуацій та подій, ліквідацію їх наслідків, надання допомоги постраждалим, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері пожежної та техногенної безпеки.

Сфера дії Конвенції про транскордонний вплив промислових аварій також застосовується для запобігання промисловим аваріям, забезпечення готовності до них і ліквідації наслідків аварій, які можуть призвести до транскордонного впливу, включаючи вплив аварій, викликаних стихійними лихами. Слід відмітити, що важливим є акцент на міжнародному співробітництві, що стосується взаємної допомоги, досліджень і розробок, обміну інформацією та технологією в галузі запобігання промисловим аваріям, забезпечення готовності до них і ліквідації їх наслідків.

Зазначена Конвенція, після приєднання до неї України та набрання чинності, зайняла чільне місце в системі національного законодавства, яке спрямоване на регулювання питань щодо закріплення превентивних засобів захисту в сфері попередження надзвичайних екологічних ситуацій техногенного та природного характеру. Так, відповідно до ст. 6 сторони мають вживати відповідних заходів з метою запобігання промисловим аваріям, у тому числі заходи, що стимулюють операторів здійснювати дії щодо зниження ризику промислових аварій. Згідно зі ст. 8 сторони зобов'язані вживати належних заходів для забезпечення та підтримки відповідної готовності до надзвичайних ситуацій з метою ліквідації наслідків промислових аварій та забезпечити вжиття заходів щодо забезпечення готовності з метою пом'якшення транскордонного впливу таких аварій. При цьому, плани дій у надзвичайних ситуаціях рекомендовано сторонам переглядати регулярно, або коли це вимагають обставини, з урахуванням досвіду, отриманого при ліквідації наслідків аварій, що мали місце в минулому. Зазначені заходи, які сторони мають вживати з метою запобігання та/або ліквідації промислових аварій, перераховані у відповідних додатках до цієї Конвенції, але не обмежуються ними.

Таким чином, крізь призму аналізу Конвенції про транскордонний вплив промислових аварій можна зробити висновки про те, що її основною метою є зведення до мінімуму ризику негативного впливу промислових аварій для населення і навколишнього природного середовища за рахунок, в першу чергу, вжиття саме превентивних засобів захисту.

Умовно можна зазначити, що продовженням даної Конвенції є інший міжнародний документ, а саме Конвенція про цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну діяльністю, небезпечною для навколишнього середовища від 21 червня 1993 року (Лугано, Швейцарія), мета якої є гарантування компенсацій за шкоду, заподіяну навколишньому середовищу. Небезпечною діяльністю тут визначається будь-яка діяльність, зокрема, якщо вона пов'язана з виробництвом, використанням, зберіганням та іншим поводженням або викидом однієї чи більше небезпечних речовин чи будь-якими іншими операціями із цими речовинами тощо [2, с. 244–245].

Таким чином, ми маємо вести мову про те, що у разі, якщо не спрацювали превентивні способи захисту, далі необхідно застосовувати специфічну процедуру щодо компенсації екологічної шкоди, особливість якої полягає у тому, що в більшості випадків вона є неоправною або відносно відновлювальною, оскільки відтворення компонентів природи пов'язано з довготривалим періодом, або бути взагалі неможливою. Зазначене обумовлює пріоритетність превентивних засобів захисту в даній сфері відносин, що підкреслює важливість приєднання нашої держави до Конвенції про транскордонний вплив промислових аварій. Оскільки, як зазначається, краще запобігти виникненню екологічних проблем, ніж пасивно чекати їх настання, вкладаючи значні фінансові, матеріально-технічні ресурси на подолання їх наслідків [3, с. 258].

Водночас, забезпечення екологічної безпеки на потенційно небезпечних об'єктах вимагає технічного переоснащення виробництва із впровадженням новітніх ресурсо- та енергозберігаючих технологій, посилення нагляду за неухильним виконанням вимог промислової безпеки на потенційно небезпечних об'єктах та удосконалення законодавства з питань екологічної безпеки [4, с. 193]. У зв'язку з цим, запровадження в національне законодавство різних міжнародних моделей цивільного захисту за надзвичайний екологічних ситуацій як превентивного характеру, так і компенсації екологічної шкоди, лише посилить екологічну безпеку, а отже і національну безпеку нашої держави, в тому числі, і під час воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Шараєвська Т.А. Еколого-правові передумови формування права цивільного захисту України та його принципів. Часопис Київського університету права. № 3. 2016. С. 309–312.
2. Краснова М.В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти) : монографія / М.В. Краснова. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 439 с.
3. Науково-практичний коментар до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» / Н.Р. Малишева, М.І. Єрофеев. Харків : Право, 2017. 416 с.
4. Краснова Ю.А. Правове регулювання екологічної безпеки в Україні: монографія / Ю.А. Краснова. К.: Алерта, 2013. 304 с.

Шарапова Світлана Володимирівна
Національний юридичний університету
імені Ярослава Мудрого,
доцентка кафедри земельного та аграрного права,
кандидатка юридичних наук, доцентка

МОНІТОРИНГ У СКЛАДІ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ

Провідна роль у формуванні системи інформаційного забезпечення раціонального використання та охорони природних ресурсів належить моніторингу. Проте, на сьогодні, у зазначеній інформаційній системі існують відповідні проблеми, які ускладнюють створення та належне функціонування єдиної державної системи моніторингу довкілля, складовою якої виступає й моніторинг земель.

В юридичній літературі існують різні точки зору щодо поняття моніторингу (екологічного моніторингу, моніторингу довкілля) та його місця в системі екологічного та земельного права. Так, під екологічним моніторингом розуміють комплексний правовий інститут, який складається із сукупності державних відомостей про якісний стан довкілля. Також моніторинг розглядається як одна із функцій управління в галузі природокористування та охорони довкілля. Значення екологічного моніторингу, як функції управління, полягає саме у тому, що це є відкрита інформаційна система, пріоритетами функціонування якої є захист життєво важливих екологічних інтересів людини і суспільства, збереження природних екосистем, відтворення кризових змін екологічного стану довкілля і запобігання надзвичайним ситуаціям [1, с. 93–94].

Моніторинг земель є складовою частиною державної системи моніторингу довкілля і якщо розглядати систему управління у галузі використання та охорони земель, то земельний моніторинг є самостійною функцією, яка входить до змісту управління землями. Утім, на сьогодні система управління в галузі використання та охорони земель потребує суттєвого реформування та удосконалення правової бази щодо здійснення управлінської діяльності у зазначеній сфері. Крім цього, моніторинг земель є одним із заходів у галузі охорони земель, має своє призначення й розглядається як система відповідних спостережень за якісним станом земель з метою своєчасного виявлення змін та ліквідації наслідків негативних процесів. На жаль, в даний час фактично жоден з перелічених заходів в сфері охорони земель належним чином не здійснюється.

Здійснення та проведення екологічного, а також й земельного моніторингу визначено низкою нормативно-правових актів, утім зазначена система спостережень на сьогодні є малоефективною та недосконалою. Відповідно до Положення про державну систему моніторингу довкілля [2], затвердженою Постановою КМУ від 30 березня 1998 р. № 391, державна система моніторингу довкілля — це система спосте-

режень, збирання, оброблення, передавання, збереження та аналізу інформації про стан довкілля, прогнозування його змін і розроблення науково-обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень про запобігання негативним змінам стану довкілля та дотримання вимог екологічної безпеки, а також виступає складовою національної інформаційної інфраструктури, сумісної з аналогічними системами інших країн та спрямована на: підвищення рівня вивчення і знань про екологічний стан довкілля; підвищення оперативності та якості інформаційного обслуговування користувачів на всіх рівнях.

Проте, системі моніторингу довкілля властиві деякі недоліки, що зумовлюють низьку ефективність функціонування моніторингу, і підкресленні в Концепції Державної програми проведення моніторингу навколишнього природного середовища, схваленої розпорядженням КМУ від 31 грудня 2004 р. № 992-р [3], а саме: відсутність єдиної мережі спостережень; застаріле технічне і методичне забезпечення спостережень; відсутність сучасного технічного оснащення центрів системи моніторингу в більшості регіонів; неузгодженість окремих елементів інформаційних технологій, що використовуються суб'єктами системи моніторингу; неповна відповідність нормативно-технічного та нормативно-правового забезпечення системи моніторингу сучасним вимогам.

Моніторинг земель є головним джерелом отримання інформації про стан земельних ресурсів, який дозволяє одержати об'єктивні дані по всій території країни. Інформація, здобута за допомогою моніторингу земель служить правовою основою для прийняття необхідних рішень державними органами в галузі використання та охорони земель. Утім, існуюча система спостереження за станом земель не дає можливості стверджувати про її ефективність.

Моніторинг земель має певні недоліки. Так, за оцінками фахівців, Україна — одна з небагатьох країн Європи, яка не має моніторингових мереж і сучасної інформаційної системи про стан природних ресурсів, зокрема ґрунтового покриву, і як наслідок — не існує єдиної методики проведення спостережень. Вимогам моніторингу відповідає лише агрохімічне обстеження земель сільськогосподарського призначення, яке здійснює мережа регіональних центрів. За його результатами здійснюється паспортизація земельних ділянок з видачею агрохімічних паспортів [4, с. 8]. Здійснення моніторингу земель потребує вдосконалення методики його проведення, утворення ефективної національної системи моніторингу за якістю земель та ґрунтів. Обумовлюється це тим, що дані моніторингових систем дають змогу постійно корегувати як кількісні норми та нормативи, так і набір видів забруднень, що підлягають контролю. Також достовірна й повна інформація щодо змін, які відбуваються у якісному стані земель, необхідна для оцінки ефективності землеохоронних програм та окремих заходів щодо охорони земель, а також коштів, що направляються на зазначені цілі [5, с. 127].

Моніторинг земель є основною складовою системи інформаційного забезпечення землекористування та охорони земель, є головним джерелом екологічно значимої інформації про стан та якість земель. Утім, стан державної системи моніторингу довкілля й моніторингу земель за її рівнем організації, не відповідає завданням, що поставлені перед нею, і потребує суттєвого удосконалення та реформування.

Список використаних джерел

1. Шарапова С.В. Правові засади екологічного моніторингу. *Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення* : монографія / за ред. А. П. Гетьмана та В. Ю. Уркевича. Харків : Право, 2012. 448 с.
2. Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 р. № 391. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Ст. 91.
3. Про Концепцію Державної програми проведення моніторингу навколишнього природного середовища : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2004 р. № 992: *Офіційний вісник України*. 2005. № 1. Ст. 40.
4. Бенцаровський Д. Земля — мати, будьмо її гідними синами. *Урядовий кур'єр*. 2005. 6 січня. С. 8.
5. Оверковська Т.К. Моніторинг земель України: правові аспекти. *Юридичний вісник*. 2015. Вип. 1 (34). С. 125–128.

Наукове видання

ЗБІРНИК
тез наукових доповідей учасників
Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції
«Концепт Природи в сучасному праві»:
науково-методологічні питання розвитку екологічного,
земельного, аграрного та інших галузей права»,

присвяченої світлій пам'яті докторки юридичних наук, професорки,
член-кореспондентки НАПрН України, заступниці декана юридичного
факультету з навчальної роботи заочного відділення (2002–2004),
завідувачки кафедри екологічного права юридичного факультету
(2011–2018), професорки кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка Марії Василівни Красної
(26 травня 2023 року)

Комп'ютерне верстання — *Думанецька С. С.*
Дизайн обкладинки — *Бабинець Н. А.*

Підписано до друку 26.12.2023 р.
Формат 60х90/16. Ум. друк. арк. 11,7.
Наклад 85 прим. Зам. № ...

Видавець і виготовлювач ТОВ «Талком».
м. Київ, вул. Львівська, 23,
тел./факс (044) 424-40-69, 424-56-26.
E-mail: ukraina.vdk@email.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4538 від 07.05.2013.

